

Bruk av vitner som datakilde i gransking

- En eksplorativ studie av granskingsenheters fremgangsmåter ved intervju av vitner og kunnskap om vitnepsykologi

Universitetet
i Stavanger

Masteroppgave

Av

Katrine Sund Larsen

Master i Samfunnssikkerhet

Universitetet i Stavanger våren 2011

MASTERGRADSSTUDIUM I
SAMFUNNSSIKKERHET

MASTEROPPGAVE

SEMESTER:

Våren 2011

FORFATTER:

Katrine Sund Larsen

VEILEDER:

Professor Kjell Harald Olsen

TITTEL PÅ MASTEROPPGAVE:

Bruk av vitner som datakilde i gransking. En eksplorativ studie av granskingsenheters fremgangsmåter ved intervju av vitner og kunnskap om vitnepsykologi.

EMNEORD/STIKKORD:

Gransking, granskingsmetodikk, DOE Workbook, STEP, MTO, intervju av vitner, vitnepsykologi, vitners pålitelighet

SIDETALL: 117

STAVANGER 14.06.2011

Forord

Denne oppgaven markerer slutten på Masterstudiet i Samfunnssikkerhet ved Universitetet i Stavanger. Det har vært en krevende prosess å skrive denne oppgaven, samtidig som den har vært spennende og har utfordret meg både på det faglige og sosiale planet. Jeg ønsker å rette en takk til flere aktører, ettersom denne oppgaven ikke kunne blitt fullført uten deres hjelp og engasjement.

Jeg vil først å rette en takk til mine respondenter ved Statens havarikommisjon for transport, Petroleumstilsynet, Statoil, Rosenberg og Nordsjø/miljøseksjonen ved politihuset i Stavanger. Takk for deres interesse i oppgaven og at dere har delt deres kunnskap med meg.

Jeg ønsker også å rette en stor takk til min veileder Professor Kjell Harald Olsen ved Universitet i Stavanger. Med sitt store engasjement og interesse for temaet i oppgaven har han veiledet, støttet meg og gitt meg verdifulle råd. Takk for at hver veiledning med deg har gitt fornyet inspirasjon og motivasjon.

Jeg ønsker også å rette en takk til Gudrun, som frivillig tok på seg oppgaven med språkvaske. Tusen takk!

Til slutt vil jeg takke min fantastiske samboer Jan Morten. Sammen har vi vært et godt team de siste 5 årene! Takk for at du har vært der og støttet meg, til tross for at du til tider har vært like opptatt og fortvilt med din egen masteroppgave.

Stavanger 14/6 – 2011

Katrine Sund Larsen

Sammendrag

Bakgrunn og formål:

Vitneobservasjoner og vitners pålitelighet har lenge stått i fokus i psykologien, og den empiriske forskningen på temaet har lange røtter. Man identifiserte allerede på begynnelsen av 1900-tallet forhold som påvirker minner og gjør dem upålitelige. Vitnepsykologien beskriver hvordan vitner og deres observasjoner og beretninger om en hendelse kan være upålitelige, og denne kunnskapen er spesielt relevant innen kriminaletterforskning. Derimot er ikke vitneobservasjoner som datakilde kun forebeholdt det psykologiske og juridiske fagfeltet.

Denne studien omhandler vitneobservasjoner som brukes som datakilde i granskingsarbeid. Ulykkesgransking er et fag hvor vitner er en av de viktigste datakildene til informasjon om ulykken og omstendighetene som førte til denne. Derimot kritiseres både granskingsenheter og granskingsfeltet generelt for å være for lite opptatt av intervjusituasjonen og den omfattende forskningen som beviser menneskets upålitelige og påvirkelige hukommelse. Formålet med denne oppgaven har derfor vært å rette søkelyset på temaet i granskingsfaget, kartlegge hvordan granskingsenheter tilnærmer seg intervjusituasjonen, og i hvor stor grad man i litteraturen og i praksis har kunnskaper om og fokus på vitners pålitelighet. Problemstillingen ble derfor som følger:

Hvilken fremgangsmåte benytter ulike granskingsenheter i intervju av vitner, og er de bevisst på og vurderer de sine vitnedata ut i fra de vitnepsykologiske faktorene som kan påvirke vitners pålitelighet?

Metode

For å svare på studiens problemstilling har det blitt utført to kvalitative studier. Det har blitt utført en dokumentstudie av 3 sentrale granskingsmetoder; DOE workbook, MTO og STEP. Det har også blitt utført en undersøkelse av 5 ulike granskingsenheter; Statens havarikommisjon for transport, Petroleurstilsynet, Statoil, Bergen Group Rosenberg og Nordsjø/miljøseksjonen ved politihuset i Stavanger. Grunnlaget for undersøkelsen er semistrukturerte intervju av 10 respondenter.

Resultater og konklusjon

Dokumentstudien viste at det finnes en generell mangel på detaljerte beskrivelser av hvordan å samle inn data, hvordan konkret avhøre vitner og vurdere deres observasjoner og utsagn. Litteraturen beskriver ikke hvordan man skal gå frem for å sikre gode vitnedata. Dersom temaet er blitt behandlet, som man eksempelvis ser i DOE workbook, så er dette gjort på en liten systematisk måte. Dokumentstudien konkluderte med at det bør utvikles egne fagbøker eller kapitler i veiledere og lignende, som beskriver vitner som datakilder, hvilke intervjueteknikker som bør benyttes og hvordan man skal vurdere de dataene man får fra intervju med vitner. En generell innføring i vitnepsykologi ble anbefalt.

Den empiriske undersøkelsen av granskingsenhetene viste at de får opplæring i og har fokus på hvordan man skal utføre intervjuer. Opplæringens omfang avhenger derimot av om granskingsenhetene arbeider utelukkende med gransking eller kun tidvis når dette er aktuelt. Undersøkelsen viste også at granskingsenhetene har ulike framgangsmåter i intervju av vitner, men at deres framgangsmåter i stor grad samsvarer med teknikkene i det kognitive intervju, som teorien skisserer. Et fåtall av respondentene vet derimot at de teknikkene de bruker hører til denne spesifikke intervjuformen.

Et annet viktig moment i den empiriske undersøkelsen var å se på hvilken relevans den vitnepsykologiske teorien har i granskingskonteksten og hvorvidt granskingsenhetene selv mener at teorien er relevant og bør overføres. Mange av respondentene har ikke hørt om vitnepsykologi, men de gjenkjenner mye av det teorien beskriver, noe som kan forklares av at de har mye erfaring som granskingsledere og intervjuere. Spesielt faktorene under gjenhentingfasen hadde de mye kunnskap om og som de også mente var viktigst å ha kunnskap om. Man ser altså at teorien fra vitnepsykologien er meget relevant for granskingskonteksten.

Respondentene var derimot tvilende på om det er behov for et større fokus på vitner som datakilde og påliteligheten til denne informasjonen i gransking. Flere mente at det er bra med fokus på intervjusituasjonen og bedre denne, men inngående kunnskap om påvirkningsfaktorer og vurdering av vitners pålitelighet var ikke like sentralt. En begrunnelse som ble gitt var at vitnedata ikke brukes som sannhetsdata, og granskningene som utføres får heller ikke noen strafferettslige forfølgelser for enkeltpersoner eller bedrifter. Likevel sa flere

respondenter at de ønsker kunnskapsutvikling i forhold til intervjueteknikk. I oppgaven argumenteres det derimot for at dersom man skal utvikle mer kunnskap i forhold til intervjueteknikk er det akkurat vitnepsykologi man må få mer kunnskap om. For å kunne utvikle sine egne ferdigheter i intervjusituasjonen vil det stå sentralt å få mer kunnskaper om hvordan mennesket du intervjuer fungerer, og hvordan det mennesket kan bli påvirket av faktorer rundt seg, intervjueren inkludert. Den empiriske undersøkelsen konkluderte derfor med at granskingsenhetene er på god vei mot kunnskapsutvikling i temaet, men at kunnskapen om vitnepsykologi hos dem ikke er systematisert. Det bør være klart for enhver enhet som driver med gransking hvorfor de har den fremgangsmåten ved intervju som de har, samt å gjøre sine granskingsledere klar over hvilken påvirkningskraft de selv besitter i intervjusituasjonen. Det anbefales at granskingsenhetene ser nærmere på sine egne opplæringsprosedyrer og prosedyrer for intervjuet, slik at man trekker inn vitnepsykologien og benytter denne kunnskapen i sine vurderinger av egne vitnedata.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	III
Sammen drag	IV
1.0 Introduksjon	1
1.1 Tidligere forskning på temaet.....	2
1.2 Vitner i granskingskonteksten	3
1.3 Oppgavens formål og struktur	6
1.4 Oppgavens avgresninger og begrepsavklaringer	7
2.0 Teori.....	9
2.1 Introduksjon til teorikapitlet	9
2.2 Hukommelsen.....	9
2.3 Hukommelsesprosessen hos vitner	10
2.4 De tre kognitive prosesser	11
2.4.1 Faktorer påvirker persepsjonen og innkodingen av informasjon	11
2.4.2 Faktorer som påvirker lagring av informasjon	16
2.4.3 Faktorer som påvirker gjenhenting.....	19
2.5 Det kognitive intervju	21
2.5.1 Det kognitive intervju og dens 4 hovedkomponenter	21
2.5.2 Det forbedrede kognitive intervju	23
2.6 Dreyfus og Dreyfus' modell for læring	25
2.7 Oppsummering	28
3.0 Metode	30
3.1 Problemstilling og forskningsspørsmål	30
3.2 Vitenskapsteoretisk forankring	31
3.3 Teoretisk forankring	31
3.4 Valg av undersøkelsesopplegg	32
3.5 Metodeverktøy.....	33
3.5.1 Dokumentstudie.....	33
3.5.2 Intervjuet.....	35
3.5.3 Utvelgelse av respondenter.....	37
3.6 Analyse av data.....	42

3.7 Metodiske utfordringer i forhold til gyldighet og pålitelighet.....	43
3.8 Etikk	45
4.0 Empiri – dokumentstudie	46
4.1 DOE Workbook	46
4.2 MTO	48
4.3 STEP	49
4.4 Konklusjon	51
5.0 Empiri – undersøkelse av granskingsenheter	53
5.1 Granskingsenhetenes undersøkelsesmetodikk	53
5.2 Vitner som datakilder og vitneutsagns pålitelighet	56
5.2.1 Diskusjon.....	58
5.3 Opplæring i intervjuteknikk og menneskets påvirkelige natur.....	59
5.3.1 Diskusjon.....	61
5.4 Forberedelse til intervjuet	62
5.4.1 Diskusjon.....	63
5.5 Intervjuet og intervjuteknikk	64
5.5.1 Diskusjon.....	70
5.6 Kunnskap om vitnepsykologi	71
5.6.1 Diskusjon.....	73
5.7 Vitnepsykologiens relevans i granskingskonteksten	73
5.7.1 Faktorer under persepsjonen – hendelses og vitnefaktorer	73
5.7.2 Faktorer under lagringsfasen	79
5.7.3 Faktorer under gjenhentingsfasen.....	82
5.8 Drøfting av presenterte resultater	84
5.8.1 Behov for kunnskapsutvikling?	85
5.8.2 Behov for et større fokus på vitnedata og påliteligheten i disse?	87
6.0 Oppsummering og konklusjon	89
Litteraturliste	93
Vedlegg 1	96
Vedlegg 2	99

Figurliste

Figur 1 – Fasene i en gransking	4
Figur 2 – Yerkes-Dodson kurven	14
Figur 3 – Ebbinghaus' glemselskurve	17
Figur 4 – Diagram hendelsesfaktorer	74
Figur 5 – Diagram vitnefaktorer	77
Figur 6 – Diagram lagringsfasen	80
Figur 7 – Diagram gjenhentingsfasen.....	84

1.0 Introduksjon

19.januar 2004 kantret lasteskipet MS Rocknes like sør for Bergen. Skipet lå med bunnen i været, og en storslått redningsaksjon ble satt i gang. Flere mennesker var vitne til kantringen, og deres rapporteringer var viktig informasjon som redningsmannskapet tok utgangspunkt i. Vitnene rapporterte at alle var i god behold og at livbåter var i vannet og fraktet mannskapet bort. Realiteten var derimot den rake motsetning. Flere av mannskapet var fortsatt om bord i båten som lå opp ned og mange av livbåtene hang fortsatt i båten. De feilaktige vitneobservasjonene førte redningsmannskapet bak lyset i begynnelsen, ettersom redningsaksjonen ble mer omfattende enn de først forestilte seg. Ulykken førte til at 18 av mannskapet på 30 druknet (Forelesning UIS, Hjertaker 24.09.2009).

Eksemplet ovenfor er et av utallige tilfeller hvor vitners observasjoner har vist seg å være langt fra korrekte. Det leder oss rett inn i problematikken som denne oppgaven omhandler, nemlig vitner og vitneobservasjoners pålitelighet. En kan ikke ta for gitt at vitneobservasjoner alltid er pålitelige (Loftus, 1996), og i visse tilfeller kan vitners feilobservasjoner få katastrofale konsekvenser, som eksemplet ovenfor illustrerer. Fenomenet er derimot ikke ukjent for samfunnsforskningen, og spesielt psykologer og rettsvesenet har vært opptatt av forskning på vitneobservasjoners pålitelighet (Loftus, 1996; Loftus, 1997; Loftus og Doyle, 1997; Wells og Loftus, 1984; Christianson, 1994).

Vitneobservasjoner er på den andre siden ikke kun forebeholdt det psykologiske og juridiske fagfeltet. Ulykkesgransking er også et fag hvor vitner er en av de viktigste datakildene til informasjon om ulykken og omstendighetene som førte til ulykken (Hendrick og Benner, 1987). Derimot kritiseres både granskingskommisjoner og granskingsfeltet generelt for å være for lite opptatt av intervju situasjonen og den omfattende forskningen som beviser menneskets upålitelige og påvirkelige hukommelse (Kelloway m.fl., 2004). At tematikken overses i granskingskonteksten, kan sies å være urovekkende, siden vitneutsagn ofte er det granskingsenheter baserer sine data og resultater på. Man kan gå så langt som å si at en manglende refleksjon rundt dette kan gå utover både kvaliteten til granskingen og validiteten og reliabiliteten til konklusjonene granskingen resulterer i. Spørsmålet blir derfor i hvor stor grad granskingslitteraturen behandler temaene intervju av vitner og vitneutsagns pålitelighet, og om ulike granskingskommisjoner har kunnskaper om dette og vektlegger det i arbeidet sitt.

1.1 Tidligere forskning på temaet

Vitneobservasjoner og vitners pålitelighet har lenge stått i fokus i psykologien. Den empiriske forskningen på temaet har lange røtter, ettersom en allerede på begynnelsen av 1900-tallet identifiserte forhold som påvirket minner og gjorde dem upålitelige. En klassiker som her må trekkes frem er Hugo Münsterbergs "*On The Witness stand*" (1908), hvor han er skeptisk til vitneutsagn og setter temaet på dagsorden (Magnussen, 2004; Raclew, 2007; Loftus, 1996). Her gjør han rede for hvilke teknikker som gjør det lettere for å finne skyldige og uskyldige, hva som er grunnen til falske forklaringer, samt hvilke faktorer som påvirker vitneutsagns pålitelighet. Dette er tema som fremdeles i dag er av stor relevans (Granhag og Christianson, 2008).

I Norden derimot skapte ikke temaet interesse før i mellomkrigstiden. I Norge gav P. Kjerschow ut boken *Hvilken tillit kan man ha til de menneskelige utsagn* i 1931, hvor han understreker at "(...) Så vel som utsagnenes logiske riktighet som den moralske oppriktighet har mange slags grenser og skranker" (s.9) (Magnussen, 2004). Et annet viktig norsk bidrag er psykologiprofessor Harald Schjelderups artikkel i *Fritt Ord* i 1934. Han påpeker viktige funn i forskning omkring temaet, deriblant at erindringsfeil er helt normalt for hukommelsen. Den frie gjenfortellingen er å foretrekke fremfor prøving av hukommelsen med spesifikke spørsmål, da dette vil sannsynliggjøre feilaktige beretninger. Videre fremhever han at vår subjektive hukommelse langt i fra er en objektiv sannhet. Schjelderup understreker vesentlige elementer i denne forskningen, som også er blitt forsterket av moderne forskning (Magnussen, 2004).

Forskere som arbeidet med dette temaet på begynnelsen av 1900-tallet begrenset seg derimot til å bevise at feilaktige vitneobservasjoner var et fenomen. Det var ikke før på 1970-tallet at forskerne begynte å interessere seg for årsakene til feilaktige vitneobservasjoner, og dermed finne løsninger på problematikken (Raclew, 2007). Ved bruk av ulike metodologier, som eksempelvis filmede hendelser, har forskningen vist at gal identifikasjon skjer hyppig, samt at øyevitner ofte er sikre i sine observasjoner (Wells og Olson, 2003). Selv om forskningen på temaet og deres funn var tydelig, tok ikke rettssystemet forskningen seriøst før sent på 1990-tallet (Rachlew, 2007). Denne holdningsendringen kom primært på grunn av DNA-teknologiens utvikling på 1990-tallet.

I tillegg til forskning finnes det utallige eksempler på rettssaker som illustrerer vitners upålitelighet. Nettopp på grunn av DNA-teknologiens utvikling kan en nå bevise at utpekte

gjerningsmenn er uskyldige. I USA har en opprettet et eget prosjekt, kalt ”The Innocence Project”, som arbeider for å motvirke at uskyldige blir dømt på grunn av feilaktige vitneidentifikasjoner (Raclaw, 2009). Prosjektet fremhever at feilaktige vitneidentifikasjoner er den ledende faktoren i de 220 feilaktige domfellingene de til nå har omgjort ved hjelp av DNA-bevis¹. På den andre siden må fremdeles rettssystemet basere seg på øyevitner, ettersom de fleste kriminelle handlinger ikke er fulle av DNA-rike biologiske spor (Wells og Olson, 2003).

1.2 Vitner i granskingskonteksten

Et spørsmål som raskt dukker opp, er hvorvidt man kan trekke paralleller mellom vitner i de to ulike kontekstene, og hvorvidt vitnepsykologien brukt i rettsvesenet er relevant for granskingsarbeidet som foregår i Norge i dag. La oss først se nærmere på hva som menes med gransking i norsk sammenheng.

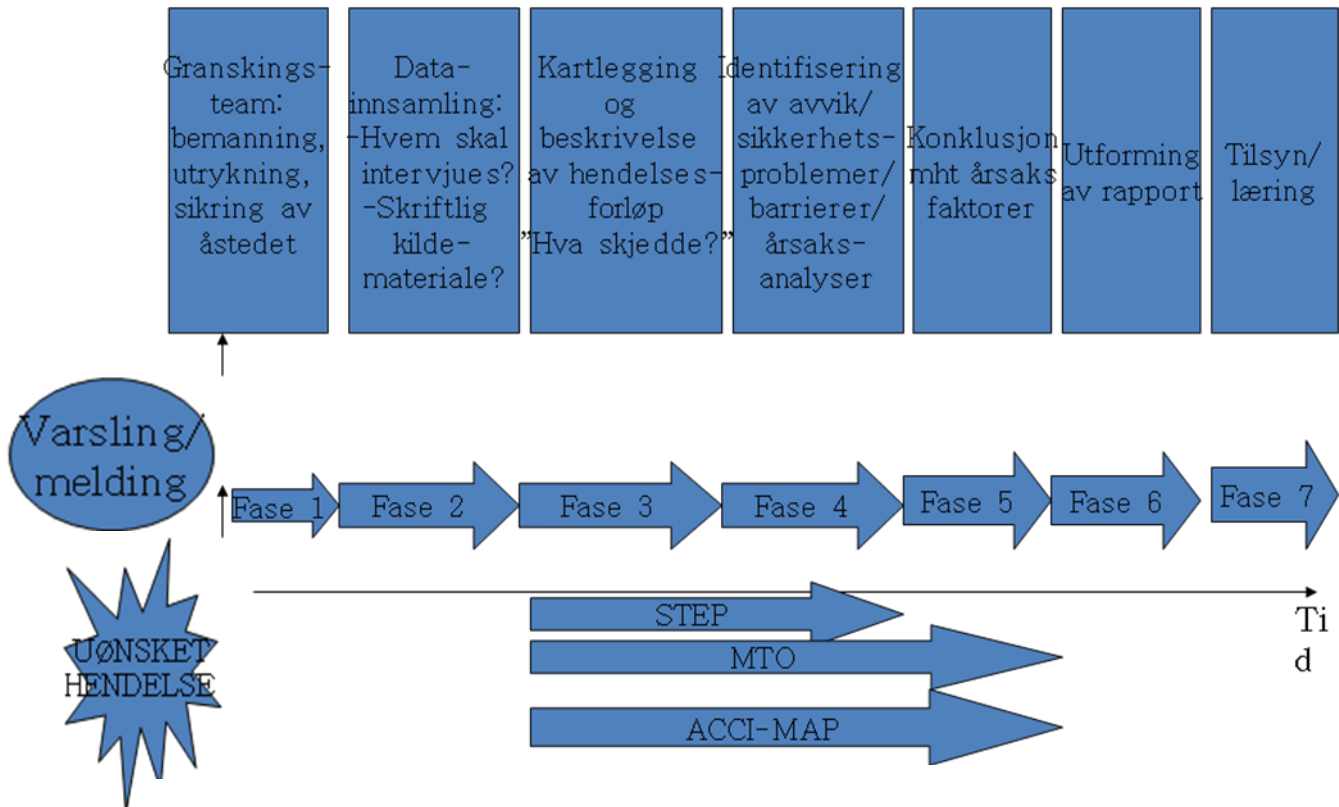
De siste tiårene har verden opplevd en rask teknologisk utvikling, og som et resultat av dette, ulykker av varierende grad. Tidligere ble ulykker gjerne sett på som ”Acts of God”, noe plutselig og uventet, som man ikke kunne ha forutsett eller forhindret (Rosenthal m.fl., 2001). I dag er denne oppfatning mindre utbredt, da man erkjenner at ulykker har sammenheng med teknologiske, menneskelige og organisatoriske faktorer. Det er dette fokuset granskingsarbeid innehar. Ulykkesgransking er et relativt nytt fag, og arbeidet går ut på å analysere ulykker etter de har hendt for å klarlegge hendelsesforløp og synliggjøre årsaker som forårsaket ulykken. Alt med hensikt for å forbedre sikkerheten, samt forhindre at lignende ulykker skjer igjen (Hovden m.fl. 2004). Dette arbeidet har fått økt fokus de senere år, og ved en ulykke vil flere instanser opprette egne granskingsteam for å klargjøre forhold som førte til hendelsen. Eksempelvis vil en alvorlig ulykke på en oljeplattform føre til at både Politiet, Petroleumstilsynet og operatørselskapet ansvarlig oppretter hver sine team som jobber ved siden av hverandre. For å kunne oppnå sine formål følger granskingsteamene egne prosesser og retningslinjer for gransking. Granskingsprosessen kan variere alt etter hvilken instans som gransker, men noen fellestrekk kan identifiseres:

1. Sette sammen granskningsteam, utrykning, sikring av åsted
2. Datainnsamling
3. Kartlegging og beskrivelse av hendelsesforløp
4. Identifisering av avvik/sikkerhetsproblemer/barrierer – årsaksanalyser

¹ http://www.innocenceproject.org/Content/Eyewitness_Identification_Reform.php).

5. Konklusjon mht årsaksfaktorer
6. Utforming av rapport
7. Tilsyn/læring

(Forelesning UIS, Professor Olsen, 27.08.2010)

Figur 1² – Fasene i en gransking

Datainnsamlingen, som legger grunnlaget for resten av granskingsprosessen, innebærer å samle inn relevant informasjon for å kartlegge og klargjøre hendelsesforløpet, samt analysere årsaker. Viktige kilder vil her være ulike styrende dokumenter, tekniske bevis, videoopptak/fotoopptak hvis tilgjengelig, datalogger og ikke minst utsagn fra involverte og vitner. Spørsmålet blir derfor hva denne konteksten har til felles med kriminaletterforskning, slik at vitnepsykologien også vil være viktig ha kunnskaper om her.

² Figur hentet fra powerpoint forelesning UIS, Professor Olsen, 27.08.2010

Den psykologiske forskningen presentert overfor er spesiell i forhold til at den nesten utelukkende har fokusert på hukommelse og observasjon av *kriminelle hendelser*, og kun blitt utført av kognitive og sosialpsykologer (Wells og Olson, 2003). Kelloway m.fl. (2004) kritiserer dette, og fremhever at empirisk forskning på tema generelt har fokusert på hvilken betydning vitners pålitelighet har for identifisering av gjerningsmenn. Forfatterne savner en generalisering til andre relevante kontekster, hvor vitner også har en sentral rolle. Forfatterne argumenterer videre for at det er rimelig grunn til å anta at denne forskningen som er utført på øyevitner til kriminelle hendelser, også i stor grad er gjeldende for øyevitner til andre typer hendelser, som eksempelvis arbeidsulykker, trafikkulykker og lignende. Tiden er inne til å overføre denne kunnskapen og benytte den i ulykkesgransking.

I de fleste ulykker vil granskere forsøke på å svare på spørsmålene om hva som skjedde, hvorfor skjedde det, og hvordan kan vi unngå at det skjer igjen. Vitner og involverte parter i ulykkene blir da verdifulle kilder til data om ulykken (Hendrick og Benner, 1987), spesielt hvis det finnes lite tekniske bevis som kan belyse hendelsen. I så måte kan vitner i granskingskonteksten sammenlignes med vitner eller involverte som har vært tilstede når en kriminell handling har funnet sted. Vitner i begge kontekstene sitter inne med viktig informasjon granskingsteamet eller politiet har behov for. Kelloway m.fl. (2004) sammenligner de to ulike kontekstene og konkluderer med at med at både kriminelle handlinger og ulykker ofte er uventede og kan resultere i død eller skade. Samtidig kan de begge være svært traumatiske for både deltakere og vitner. Samtlige påvirkningsfaktorer som preger vitner til kriminelle handlinger, gjør seg også gjeldende for vitner i granskingskonteksten. Forfatterne stiller seg derfor uforstående til hvorfor det ikke er blitt trukket paralleller mellom de to ulike kontekstene.

Ved denne åpenbare likheten mellom vitnene i kriminalsaker og ulykker, mener Kelloway m.fl. (2004) at det er overraskende at temaet ikke blir behandlet i litteratur om granskingsmetodikk. De mener at det blir viet liten oppmerksomhet til de aktuelle datainnsamlingsprosessene og at vitners pålitelighet problematiseres i svært liten grad. Dette mener dette implisitt innebærer at vitner til en hendelse ses på som nøytrale og nøyaktige opptaksmaskiner. Rollen til granskerne blir da å samle inn ”opptakene” ved å spørre en utfyllende serie av spørsmål som dekker både menneskelige, organisatoriske og miljømessige elementer.

Med bakgrunn i argumentasjonen ovenfor er det derfor på sin plass å utforske i hvor stor grad Kelloway m.fl. (2004) har grunnlag for å trekke de konklusjonene de gjør.

1.3 Oppgavens formål og struktur

Det vil være overraskende dersom Kelloway m.fl. (2004) har grunnlag for å komme med den kritikken de gjør. Den psykologiske forskningen på øyevitner går så langt tilbake som begynnelsen på 1900-tallet, og derfor vil det være underlig at granskingsmetodikkfaget ikke har fokusert på vitners roller, ettersom faget relativt nylig er blitt utviklet. Formålet med denne oppgaven er derfor å rette søkelyset på temaet i granskingsmetodikk, kartlegge i hvor stor grad man i litteraturen og i praksis har fokus på vitners pålitelighet, samt bidra til å fylle det kunnskapshullet Kelloway m.fl. (2004) identifiserer.

Det er ikke før de siste 30 årene at man har innsett at menneskets hukommelse ikke som en båndopptaker som man senere kan ta frem og spille av. Hukommelsen reproducerer ikke virkeligheten slik man opplevde den, men heller rekonstruerer den. Det er blitt et anerkjent faktum at vitner rekonstruerer hendelser de har opplevd, og at rekonstruksjonen avhenger av egne observasjoner og opplevelser, i tillegg til ulike påvirkningsfaktorer som finnes under innkoding, lagring og gjenfortellingsfasen (Rachlew og Rachlew, 2009). I denne sammenheng vil det være interessant å se på hvordan granskingsenheter går frem under intervju av vitner, og se på om denne kunnskapen om vitnepsykologi er reflektert i måten de utfører granskinger på. Problemstillingen min er derfor som følger:

Hvilken fremgangsmåte benytter ulike granskingsenheter i intervju av vitner, og er de bevisst på og vurderer de sine vitnedata ut i fra de vitnepsykologiske faktorene som kan påvirke vitners pålitelighet?

For å undersøke denne problemstillingen er studien oppdelt i ulike kapitler som ser på forskjellige forskningsspørsmål. Innledningsvis i kapittel 2, som er et rent teoretisk kapittel, ses det nærmere på den vitnepsykologiske teorien. Formålet er å svare på hva som kjennetegner vitneobservasjoner og hvilke faktorer påliteligheten til vitneutsagn vil avhenge av. Samtidig gir kapitlet en beskrivelse av den intervju fremgangsmåten vitnepsykologien skisserer som den fremste ved intervju av vitner. Kapittel 3 utdyper mine metodologiske valg og refleksjoner angående hvordan jeg går frem for å svare på problemstillingen og forskningsspørsmålene i studien. Etter dette følger det i kapittel 4 en dokumentstudie som søker å svare på hvordan granskingslitteraturen skisserer intervju av vitner og i hvor stor grad temaet om vitners pålitelighet behandles. I kapittel 5 presenteres og drøftes så en empirisk

undersøkelse av granskingsenheters intervju praksis, enhetenes bevissthet om vitnepsykologi og hvorvidt de selv mener teori om vitners pålitelighet er relevant i deres arbeid. Til slutt oppsummeres funnene i studien som avslutningsvis munnner ut i en konklusjon med egne anbefalinger i kapittel 6.

1.4 Oppgavens avgrensninger og begrepsavklaringer

En gransking av en hendelse kan ha en varighet alt fra et par dager til flere år, og prosessen kan bli veldig omfattende. En gransking har også mange ulike faser, slik som det ble presentert i figur 1. Denne studien begrenser seg derimot til å kun se nærmere på hvordan granskingsenheter bruker vitner som datakilde og vurderer påliteligheten i informasjonen vitner kommer med.

Flere granskingsenheter bruker begrepet *vitne* eller involvert både på personer som direkte har vært vitne til eller involvert i en hendelse og de som ikke direkte har observert en hendelse, men som kan gi viktige opplysninger. Et vitne i deres betydning kan da eksempelvis være en skiftleder, som ikke direkte så hendelsen, men som kan gi opplysninger om hvordan arbeidet ble planlagt før det ble utført. Denne studien begrenser seg derimot til å kun se på intervju av vitner som har vært direkte involvert i en hendelse eller har observert hva som skjedde. Når det i studien benyttes ordet vitner vil det da være i denne betydning.

Det kan ofte skje at vitner bevisst lyver for å skjule egne eller andre feilhandlinger i en ulykke. Påliteligheten i deres utsagn blir da svært svekket. I denne sammenheng ses det derimot bort fra vitner som bevisst lyver om hendelsesforløpet av ulike årsaker. Årsaken til dette er at empirien viser at granskingsenheter selv sjeldent opplever at vitner lyver for dem, og flertallet av vitner har et ønske om å bidra med viktig informasjon i granskingsarbeidet. Videre vil ikke teorien om vitners pålitelighet og faktorer som påvirker vår hukommelse gjelde for vitner som bevisst forvrenger virkeligheten.

Pålitelighet er også et begrep som vil stå sentralt i studien. Begrepet brukes i mange ulike sammenhenger i hverdagslivet og i akademien. I denne sammenhengen vil begrepet pålitelighet benyttes i forbindelse med at vitner er pålitelige, eller deres vitneutsagn kan ses på som pålitelige. Dette betyr at man kan ha tillit til at de observasjonene som er gjort ikke er forkludret slik at hendelsesforløpet blir ulikt det som faktisk skjedde.

Det finnes mange ulike foretak som driver med gransking. Det finnes både offentlige granskingsforetak som Statens havarikommisjon for transport, Petroleumstilsynet og

Nordsjø/miljøseksjonen i Politiet. Det finnes også private bedrifter som selv setter sammen granskingsteam dersom arbeidsplassen opplever en ulykke. Eksempler på slike er Statoil og Bergen Group Rosenberg. Begrepet *granskingsenhet* vil brukes i denne studien som en samlebetegnelse på slike granskingsteam.

Granskingsenhetene gransker mange typer situasjoner, og ikke kun ulykkestilfeller som får fysiske konsekvenser. Det kan være like aktuelt for dem å granske nesten-ulykker som ved små endrede omstendigheter kunne fått store konsekvenser. Derfor vil det i studien benyttes ordet *hendelse* som en samlebetegnelse for den variasjonen av situasjoner granskingsenhetene gransker.

Det er også ønskelig å understreke at vitnepsykologien som benyttes som teoribakgrunn for studien fort kan gi et bilde av at hukommelsen er noe man ikke kan stole på. Dette bilde er derimot ikke korrekt. I hverdagslivet gjør hukommelsen vår en glimrende jobb, men hukommelsen vår blir derimot satt på en prøve når det kommer til å huske en hendelse man har vært vitne til. Hukommelsen vår er ikke designet for dette formålet, og dersom man husker feil kan også konsekvensene bli mer alvorlige enn om man glemmer trivielle gjøremål (Rachlew og Rachlew, 2009).

2.0 Teori

2.1 Introduksjon til teorikapitlet

Vitner spiller en sentral rolle i oppklaring av ulykkesforløp. Derfor er det viktig at vitner husker så presist som mulig, og at de detaljert kan redegjøre for hendelsesforløpet, uansett om hendelsen har utspilt seg for en tid tilbake. Når et vitne blir forespurt om å gjøre rede for hva som skjedde, vil dette innebære en undersøkelse av vitnets hukommelse av det vedkommende har observert. Våre minner er derimot ikke statiske og kan ikke hentes frem presist slik vi opplevde det (Rachlew og Rachlew, 2009). Minnene påvirkes blant annet av hva vi senere ser og hører fra andre kilder (Ibsen, 2008). Det vil derfor være verdifullt å ha kunnskap om hvordan hjernen vår er sammensatt og hvordan hukommelsen vår vil fungere i slike sammenhenger. Teorikapitlet presenterer og redegjør for hva som kjennetegner hukommelsen og hvilke faktorer som kan påvirke vitneobservasjoner. Videre vil det presenteres et teoribidrag fra Dreyfus og Dreyfus (1986) som beskriver en modell for ferdighetstilegnelse (skill acquisition). Formålet med dette bidraget er for å gi en mulig forklaring i eventuelle forskjeller i kunnskap og ferdigheter hos granskingsenhetene i temaet i studien.

2.2 Hukommelsen

«Frykten i det øyeblikket,» fortsatte Kongen, «kommer jeg aldri, aldri til å glemme!». «Det kommer du til å gjøre,» sa Dronningen, «om du ikke noterer det.»

(Alice in Wonderland, Lewis Carroll, 1865)

Hjernen er kanskje det mest komplekse og mektigste objektet i verden, men de færreste tenker over hukommelsens rolle og hvor viktig den er for vår eksistens. Uten vår hukommelse ville vår eksistens kun bestått av øyeblikkelige erfaringer, som ikke ville vært sammenbundet. Vi hadde ikke kunnet lært av erfaringer, eller kommunisere, ettersom vi ikke hadde klart å huske det budskapet vi ønsket å få frem (Loftus, 1980; Wright og Loftus, 2008 i Cohen og Conway, 2008). Hukommelsen er det som definerer oss som mennesker, og som gjør at vi kan registrere det som skjer rundt oss og respondere på det. På den andre siden lever vi i en informasjonsrik verden, og hjernen vår har ikke kapasitet til å registrere alt den blir presentert for (Ibsen, 2008). Som en konsekvens av dette lagrer hjernen erfaringene ut fra hvor viktige de er, og ut i fra hvor fort en skal kunne finne tilbake til minnene (Loftus, 1980). Denne informasjonsseleksjonen er noe av det nyttigste hukommelsen gjør (Karlsen, 2008).

Seleksjonen styres både av eksterne faktorer, eksempelvis spesielle blikkfang i omgivelsene, og psykologiske faktorer, som eksempelvis egenskaper hos personen som observerer (Magnussen, 2004). Det er denne prosessen som nå presenteres videre.

Hukommelsen er ikke et helhetlig system, men forskere er enige om at hukommelsen kan deles inn i flere parallelle kognitive system. Hukommelsen kan deles inn i to – langtidshukommelsen og korttidshukommelsen, også kalt arbeidshukommelse. Et minne som er lagret i korttidshukommelsen er fortsatt en del av øyeblikket og det har aldri forlatt vår oppmerksomhet. Minner som er lagret i langtidshukommelsen har på den andre siden vært helt borte fra vår oppmerksomhet og bevissthet (Karlsen, 2008). Dette skillet er nyttig for å filtrere ut informasjon som er unødvendig eller ferdig brukt, slik at ikke alt lagres inn i langtidshukommelsen. Dette kan illustreres med at du som fotgjenger går over veien. Du ser deg for både til høyre og til venstre, og den informasjonen du får er livsviktig der og da. Etter du har brukt den derimot, er den unyttig (Karlsen, 2008). I granskingssettingen, hvor vitner gjerne blir intervjuet dager, måneder og år etter en hendelse, er det langtidshukommelsen, og den episodiske hukommelsen som en del av denne, som er sentral (Magnussen, 2004).

Den episodiske hukommelsen lagrer personlige minner og opplevelser, i motsetning til den semantiske hukommelsen som lagrer generell kunnskap. Den episodiske hukommelsen vil være viktig ettersom vitner skal fortelle hva vedkommende så og opplevde under hendelsen, og dermed rekonstruere erfaringen som er lagret i langtidshukommelsen. La oss se videre på hvordan hukommelsesprosessen fungerer og hva som skjer når vi opplever en hendelse.

2.3 Hukommelsesprosessen hos vitner

Før informasjon kan gjenfortelles, må et vitne ha rettet oppmerksomheten sin mot det. Den må ha vært innenfor et vitnes kognitive skjema, noe som betyr at det må ha vært høyt nok og nært nok til at de ordinære sansene plukket det opp (Loftus, 1996). Rekonstruksjonen som vitner da skal utføre preges både av det vi faktisk registrerte på det aktuelle tidspunktet, av informasjon som vi har innhentet etter hendelsen og av egne forestillinger om hva som skjedde (Magnussen, 2004). Disse egne forestillingene om hva som skjedde påvirkes videre av observatørens eksisterende kognitive skjema. Det vil si følelsesmessige og eksplisitte og implisitte forventninger til det som skjer. Disse skjemaene er basert på tidligere erfaringer og styrer hvilken informasjon hjernen velger ut som viktigst. Vi er altså ikke objektive observatører som får med oss all informasjon som er tilgjengelig rundt oss. Det er heller slik

at vi styres av kognitive skjema, som ofte er ubevisste og automatiske (Ibsen, 2008; Magnussen, 2004).

Psykologer har også akseptert at hukommelsesprosessen karakteriseres av en tredeling av kognitive prosesser (Loftus, 1996). *Persepsjon eller innkoding av informasjon*, som er den prosessen hvor hendelsen oppfattes og informasjonen innkodes i hukommelsen. *Lagringsfasen* er den tidsperioden som passerer mellom hendelsen og gjenhentingstidspunktet. Det er i denne perioden kraftfulle og uventede endringer i et vitnes hukommelse kan skje. De to foregående fasene vil derfor ha betydning for den siste fasen, *gjenhentingsfasen*. Denne fasen refererer til situasjonen hvor et vitne skal fortelle om den observerte hendelsen (Magnussen, 2004; Loftus, 1996). Kunnskap om ulike påvirkningsfaktorer i disse tre prosessene vil derfor være av stor betydning, da disse er avgjørende for hva et vitne observerer, hva som blir lagret og hvor godt et vitne kan gjenkalle det som skjedde (Rachlew og Rachlew, 2009). Noen av disse viser seg med sterk innflytelse, mens andre er mer moderate eller helt uten innflytelse.

Som et naturlig resultat av dette vil en sentral del av avhør og intervju av vitner være en vurdering av vitnes hukommelse eller minner, og hva som eventuelt kan ha påvirket vitne til å produsere feilhukommelse. La oss se nærmere på disse tre prosessene og faktorene som kan påvirke.

2.4 De tre kognitive prosesser

Teorien som presenteres står sentralt i vitnepsykologien. Denne grenen er en del av rettspsykologien, og studerer de faktorene som kan påvirke hvor riktige og fullstendige vitneobservasjoner og beretninger blir (Christianson, 1994). De faktorene som kan påvirke hva vi husker og dermed påliteligheten i våre observasjoner og vitneutsagn er derfor velkjent og utforsket.

2.4.1 Faktorer påvirker persepsjonen og innkodingen av informasjon

Persepsjonen og innkodingen av informasjon er mye mer komplekst enn at vi eksakt registrerer hendelsen i hukommelsen. Mange faktorer påvirker kvaliteten til informasjonen som innkodes, og det er her vanlig å skille mellom to ulike variabler; *hendelsesfaktorer* og *vitnefaktorer* (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997).

2.4.1.1 Hendelsesfaktorer

Hendelsesfaktorer er faktorer eller miljøforhold i selve hendelsen. Dette er tilstander som kan påvirke persepsjonen og som verken vitner eller de som intervjuere kan påvirke. Sentrale

faktorer Loftus og Doyle (1997) trekker frem her er belysning, varighet, type fakta og vold. Vold er derimot utelatt fra denne sammenheng, da vold sjelden er en del av en ulykke.

Belysning

Det kan virke innlysende at mennesker ser bedre i bra lys enn i dårlig og bedre på dagen enn på natten. Forholdet mellom persepsjon i godt og dårlig lys er derimot komplekst. Øyet vårt består av to typer reseptorceller, som er bestemmende for synet vårt. De ulike celletypene, tapper og staver, absorberer informasjon som deretter sendes til hjernen, men de har ulike funksjoner. Tappene gjør at vi kan se på dagtid, og er den primære mekanismen for fargesyn. I godt lys prosesserer vi dermed mer informasjon inn i hukommelsen, slik som farger på gjenstander rundt oss. På nattetid derimot ser vi lite farger på grunn av det ikke finnes nok lys til å stimulere tappene. Derfor er det stavene som trår i funksjon. Med stavene kan vi se skygger av mørke og lyse farger fordi månelys gir nok lys til å stimulere akkurat disse (Loftus, 1996; Loftus, og Doyle, 1997). Stavene gir derimot et mye mindre skarpt bilde enn tappene, og i mørket blir derfor alle katter grå. La oss se på et eksempel som kan illustrere dette. Dersom en person er vitne til at en bil kjører på en fotgjenger og kjører fra åstedet, vil det være naturlig å tenke at vitnet kan gi en detaljert beskrivelse av hvordan bilen så ut. Dersom hendelsen skjer på kvelden eller det er dårlig sikt av andre årsaker skal man derimot være skeptisk dersom vitne hevder at de så at bilen var grønn og sjåføren hadde på seg en rød lue. Årsaken til dette er fordi vitnet ikke kan se farger ved nattetid, da det ikke finnes nok lys til å stimulere tappene som registrerer farger.

Hendelsens varighet

Det er blitt bekreftet i mange psykologiske studier at jo lengre tid en person har til å se på noe, jo bedre vil hukommelsen til vedkommende være. På den andre siden har studiene også vist at vitner har store problemer med å tenke tilbake på en hendelse og prøve å estimere hvor lenge den varte. En generell tendens er at vitnene overestimerer tidsvarigheten, spesielt hvis hendelsen vitnene rapporterer om var stressende. Dette vil da være en viktig faktor å ta i betraktning når man i avhør ønsker å få informasjon om varigheten til hendelsen (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997). Dersom man bruker det samme eksemplet som overfor kan dette påvirke vitnet som observerte hendelsen. Dersom vitner observerer at bilen kommer kjørende vil vitnet ha lengre tid til å observere, enn om vitnet kun hører at noe blir påkjørt, snur seg og deretter observerer at en bil forsvinner rundt et hjørne.

Type fakta

Ulike typer fakta, slik som høyde eller vekt, farten til en bil i en bilulykke, detaljer i en samtale eller fargen på et trafikklys, er ofte viktige essensielle fakta. Derimot er det ikke alltid like lett å oppfatte og gjenfortelle slike detaljer. Spesielt fart og distanse er vanskelig for mennesker å huske nøyaktig, og det er ofte uenigheter mellom vitner i forhold til dette (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997). Det vil være vanskelig for vitnet til påkjørsel-eksempelet å kunne si eksakt hvor stor fart bilen hadde. Når man også er vitne til en mer kompleks hendelse, vil ikke alle detaljer være like fremspringende. Mennesket fungerer slik at det ikke er alle detaljer vi retter like mye oppmerksomhet mot eller oppfatter så klart (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997). Dette er et direkte resultat av måten hukommelsen vår fungerer på. Observasjonene påvirkes som sagt av vitnes eksisterende kognitive skjema, som baserer seg på tidligere erfaringer vitnet har. Dersom vitnet i eksemplet er bilinteressert, vil vitnet lettere kunne observere hvilke merke bilen er enn hvis vitnet ikke har eksisterende kognitive skjema på akkurat dette området.

Hvor mange muligheter en har til å oppfatte visse detaljer vil også ha betydning for om vi husker det bedre (Loftus, 1996). Dersom vitne får flere muligheter til å observere bilen og sjåføren, som eksempelvis både når bilen kommer kjørende, når den kjører på fotgjengeren og når den kjører bort, vil vitne kunne observere mer detaljer og kunne huske bedre disse.

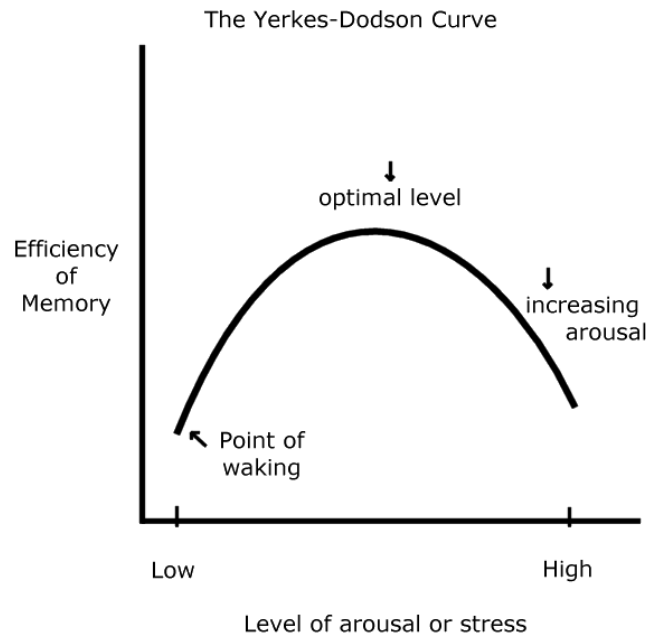
2.4.1.2 Vitnefaktorer

Den andre variabelen, *vitnefaktorer*, er faktorer hos selve vitnet som kan påvirke deres hukommelse og vitneutsagn. Loftus og Doyle (1997) trekker her frem stress og frykt, forventninger, alder, kjønn og trening.

Stress og frykt

Rollen stress har er av stor betydning, da økning i stress kan produsere en smalning av oppmerksomheten. Dette er et kjent fenomen innenfor kriminaletterforskning, og kalles våpenfokus. Det høye stresset som mennesker opplever når et våpen rettes mot seg, kan føre til at vedkommende blir så opptatt av selve våpenet at personen ikke kan huske hvordan selve gjerningsmannen så ut (Loftus, 1996). Derimot kan en ikke si at en person som opplever mer stress alltid vil oppfatte ting dårligere, da det i andre tilfeller kan være det motsatte. Yerkes-Dodsen loven (figur 1) er en generell regel som viser at det finnes et optimalt nivå av stress hvor vi husker best. På et svært lavt nivå av stress eller opphisselse, vil ikke nervesystemet

fungere fullt ut, og sensormeldingene vil kanskje ikke komme igjennom. På moderate nivåer av stress bedres dette, men når stresset begynner å bli for høyt vil en igjen oppleve at hukommelsen forverres (Loftus, 1996).

Figur 2 – Yerkes-Dodson kurven³

Forventninger

Forventninger kan spille en stor rolle i ulike typer ulykker. Et vanlig eksempel som ofte trekkes frem er personer på jakt. En jeger er så opptatt av at en elg kan være i nærheten, at man tror man ser og hører en elg, uten at det trenger å være realiteten. Mange jaktulykker har blitt forårsaket av at jegeren skyter det de mener er en elg, men som egentlig er en person. Jegeren forventer å se en elg, og ser derfor en elg. Dersom en helt vanlig turgåer hadde sett det samme som jegeren, hadde han kanskje sett en person, siden han ikke hadde forventninger om å se en elg og rettet oppmerksomheten sin mot dette (Loftus og Doyle, 1997)

Andre typer forventninger som kan påvirke oss er kulturelle. Kulturelle forventninger er ofte bredt akseptert, men også svært unøyaktige til tider. Til tross for dette har de vist seg å påvirke persepsjonen på dramatiske måter. Et eksempel Loftus og Doyle (1997) trekker frem er en studie hvor forskerne viste forsøkspersoner en situasjon hvor en hvit og mørk mann krangler. Den hvite personen har et barberblad i hånden og virker truende. På spørsmål fra

³ Figur 2 er hentet fra nettsiden; <http://mcadams.posc.mu.edu/zaid.htm>

forskere identifiserer de fleste vitnene at det er den mørke mannen som holder barberbladet. Den kulturelle forventningen om at mørke menn oftest er kriminelle og voldelige råder i dette eksemplet.

Alder

Det finnes mange ulike studier som ser på alderens påvirkning. Noen sammenligner barn og unge voksne, og noen sammenligner gamle og unge voksne. Kort sagt viser psykologisk forskning små barn og eldre voksne gir mindre pålitelige øyevitneobservasjoner enn unge voksne (Loftus og Doyle, 1997).

Kjønn

Hvem er det beste vitnet, mannen eller kvinnen? Noen studier har vist at mannen er bedre enn kvinnen, mens andre har vist det motsatte. Andre igjen viser ingen forskjell. Forskning viser også at både menn og kvinner retter mer oppmerksomhet mot ting som er i deres interesse og dermed lagrer mer og bedre informasjon i hukommelsen om disse tingene. Menn er mer nøyaktige og mer pålitelige i forhold til mannsorienterte ting (Loftus og Doyle, 1997). Dette kan igjen eksemplifiseres med at dersom man er interessert i biler, vil man kunne oppfatte og kunne gi spesifikke beskrivelser av en bil som er involvert i en påkjørsel. Et annet eksempel kan være et vitne som ser et fly som styrter. Dersom vitnet har stor interesse for fly eller er pilot selv, vil vitnet kunne observere og huske flere viktige detaljer som eksempelvis flyets vinkel, om motorer er intakt og lignende.

Trening

Det finnes to måter trening eller erfaring kan hjelpe et vitnes hukommelse. For det første vil treningen øke sannsynligheten for at vitne vil gjøre en innsats når hendelsen skjer for å gi oppmerksomhet til detaljer og eksplisitt forsøke å huske dem. For det andre kan trening også potensielt føre til at de lærer spesifikke strategier for å huske detaljer. Forskning viser derimot at en triviell hendelse ikke typisk blir husket bedre av de som har spesiell trening (Loftus og Doyle, 1997). Dersom et vitne i påkjørsel-eksemplet er utdannet politi kan dette gi mer detaljert informasjon om ulykken, ettersom politiet blir opplært i observasjonsstrategier.

2.4.1.3 Faktorene i en granskingskontekst

Forskningen utført på faktorer som kan påvirke persepsjonen og innkoding av informasjon er ikke blitt utført på vitner i en granskingskontekst. Kan det likevel ikke gjøre seg gjeldende også på dette feltet? Er ikke dette noe granskingsteam bør ta i betraktning når de i grannskingsintervjuet innhenter informasjon fra vitner og involverte? Det vil det være vesentlig å finne ut i hvor stor grad ulike granskingsledere har opplevd at slike faktorer preger vitners evne til å huske og deres pålitelighet. Har hendelsesfaktorer, som belysning, hendelsens varighet eller type fakta virkelig noe å bety for hva et vitne klarer å observere? Vil observasjoner blant vitner bli mer sprikende når det er vanskelige miljøforhold? Når det gjelder vitnefaktorene kan man stille seg like spørrende. Er det slik at dersom et vitne blir redd eller stresset under en hendelse vil vedkommende registrere mindre av det som skjedde? Og er det tilfellet at alder, kjønn og trening faktisk har betydning for vitners observasjoner? Det skal bli interessant å se på disse faktorene i den empiriske undersøkelsen og undersøke granskingsenhetenes egne erfaringer med vitner som datakilde. Samtidig vil det være aktuelt å se hvorvidt granskingsenhetene selv mener faktorene er relevante, og om det er et behov for kunnskapsoverføring mellom den vitnepsykologiske konteksten og gransking. Før dette undersøkes, la oss først se nærmere på hvilke påvirkningsfaktorer som står sentralt i lagringsfasen.

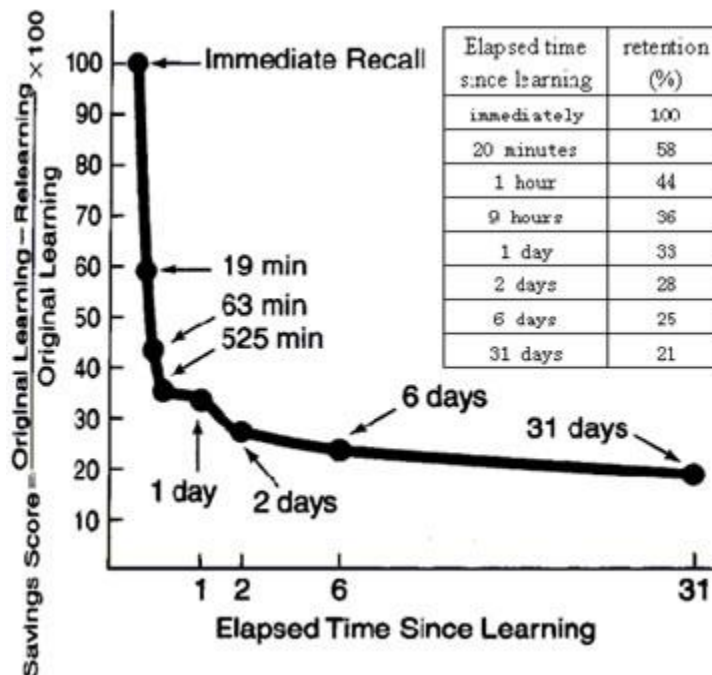
2.4.2 Faktorer som påvirker lagring av informasjon

Denne prosessen varer fra man har registrert hendelsen med sansene og til den skal gjenfortelles. Som i persepsjonsfasen vil man også her finne flere faktorer som påvirker, men disse faktorene har betydning for hva som lagres i hukommelsen. Når materialet har gjennomgått innkodingen, vil videre endringer skje før hendelsen lagres. Denne tiden, fra den komplekse hendelsen skjer til et vitne skal gjenfortelle den, er derfor en viktig periode. Loftus og Doyle (1997) trekker her frem tid, tilførsel av ny informasjon, og sentrale og perifere detaljer.

Tid

Det er gjennom forskning blitt et veletablert faktum at både lengden på lagringsperioden og hendelser som skjer i perioden vil påvirke et vitnes evne til å gjenhente viktige opplysninger. Mennesker er mindre nøyaktige og fullstendige i sine øyevitneberetninger etter en lang lagringsperiode enn om de forklarer seg kort tid etter hendelsen (Loftus, 1996). En av de første personene som forsket på dette var psykologen Herman Ebbinghaus. Hans klassiske studie fra 1885 avdekket hvordan man glemmer lært kunnskap over tid. Han fant blant annet

ut at en person glemmer en god del av det vedkommende har lært kun 20 minutter etter den initielle læringen. Etter en time og etter 24 timer er henholdsvis nesten halvparten og 2/3 av det tidligere materialet glemt⁴. Resultatene fra studien hans er i dag kjent som ”Ebbinghaus’ glemselskurve”, som kan minne om en hoppbakke hvor det går bratt nedover i begynnelsen for så å flate ut⁵.

Figur 3 – Ebbinghaus’ glemselskurve⁶

Hans resultater viser at vi glemmer svært fort rett etter en hendelse, men at glemsel blir mer og mer forsterket etter hvert som tiden passerer. Funnene i denne studien er ofte blitt bekreftet av andres studier (Loftus, 1996). La oss si at det er et vitne som observerer at en person blir skadet under en løftehendelse på en oljeplattform i Nordsjøen. I følge glemselskurven bør vedkommende bli intervjuet så fort som mulig, for ikke å risikere at viktig informasjon går tapt. Derimot er det vanlig at granskingsenheter, på grunn av praktiske årsaker, ikke ankommer innretningen før det har gått 1-2 dager. Mye kan da ha blitt glemt eller endret på.

⁴ <http://helpingpsychology.com/ebbinghaus-forgetting-curve>

⁵ <http://www.forskning.no/artikler/2009/desember/238368>

⁶ Figur 3 hentet franettiden: <http://www.presentinformationpowerfully.com/>

Tilførsel av ny informasjon

Tiden alene forårsaker derimot ikke at hukommelsen forverres. Det er delvis forårsaket av hva som skjer i denne tidsperioden. Vanligvis vil en etter å ha vært vitne til en hendelse, bli utsatt for ny informasjon om hendelsen fra andre kilder, som eksempelvis samtaler med andre vitner og involverte, informasjon fra media eller opplysninger fra etterforskere og granskere. Slik informasjon kan ikke kun øke eksisterende minner, men også endre et vitnes hukommelse og til og med skape ikke-eksisterende detaljer (Loftus, 1996).

La oss igjen bruke eksemplet med løftehendelsen offshore for å illustrere denne påvirkningsfaktoren. Dersom kranføreren og et annet vitne får prate sammen før de blir intervjuet kan dette føre til at de påvirker hverandre. Kranføreren, som har sin versjon av hva som skjedde, beskriver sin opplevelse av hendelsen til vitnet. Denne nye informasjonen kan komme i konflikt med det vitnet trodde han så, og føre til at han lager et kompromiss mellom det han faktisk opplevde og det kranføreren opplevde. Kompromisset kan enten være bevisst og frivillig, eller gjøres helt ubevisst av vitnet, og formålet er å gjøre hendelsen forståelig og logisk (Loftus og Doyle, 1997).

Sentrale og perifere detaljer

En studie arbeidet ut i fra en hypotese om at perifere detaljer ville være lettere å modifisere enn sentrale, fremtredende detaljer. Resultatene fra denne studien viser at fremtredende detaljer kunne bli gjenfortalt med mye større nøyaktighet og være vanskeligere å endre på med misledende informasjon enn perifere detaljer (Loftus og Doyle, 1997). I eksemplet overfor vil da sentrale detaljer i ulykken være vanskelige å endre, til tross for at vitne påvirkes av det synet kranføreren har på ulykken.

2.4.2.1 Faktorene i en granskingskontekst

I likhet til faktorene i persepsjonen, vil det også bli interessant å se om faktorene i lagringsfasen vil gjøre seg gjeldende i granskingskonteksten. Dette er faktorer som er blitt forsket mye på og av mange ulike forskere. Vil det være slik at også granskingsenhetene har opplevd at tiden mellom en hendelse skjer til de har fått intervjuet vitner har betydning? Har de selv opplevd at vitner glemmer stadig mer etter hvert som tiden går? Hva med tilførsel av ny informasjon? Er det slik at vitner også her vil ha anledning til å prate med hverandre og kunne påvirke hverandre før granskingsenhetene får pratet med dem? Det skal undersøkes

hvilken relevans granskingsenhetene mener disse faktorene har, og om de i det hele tatt ser på faktorene som noe problem for vitners observasjoner og pålitelighet.

Den siste fasen, gjenfortellingen, er en nøkkelprosess i det å huske en hendelse og en svært kompleks oppgave. Neste delkapittel ses det nærmere på hvordan intervjuteknikk kan påvirke hva et vitne forteller og hvordan teknikken kan minimisere vitners gjenfortellingssvikt.

2.4.3 Faktorer som påvirker gjenhenting

Den siste kognitive fasen er gjenhentingsfasen. Faktorene som har påvirket både persepsjonen og lagringen av informasjon gjør seg synlige når vitnet skal gjenhente sine minner og gjøre rede for hva som skjedde. Videre viser forskning at det også er egne faktorer i gjenfortellingsfasen som også vil ha påvirkning for hvor godt et vitne husker og hvilken informasjon man får av vitnet. Loftus og Doyle (1997) presenterer her faktorer under selve intervjuet/avhøret.

Intervjuet/avhøret

Forskning viser at omstendighetene rundt et vitneavhør har stor betydning for nøyaktigheten og fullstendigheten i et vitnes rapportering. For å hjelpe et vitne effektivt til å huske, må intervjueren/granskeren derfor være klar over måtene et vitnes hukommelse kan påvirkes av tilnærmingen man velger i intervjuet. Det er blitt bekreftet i forskning at dersom vitner fritt kan få rapportere om hendelsen ut fra egen hukommelse snarere enn å svare på spesifikke spørsmål, produserer dette mer nøyaktig svar. Å spørre spesifikke spørsmål før vitnet har fått lov å fortelle fritt kan være farlig, fordi informasjon i disse spørsmålene kan bli en del av den frie rapporten, selv om informasjonen er gal (Loftus, 1996). Derimot produserer teknikken minst komplette og sammenhengende svar. Dette har ført til at forskere har konkludert med at optimale resultater oppnås ved en intervjustrategi som først tillater vitne til å rapportere fritt, og at det deretter kreves at vitne svarer på spesifikke spørsmål for å fylle hull i fremleggelsen (Loftus, 1996; Loftus, og Doyle, 1997).

Både advokater og samfunnsforskere er klar over at det svaret en får ofte er avhenging av det spørsmålet en stiller. Få mennesker er derimot fullt klar over hvor stor påvirkning ordlyden på spørsmålene kan ha. Små endringer i spørsmålsstillingen kan resultere i dramatisk ulike svar, og når det kommer til å designe spesifikke spørsmål, må intervjueren være nøye i forhold til deres ordlyd (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997). Et godt eksempel kan trekkes fra Loftus & Palmers undersøkelse fra 1974. Det ble videofilmet en bilulykke, og deltakerne i

undersøkelsen ble bedt om å se på klippet og deretter svare på hvor fort bilene kjørte. Dette spørsmålet ble formulert på to ulike måter og stilt til to ulike deltakergrupper;

- Hvor fort kjørte bilene da de traff hverandre?
- Hvor fort kjørte bilene når de krasjet inn i hverandre?

Deltakergruppen som fikk det siste spørsmålet anslo farten som mye høyere enn gruppen som fikk det første spørsmålet. Undersøkelsen fant altså ut at svarene på spørsmålet om fart var avhengig av hvordan spørsmålet ble formulert til gruppen (Rachlew, 2007). Et annet lignende eksempel på hvordan ordlyden kan påvirke svaret er;

- Så du det ødelagte billyset?
- Så du et ødelagt billys?

Det første spørsmålet inneholder en opplysning, som kanskje vitnet selv ikke har sett eller vært klar over. Dette kan føre til at vitne sier han har sett det, selv om dette ikke er tilfellet (Loftus og Doyle, 1997).

Hvem som stiller spørsmålene har også betydning. Det virker opplagt at en person med erfaring og mye autoritet utfører avhøret, men psykologer har rettet søkelyset mot problemer som kan oppstå med å bli avhørt av personer med autoritet. Statusen til intervjueren kan påvirke hvor suksessrikt intervjuet blir i forhold til nøyaktighet og fullstendighet (Loftus, 1996).

2.4.3.1 Faktorene i en granskingskontekst

Faktorene som presenteres under gjenhentingfasen er av stor interesse for studien, ettersom dette er faktorer som granskingsenhetene direkte kan påvirke og ha kontroll over. Hva et vitne gjenforteller og klarer å gjenfortelle avhenger i følge teorien hvordan intervjuet legges opp, og hvilken intervjuteknikk som benyttes. En ser klart at ledende spørsmål, spørsmål som inneholder opplysninger og autoriteten til den som utfører intervjuet kan påvirke gjenfortellingsevnen til et vitne. Ettersom intervju av vitner står sentralt hos granskingsenheter vil det være interessant å få frem deres meninger om intervjusituasjonen, om noen intervjuteknikker fungerer bedre enn andre, hvilke teknikker de selv benytter seg av og hvorvidt de er klar over hvor stor påvirkningsevne de selv har i intervjusituasjonen. I tillegg til at forskning har vist at dette påvirker, er det også blitt fremhevet en spesiell

intervjuteknikk som har flere fordeler for å fremme vitners pålitelighet. Denne teknikken kalles det kognitive intervju og en videre presentasjon av denne teknikken vil bli foretatt under neste delkapittel.

2.5 Det kognitive intervju

Flere forskere har fremhevet at avhørsteknikken som benyttes for å samle inn vitneutsagn er av stor betydning for nøyaktigheten og fullstendigheten i vitners gjenfortelling. Avhørsteknikken kan langt på vei avgjøre i hvilken grad man får informasjon fra vitner og kvaliteten til informasjonen, og ved å utvikle visse intervjuteknikker kan svikt i vitneutsagn motarbeides (Loftus, og Doyle, 1997). Derfor studerte de to amerikanske forskere på menneskelig hukommelse Ron Fisher og Edward Geiselman hvordan politiet gikk frem for å intervju vitner. Det arbeidet politiet utførte imponerte ikke de to forskerne. De kom frem til at kvaliteten på intervjuene kunne bedres dersom avhørsteknikken tok i betraktning ulike sentrale psykologiske forskningsfunn om hukommelsen. Resultatet ble utviklingen av det kognitive intervju (Ross m.fl., 1994; Granhag, 2001).

I ettertid har det kognitive intervjuet blitt fremmet som den beste teknikken for å sikre helhetlige, nøyaktige og upåvirkede vitneutsagn. Den har blitt anerkjent av verdensledende vitnepsykologiske forskere, og den har i empirisk forskning vist seg å produsere bedre resultater enn det vanlige kontrollintervjuet (Granhag, 2001). Eksempelvis viste en meta-analyse av mer enn 2500 intervjuer, fordelt over 40 separate empiriske studier, at det kognitive intervju gjennomsnittelig genererte 40% mer korrekt informasjon enn et kontrollintervju. Kort sagt vil man ved hjelp av det kognitive intervju få mer fullstendige vitneutsagn. Dette vil også være av betydning i granskingsintervjuer, spesielt ettersom forskning viser at det kognitive intervju har best effekt når vitne beskriver personer, objekter og hendelsesforløp, enn når vitne forsøker å identifisere en gjerningsmann (Granhag, 2001). Derfor vil en presentasjon av det kognitive intervju følge.

2.5.1 Det kognitive intervju og dens 4 hovedkomponenter

Det kognitive intervju er en teknikk med en relativ enkel tilnærming (Loftus og Doyle, 1997). Utgangspunktet til teknikken er to grunnleggende teoretiske antagelser om hukommelsen. For det første vil vi når vi opplever en spesifikk hendelse lagre ulike typer informasjon, som eksempelvis faktainformasjon, følelsesmessig informasjon og sensorisk informasjon. Det antas i teknikken at jo flere av disse informasjonstypene en får av hendelse, jo mer effektiv er teknikken i forhold til å gjenhente informasjonen. Den andre teoretiske antagelsen er at det finnes flere innganger til det samme minnet. Hvis en vei er uframkommelig, finnes det alltid

en mulighet å forsøke en annen inngang og få tilgang till minnet derifra (Granhag, 2001; Loftus og Doyle, 1997; Ross m.fl. 1994). Med disse to teoretiske antagelsene i bunn, foreslo Fisher og Geiselman en endring i det typiske intervjuformatet. I sin utvikling av det kognitive intervju utarbeidet de fire hovedkomponenter for å øke nøyaktigheten og helheten i vitneberetningene (Granhag, 2001).

Komponent 1: Mental reetablering

Komponent 1 er en mental reetablering av det ytre fysiske miljø og den følelsesmessige tilstanden vitner var i under hendelsen. Under avhøret bes vitne om å mentalt forflytte seg til den plass hendelsen utspilte seg og best mulig forsøke å gjenkalle omgivelsene rundt seg. Viktige detaljer kan være lysforhold, lyder, dufter og lignende. Videre bes vitne forsøke å gjenkalle de følelsene som rådet under hendelsen. Det kan være vanskelig å gjennomføre ettersom det ikke er alltid like lett å huske, og i noen tilfeller uønskelig dersom hendelsen opplevdes som svært traumatisk. Derimot kan denne gjenkallelsen fungere som en sterk ledetråd til andre viktige detaljer som vedkommende selv ikke kommer på (Granhag, 2001).

Den først komponenten bygger på to hukommelsespsykologiske effekter kalt tilstandsavhengig og kontekstavhengig. Tilstandsavhengig effekt kan eksemplifiseres med en glemt lommebok. Dersom en forsøker å tenke tilbake til hvilken tilstand en var i når en glemte lommeboken, vil dette øke sjansen for at vedkommende kommer på hvor han kan ha forlagt den. Kontekstavhengige effekter er eksempelvis at man tar et vitne eller et offer tilbake til plassen hvor hendelsen utspilte seg. Dette kan fremme viktig observasjoner gjort av vitnet, men som vitnet til nå har vært ute av stand til å gjenkalle (Granhag, 2001).

Komponent 2: Den frie gjenfortelling

Komponent to er den frie gjenfortellingen, som er et viktig innslag i det kognitive intervju. Vitne bes om å fortelle alle detaljer vedkommende kan komme på. Denne instruksjonen har en todelt funksjon. For det første forsikrer den intervjueren om at all informasjon vedkommende sitter inne med kommer frem. Ofte vil et vitne ha vanskeligheter mellom å skille viktig informasjon fra uvesentlig informasjon, og en kan derfor unngå at vitner ut fra egne kriterier for relevans sensurerer egne betraktninger. For det andre kan den frie gjenfortellingen føre til at man gjennom å fortelle om uvesentlige detaljer, forteller seg frem til noe som faktisk er vesentlig, og som har vært vanskelig å få frem (Granhag, 2001).

Komponent 3: Omvendt kronologisk rekkefølge

Den tredje komponenten handler om å be vitne redegjøre for hendelsesforløpet, bare i omvendt kronologisk rekkefølge. Vitner preges ofte av sine eksisterende kognitive skjema, slik teorien overfor har skissert. Derfor har vitner en tendens til å fylle ut sine observasjoner, både for å gjøre hendelsen mer logisk og forståelig for seg selv, og det finnes mange dokumenterte tilfeller hvor vitner fyller ut sitt vitneutsagn med hendelser som ikke har skjedd. Ved å måtte gjenfortelle hendelsen og sine observasjoner i motsatt rekkefølge, har man i forskningen identifisert at denne tendensen reduseres. Videre har man identifisert en annen positiv effekt av teknikken, nemlig at man kan få frem annen informasjon enn det som er fremkommet ved en gjenfortelling i en naturlig kronologisk rekkefølge.

Komponent 4: Innta alternativ posisjon

Den siste hovedkomponenten handler om å be vitnet innta en alternativ posisjon og gjenfortelle hendelsen ut fra dette perspektivet. Det benyttes ofte et annet vitnes posisjon, og gjennom denne teknikken får man mulighet til å få tak i annen informasjon enn den en får når vitnet kun gjenforteller ut fra sitt eget perspektiv. Videre kan man ved en slik utførelse sammenligne og matche to ulike vitneutsagn. Det påpekes derimot at denne komponenten ikke er mulig eller meningsfullt å utføre i alle tilfeller. Gjennomføringen av teknikken kan være vanskelig, men dersom en lykkes kan man i beste fall få tilleggsinformasjon som kan komplementeres med den informasjonen vitnet ut fra sin faktiske posisjon kan gjenfortelle (Granhag, 2001).

2.5.2 Det forbedrede kognitive intervju

Etter at det kognitive intervjuet ble introdusert på 1980-tallet ble det gjennomført mange ulike empiriske studier for å undersøke effektene av teknikkene i det kognitive intervju. Resultatene av studiene var positive, men en opplevde at teknikken fremdeles var mangelfull. Det ble påpekt at de rene minnepsykologiske faktorene ikke var de eneste relevante når vitner skulle intervjues. Det kognitive intervju tok blant annet ikke i betraktning den sosiale dynamikken som råder mellom intervjueren og vitnet. Fisher og Geiselman arbeidet derfor videre med teknikken, og utviklet til slutt det de kalte *The Enhanced Cognitive Interview*, som tok tak i de kritiske elementene i det kognitive intervju (Granhag, 2001).

Det forbedrede kognitive intervjuet bygger på de samme hovedkomponentene, men tar også hensyn til andre faktorer som eksempelvis hvordan intervjuet må innledes, at intervjueren må

benytte forståelig ordlegging overfor vitnet, at vitnet får fortelle om seg selv og sin historie, at pauser må legges inn, og at intervjueren viser en aktiv lyttende holdning. En må vise at det er ønskelig at vitnet selv tar initiativ til å fortelle, i stedet for å passivt vente på spørsmål fra intervjueren (Granhag, 2001). På denne måten tar det forbedrede intervjuet mer hensyn til det kommunikative i intervjuet. La oss se nærmere på den praktiske fremgangsmåten for å utføre et slikt intervju, ettersom det er stor forskjell mellom å forstå det teoretiske grunnlaget, og det å faktisk utføre det.

Granhag (2001) deler intervjuet inn i 7 ulike faser.

I introduksjonen vektlegges det å skape en hyggelig atmosfære rundt intervjuet slik at vitnet føler seg komfortabel. Det er også ønskelig at intervjueren forklarer at en spesiell intervjuteknikk benyttes, hvorfor den benyttes og hva den innebærer. Dette for å skape en åpen og tillitsfull dialog mellom de to partene. En god start er ofte en fordel for det videre intervjuet. (Granhag, 2001).

Fase 2 er den mentale reetableringen, og det anbefales at man først forsøker å reetablere den eksterne omgivelsen, før man deretter forsøker å gjenkalle de interne følelsesmessige tilstandene som forelå. Dette er tidskrevende og sjansene for å lykkes med dette bedres dersom en tar seg god tid og ikke har hastverk. Det kan også være hensiktsmessig at intervjueren selv har vært tilstede ved den aktuelle plassen som vitnet skal forsøke å huske i fra. Intervjueren kan med dette være mer hjelpsom overfor vitne i den mentale reetableringen. Som en grunnleggende regel fremhever Granhag (2001) at intervjueren ikke foreslår om vitnet har sett et eller annet, da dette kan fungere som ledende og føre til at vitnet blir usikre i sine observasjoner og hevder å ha sett det intervjueren foreslår. I denne fasen må en som intervjuer også vise tålmodighet overfor vitnet, da vitner ofte kan synes det er lettere å se ting for seg mentalt enn å uttrykke det verbalt.

Deretter er tiden inne for at vitnet skal utføre den frie gjenfortellingen. Vitnet bes om å fortelle alle detaljer vedkommende kan huske, og det er viktig at vitnet selv skal få fortelle med egne ord og i sitt eget tempo. Dersom vitnet har problemer med gjenfortellingen kan intervjueren være behjelpelig ved å be vedkommende ta utgangspunkt i de tydeligste minnene og sine sterkeste sanseinntrykk. Derimot må en ikke, som understreket ovenfor, foreslå ting som kan ha skjedd (Granhag, 2001).

Fase 4 vil være skifte av kronologi og perspektiv, og den samme prosessen som i den frie gjenfortellingen, vil også være gjeldende her. Deretter vil det i fase 5 være nødvendig å gjennomføre en detaljert gjennomgang av spesifikke minner. Denne fasen kalles også spørsmålsfasen, og målsetningen er at vitnet skal aktivisere sine mest sentrale minner og få ut detaljert informasjon fra disse. Utvalget av hvilke minner som skal gjennomgås bør basere seg på de minnene vitnet selv har kommet med under den frie gjenfortellingen. Det er også her viktig at intervjueren ikke benytter seg av annen informasjon enn det vitnet selv har fortalt. Når intervjueren stiller spørsmål anbefales det at de er åpne, og at man gjør seg ferdig med å spørre om en ting, før man går over til andre minner og detaljer (Granhag, 2001).

Den nest siste fasen er tilbakeblikk. Når intervjuet går mot slutten oppsummeres det viktigste av det vitnet har fortalt, og intervjueren bør så langt det lar seg gjøre benytte seg av vitnets egne ord og uttrykk. Det bør også oppfordres til at vitnet kan bryte inn dersom vedkommende kommer på nye opplysninger. Den siste fasen, som vil være en ren avslutningsfase, vil nødvendige formalia gjennomgås, eksempelvis hvor vitnet kan ta kontakt hvis nye opplysninger forekommer (Granhag, 2001).

Det kognitive intervju og teknikkene presentert er altså blitt fremmet som den beste teknikken for å sikre helhetlige, nøyaktige og upåvirkede vitneutsagn. Det er derfor aktuelt å utforske granskingsenhetenes egne fremgangsmåter ved intervjuet og undersøke om de benytter noen av teknikkene det kognitive intervjuet består av. Før dette undersøkes nærmere gjennomgås det siste teoretiske bidraget som er en modell for menneskers læring av ferdigheter.

2.6 Dreyfus og Dreyfus' modell for læring

Mennesket har tre ulike veier til å handle klokt:

Den første gjennom ettertanke; det er den edleste

Den andre gjennom etteraping; det er den letteste

Den tredje gjennom erfaring; det er den bitreste

Konfucius f. 551 f.kr, kinesisk filosof

I 1986 gav brødrene Hubert L. og Stuart E. Dreyfus ut boka *Mind over Machine*. I boka utvikler og redegjør de en modell for menneskers læring av ferdigheter. Modellen, kalt "*the five stages of skill acquisition*", skisserer fem ulike ferdighetsnivåer, og de beskriver hvordan læringsprosessen går fra læring av regler og fakta hos noviser til en mer intuitiv læring hos

eksperter. De fem fasene ser på hvordan kompetanse utvikler seg gjennom praksis, og disse fasene vil nå bli presentert:

- Novice (Novise)
- Advanced Beginner (Avansert nybegynner)
- Competent (Kompetent)
- Proficient (Kyndig)
- Expert (Ekspert)

Nybegynneren, eller novisen, får innlært regler som vil muliggjøre handlinger. De stilles overfor det Dreyfus og Dreyfus kaller kontekstuaavhengige faktorer. Novisen mangler en grunnleggende forståelse av sammenhengen ferdighetene inngår i. Et eksempel de trekker frem er det å lære å kjøre bil. En nybegynner i bilkjøring vil bli forklart hvilken fart vedkommende må ha for å skifte gir, noe som er en regel som ignorerer konteksten. Slike regler tar ikke i betraktning en eventuell kødannelse eller forventede stopp i kjøringen. Bedømmelse av egen prestasjon vil da bli ut i fra hvor godt man følger de innlærte reglene.

Den avanserte nybegynneren vil ha mer erfaring med å håndtere virkelige situasjoner enn novisen. Takket være mer erfaring og likheter mellom nåværende situasjon og tidligere situasjoner vil den avanserte nybegynneren også kunne benytte seg av kontekstuaavhengige faktorer for å mestre en ferdighet. I eksemplet med bilkjøring trekker Dreyfus og Dreyfus frem at kjøreelven vil også tolke motorlyden i forhold til å skifte gir, og denne faktoren vil da være kontekstuaavhengig. Farten som han leser av på speedometeret i forhold til å skifte gir vil være kontekstuaavhengig.

Den kompetente utøveren vil la seg styre etter klare mål og planer. Vedkommende må derfor vurdere ulike regler, hvordan disse fungerer og benytte seg av disse alt ut i fra hvilken situasjon han skal bruke dem i. Resultatet blir at vedkommende får en følelse av større personlig ansvar for egne handlinger. I eksemplet med bilkjøring vil en person kjøre etter klare mål. Dersom man ønsker å kjøre fra A til B raskest mulig, velger man den ruten man mener er raskest. Denne beslutningen tas på bakgrunn av tidligere erfaring med veier, trafikk, fartsgrenser osv. Videre vil sjåføren kanskje ligge tett opp i biler foran seg, bryte eventuelle fartsgrenser eller bryte andre regler for å nå målet om å komme forrest mulig frem.

De to øverste nivåene, *kyndig utøver* og *ekspert*, kjennetegnes ved at beslutningene som tas er raske og flytende, og de preges ikke av en trinndelt analyse. Den kyndige utøveren har

utviklet et eget perspektiv, og dette baseres på tidligere erfaringer og hendelser. Derimot ser han ikke hva som må umiddelbart gjøres for å nå sine mål, og årsaken til dette sier Dreyfus og Dreyfus er at vedkommende ikke har nok erfaring til at slike beslutninger kommer automatisk. Den kyndige utøveren vil, mens han intuitivt organiserer og forstår sin oppgave, fremdeles tenke analytisk om hva han skal gjøre. En kyndig bilist vil når han nærmer seg en krapp sving intuitivt tenke at han kjører for fort. Dermed vil han bevisst bestemme om han skal bremse opp, fjerne foten fra gassen eller kun redusere trykket på gassen. Den bevisste beslutningen tar tid og skjer ikke automatisk, og dette skiller han fra eksperten. Hos **eksperten** vil kunnskapene og ferdighetene ikke tenkes mye over. De vil være en del av hans personlighet. Dreyfus og Dreyfus trekker her frem et eksempel med en pilot. En nybegynner pilot vil føle at han flyr en maskin, mens eksperten vil kun oppleve at han flyr. Skillet mellom person og maskin, eller subjekt og objekt er forsvunnet. Eksperten løser ikke oppgaver og tar ikke beslutninger, men gjør det som vanligvis fungerer i lignende situasjoner. Et annet eksempel som Flybjerg (1992) trekker frem er fotballspillere på ekspertnivå. Når de dribler benytter de seg ikke av generelle regler eller vurderer egen og motstandernes posisjon, fart og lignende. Fotballspilleren har en intuitiv ekspertforståelse og han føler på kroppen hva som må gjøres. Slike eksperter vil ofte ha vanskeligheter med å verbalisere hvorfor de gjør som de gjør, og hvilke regler de knytter til aktiviteten. Det kan også sammenlignes med å prate og gå. Vi velger sjelden hvert ord eller tenker over at den ene foten må foran den andre. Dette skjer ubevisst og automatisk. Det finnes noen områder hvor alle kan oppnå ekspertnivået, som eksempel bilkjøring. På den andre siden fremhever Dreyfus og Dreyfus at ikke alle kan oppnå et ekspertnivå på visse områder. De trekker frem sjakkspill, som et område hvor kun en liten del av utøvere kan komme på et nivå der de er blant verdens beste.

Dreyfus og Dreyfus sier at moralen til denne modellen er at intelligens er mer enn kun kalkulerende rasjonalitet. Å oppføre seg rasjonelt er ikke alltid målet. Det finnes et utydelig område mellom rasjonelt og irrasjonelt de kaller arasjonelt, noe som betyr at mennesker handler uten bevisst analytisk nedbrytning og rekombinering. De tre øverste nivåene i modellen handler med ulik rasjonalitet. Eksperten handler arasjonelt, mens den kompetente utøvere handler rasjonelt og den kyndige utøveren handler i overgangen mellom rasjonelt og irrasjonelt.

Modellen og teorien Dreyfus og Dreyfus (1986) har utviklet er velkjent og et velbrukt bidrag for å forklare ulikheter i ferdighetsnivå. Det er derfor teoribidraget også presenteres og benyttes i denne studien. Dette bidraget viser blant annet at man ofte trenger mer enn kun å bli

fortalt fremgangsmåter for granskingsmetodikk. Man kan gjerne lære seg grunnleggende undersøkelsesmetodikk og lese seg opp på hvordan gjennomføre intervjuer, men en trenger ofte mer enn kun teoretisk kunnskap. Erfaring blir også i følge Dreyfus og Dreyfus viktig, og man kommer seg ikke opp på et høyere ferdighetsnivå uten dette. Teoribidraget gjør at det vil være interessant å se om det er ulikheter i kunnskap og ferdigheter om temaene i studien hos de som tidvis arbeider med gransking og de som arbeider mer intensivt og på heltid. Teoribidraget viser også at man kan utvikle kunnskap og ferdigheter ut fra ren erfaring. Derfor vil det også være interessant å se om respondenter som har lang erfaring innen gransking har mye kunnskap og ferdigheter innen dette, uavhengig om de selv har fått en formell opplæring i temaene.

2.7 Oppsummering

Sentralt i det teoretiske bidraget som brukes i denne studien står vitnet og vitnets påvirkelige hukommelse. Vitner spiller en sentral rolle i både oppklaring av kriminelle hendelser og ulykkesforløp, og det er essensielt at informasjonen vitner kommer er riktig og kan stoles på. Når vi opplever en hendelse vil denne fortolkes av, lagres og kunne gjenhentes av et vitne. Det teoretiske bidraget fra Loftus (1996) og Loftus og Doyle (1997) viser derimot at minnene våre ikke er statiske. Det finnes ulike påvirkningsfaktorer som gjør at vi både kan oppleve, registrere og huske en hendelse som skiller seg ut fra hva som egentlig skjedde. Det vil være sentralt for granskingsenheter som benytter seg av vitnedata å kunne vurdere påliteligheten og riktigheten i denne. Å ha kunnskap om slike faktorer som kan føre til upålitelig informasjon vil være viktig. Spesielt sentralt vil det være å ha kunnskaper om faktorene under gjenhentingsfasen, altså under intervjuet. Loftus og DoYLES (1997) og Granhags (2001) presentasjon av intervjuet er faktorer granskingsenhetene selv har kontroll over og som de kan minimere påvirkningen av.

Disse teoretiske bidragene skal i studien brukes som et grunnlag for å studere granskingsenhetenes egne praksiser når det gjelder innsamling av vitnedata og vurderingen av denne. Det skal bli interessant å undersøke granskingsenhetenes kunnskaper om den vitnepsykologiske teorien og om påvirkningsfaktorene skissert er noe de selv har opplevd at vitner preges av. Det skal også undersøkes om granskingsenhetene har ulike fremgangsmåter under intervjuet og om de vurderer påliteligheten sine vitnedata. Vil det være slik som Dreyfus og Dreyfus (1986) presenterer at de enhetene og respondenter med mer erfaring med granskingsarbeid vil befinne seg på et høyere kunnskaps – og ferdighetsnivå når det gjelder intervju av vitner? Vil de som arbeider med gransking kun tidvis ha en annen tilnærming og

kunnskapsnivå enn de enhetene som arbeider med gransking på deltid? I tillegg vil et annet sentralt spørsmål være om den vitnepsykologiske teorien presentert vil kunne benyttes i granskingskonteksten. Mener granskingsenhetene selv at teorien er relevant for deres arbeid, og at temaene intervju av vitner og vitners pålitelighet er noe som bør videreutvikles i granskingsfaget?

3.0 Metode

Blaikie (2000) skiller mellom metodologi på en side og metode på den andre, hvor han fremhever at metoden er fremgangsmåten i en forskning. Metoden sier noe om hvordan forskeren bør gå frem for å fremskaffe eller etterprøve kunnskap (Dalland, 2000). Metodologien er drøftingen og den kritiske analysen av hvordan forskningen er blitt utført, og i en studie står det sentralt å belyse hvilken tilnærming man har hatt. En manglende bevisshet om egen metode vil føre til en blanding av ulike metodologiske løsninger og teoretiske tilnærminger, noe som igjen vil føre til lite samsvar mellom forskningsspørsmål, analyse av empiri og tolkningen av denne (Rødne, 2009).

Derfor vil dette kapittelet belyse hvilke metodologiske valg og refleksjoner som er gjort for å prøve å skape en koherens mellom ulike metodologiske element. Arbeidet anses som viktig for å skape validitet og en rød tråd mellom metodologiske valg, teori og empiri (Forelesning UIS, Rødne 18.11.10).

3.1 Problemstilling og forskningsspørsmål

Denne studien har som målsetning å svare på problemstillingen:

Hvilken fremgangsmåte benytter ulike granskingsenheter i intervju av vitner, og er de bevisst på og vurderer de sine vitnedata ut i fra de vitnep psykologiske faktorene som kan påvirke vitners pålitelighet?

Problemstilling er eksplorerende, noe som vil si at den søker å avdekke ny kunnskap og få en dypere forståelse av fenomenene intervju og vitner (Jacobsen, 2005). For å svare på overordnet problemstilling er det blitt utviklet fire ulike forskningsspørsmål.

1. Hva kjennetegner vitneobservasjoner, og hvilke faktorer vil påliteligheten til vitneutsagn avhenge av?
2. Hvilke tilnærming er hensiktsmessig i intervju av vitner?
3. Hvordan skisserer granskingslitteraturen intervju av vitner og hvordan behandles temaet om vitners pålitelighet?
4. Hva kjennertegner intervjupraksisen hos de ulike granskingsenhetene og er vitnep psykologisk teori om vitners pålitelighet relevant i deres arbeid?

I følge Blaikie (2010) kan forskningsspørsmål deles inn i hva, hvorfor og hvordan spørsmål, og de ulike spørsmålene brukes med forskjellige formål. Jacobsen (2005) skiller mellom

beskrivende og forklarende spørsmål, hvor man er interessert i å beskrive noe og hvor man ønsker å forklare hvorfor noe er slik det er. Forskningsspørsmålene i studien er formulert slik at de er ønsket å beskrive fremgangsmåter ved intervjuet, samt beskrive hva som kjennetegner vitneobservasjoner og påvirkningsfaktorer som finnes her. Samtidig ønskes det å belyse hvordan granskingslitteraturen selv setter fokus på dette, og hvordan granskingsenhetene i praksis arbeider med dette. Det er satt mindre fokus på å finne årsaksforklaringer, men både i dokumentstudiet – og undersøkelsespresentasjonen vil det bli drøftet mulige årsaker til eventuelle mangler på fokus og forskjeller i fremgangsmåter og kunnskap.

3.2 Vitenskapsteoretisk forankring

Essensielt for all samfunnsforskning er hvilket ontologisk utgangspunkt forskeren har. Dette utgangspunktet vil gi føringer på hvordan forskeren ser verden og hvordan man kan studere virkeligheten, kalt epistemologi (Jacobsen, 2005). Den ontologiske forankringen en forsker har vil prege alle nivå i forskningen, og er i følge Rødne (2009) viktig å fremheve.

Denne studien har et konstruktivistisk eller fortolkende utgangspunkt, noe som innebærer at den sosiale virkeligheten ses på som et produkt av dens medlemmer (Blaikie, 2010). Det finnes derfor ikke en objektiv sosial virkelighet, kun mange ulike forståelser av den (Jacobsen, 2005). I en slik forankring vil man heller ikke finne lovmessigheter som gjelder uavhengig tid og sted. Alt må ses i forhold til og fortolkes i den spesifikke konteksten dataene er samlet inn i, og man er ikke opptatt av å finne generelle lover, kun forstå den enkelte studerte enhet. Ved å ha et slikt utgangspunkt vil dette prege de metodologiske valgene som tas i studien. Jeg er opptatt av å få tak i de enkelte granskingsenhetenes og deres respondenters forståelse av temaene som studeres og deres fortolkninger av temaenes viktighet. For å få innsikt i deres forståelsesverden må jeg både ha en teoretisk forankring som et utgangspunkt for forståelse og tolkning, samtidig som jeg må utvikle et undersøkelsesopplegg som er i samsvar både med den vitenskapsteoretiske forankringen og de teoretiske perspektivene som er valgt. Valgene som er tatt vil videre presenteres.

3.3 Teoretisk forankring

Teorivalget i denne studien er hentet fra et annet fagfelt hvor vitner og avhør av disse står sentralt. Innenfor kriminaletterforskning og vitnepsykologi står teori om vitners pålitelighet sentralt og er grundig forsket på. Teori fra denne konteksten og faget ble valgt fordi den kan anses som relevant for granskingskonteksten som også innebærer arbeid med vitner og intervju. Det teoretiske perspektivet ble også valgt for å undersøke hvorvidt granskingsenhetene hadde kunnskaper om tematikken teorien forespeiler.

Teorien legger stor vekt på psykologien bak menneskers handlinger og tanker. Implisitt ligger det en konstruktivistisk forankring i denne, da den fremhever at alle mennesker fortolker virkeligheten på sin egen måte. To personer kan eksempelvis ha vært vitne til samme hendelse, men ha to ulike beskrivelser av denne fordi fortolkningen av hendelsen har vært ulik. Slik vil teorien også samsvare med det vitenskapsteoretiske ståstedet som er valgt i denne studien. Hoveddelen av teoribidragene fra vitnepsykologien kommer fra det publiserte materialet til den anerkjente amerikanske psykologen Elizabeth Loftus og ulike medforfattere. Loftus har selv utført utallige studier på menneskers hukommelse og effekten av misledende informasjon. Det er også blitt benyttet et norsk teoribidrag fra professor i Kognitiv Psykologi ved UiO, Svein Magnussen.

Ulikhet i fortolkning kan også sies å være avhengig av menneskers egne erfaringer og kunnskap de selv innehar. For å beskrive og forklare eventuelle ulikheter i kunnskap og ferdigheter hos granskingsenhetene angående temaet i studien er det også blitt trukket inn et teoribidrag fra Dreyfus og Dreyfus (1986). Læring kan i følge dem ses gjennom en femtrinnsmodell som beskriver ulike stadier i læreprosessen. Dette teoribidraget kan si noe om hvorfor det er eventuelle ulikheter blant granskingsenhetene.

3.4 Valg av undersøkelsesopplegg

Metodevalg i denne studien er gjort på bakgrunn av formålet med studien, den vitenskapsteoretiske forankringen og hva jeg antok ville gi gode data for å belyse gitt problemstilling og forskningsspørsmål. Det ble utarbeidet et undersøkelsesopplegg, også kalt forskningsdesign, for å sikre koherens mellom metodologiske valg. I følge Yin (2011) er forskningsdesignet prosessen som linker forskningsspørsmål, empiriske data og forskningskonklusjoner sammen. Designet skal inneholde hvordan man konkret går frem for å innhente informasjon om studiens tema (Halvorsen, 2008). Valg av design avhenger ifølge Blaikie (2010) av de forskningsspørsmålene en har stilt og hva som er formålet med undersøkelsen. Forskeren må tenke igjennom hva slags datainnsamlingsmetode som er mest hensiktsmessig å benytte for å få frem den informasjonen man trenger (Halvorsen, 2008). Et hovedskille i design går mellom beskrivende og forklarende, men svært ofte vil studier være en kombinasjon mellom ulike formål som å beskrive, forstå og forklare (Halvorsen, 2008).

Denne studiens design vil på grunn av problemstillingen og forskningsspørsmålene være av en slik kombinasjon, da forskningsspørsmålene krever både beskrivelser og forståelse. Litteraturgjennomgangen av temaene avdekket at fokus på fremgangsmåter under intervju og

vurdering av vitners utsagn var begrenset. For å utvikle en helhetlig forståelse av et tema eller et område hvor det eksisterer lite kunnskap anvendes det i følge Jacobsen (2005) et *eksplorerende design* som forskningsstrategi. En eksplorativ studie ble derfor brukt for å se nærmere på granskingsenhetenes fremgangsmåter under intervjuet og kunnskap om vitners påvirkelige natur.

Ettersom kvalitative undersøkelsesmetoder også er bedre egnet til å gå i dybden og få frem fyldigere informasjon om temaet som undersøkes ble det valgt et *kvalitativt eksplorerende design* i studien. Et slikt design vil kunne øke muligheten til å forstå atferd og fremgangsmåter på respondentenes basis (Halvorsen, 2008). Kvalitative metoder passer derfor bra når man ønsker å undersøke granskingsenhetenes fremgangsmåter og kunnskaper om intervjuet og vitners pålitelighet. Et kvantitativt design hvor en hadde samlet inn data ved hjelp av kvantitative metoder, som karakteriseres av tallfestede og statiske variabler, ville vært mindre hensiktsmessig. Ved å utføre eksempelvis en spørreundersøkelse kunne man ha risikert å miste ulike verdifulle meninger og tolkninger respondentene har om temaene intervju, intervjueteknikk og vitners pålitelighet. La oss se nærmere på de metodeverktøyene som er valgt innen det kvalitative eksplorerende designet.

3.5 Metodeverktøy

Proessen omkring det å samle inn data stiller også krav om metodologiske refleksjoner (Rødne, 2009). Det kvalitative eksplorative designet ble vurdert som mest passende for studien, og innen kvalitativ forskning er vanlige metodeverktøy det kvalitative intervju, observasjon, feltarbeid og dokumentstudie (Blaikie, 2010). Observasjon og feltarbeid er metoder som ville vært meget gunstig i denne studien, ettersom jeg kunne vært tilstede under ulike granskingsintervjuer og observert fremgangsmåter til ulike granskingsenheter. Dette ble desverre for tidkrevende i denne studien. Mange av intervjuene granskingsenhetene har skjer også offshore eller på skadested, og dette hadde krevd ytterligere tid og ressurser, som jeg ikke har hatt under det halve året studien foregikk. Det ble derfor bestemt at dokumentstudie og individuelle semi-strukturerte intervju var verktøyene som skulle brukes for å svare på studiens problemstilling.

3.5.1 Dokumentstudie

Dokumenter som datakilde kan brukes forskjellig i forhold til om de benyttes i en kvantitativ eller kvalitativ studie (Blaikie, 2010). Tekstmaterialet kan i kvantitative studier kodes inn i kategorier som tillegges numre, måles og manipuleres statistisk og i kvalitative studier kan de brukes til å identifisere fenomen (Blaikie, 2010). I denne oppgaven er dokumentstudien av en

kvalitativ karakter, og den begrenser seg til å se på tre ulike granskingsmetoder og fremgangsmåter under undersøkelse av en hendelse. Formålet med en studie av granskingslitteraturen var for å få en forståelse av hvor stort fokus temaene i studien har i litteraturen, og for å undersøke om kritikken rettet mot manglende fokus på temaene er berettiget. Det ble derfor, med utgangspunkt i litteratur som er pensum i kurset granskingsmetodikk ved Universitetet i Stavanger, valgt ut undersøkelsesmetodikker og metoder som er allment kjent innenfor fagfeltet.

Det ble valgt ut følgende litteratur:

- **DOE workbook:** DOEs workbook for utførelse av ulykkesgranskinger (1999) er utarbeidet av U.S. Department of Energy. Arbeidsboken inneholder praktiske og detaljerte råd for hvordan man skal utføre granskinger.
- **MTO:** forkortelsen står for *menneske, teknologi og organisasjon*, og dette granskingsverktøyet er en prosessmodell som vektlegger menneskelige, teknologiske og organisatoriske aspekter ved hendelser. Metodikken, beskrevet av Bento (2001), benyttes i dag av flere aktører innen ulykkesgranskning, deriblant Petroleumsstilsynet og Statoil.
- **STEP:** forkortelsen står for *Sequentially Timed Event Plotting* og ble utviklet av Hendrick og Benner (1987). STEP brukes som et verktøy til å strukturere hendelser og man bruker et skjema hvor man plotter inn sekvensielle hendelser og man ser aktiviteten til involverte aktører i forhold til hverandre. Metodikken benyttes også av flere aktører innen ulykkesgranskning, deriblant SHT.

Valget av de tre spesifikke metodene kan diskuteres. STEP og MTO er verktøy som benyttes i en mindre del av hele undersøkelsesprosessen (Figur 1). Dermed kan det argumenteres med at det er u hensiktsmessig å se på disse, da de kun utgjør en liten del av undersøkelsen. På den andre siden så er det vurdert som hensiktsmessig ettersom STEP og MTO benyttes i fase 3,4 og 5 i en undersøkelse. I disse fasene står intervju av vitner sentralt, og intervjuet blir derfor også en sentral del av både utarbeidelse av STEP – og MTO analyser og diagram. For å benytte verktøyene og utvikle diagrammene er en nødt til å samle inn informasjon, og en stor del av denne informasjonen kommer fra intervju av vitner.

Intervju av vitner står også sentralt i resten av undersøkelsesprosessen, og det er derfor valgt å også se nærmere på DOE's Workbook. Årsaken til det er at denne arbeidsboken ser på hele undersøkelsesprosessen, og går detaljert frem i sine beskrivelser og råd.

3.5.2 Intervjuet

I løpet av studien ble det intervjuet 10 respondenter ved hjelp av det *individuelle semi-strukturerte intervju*. Det individuelle intervjuet benyttes når relativt få enheter undersøkes og når forskere er interessert i enkeltindividers mening. Intervjuet er godt egnet til å få frem holdninger og oppfatninger respondentene har (Jacobsen, 2005). Intervjuet er også tett knyttet til den vitenskapsteoretiske forankringen i studien, ettersom intervjuet egner seg god til å få frem hvordan respondentene fortolker fenomenet intervju og vitners pålitelighet.

Flere valg måtte gjøres i forbindelse med valgt metodeverktøy. Det ble fort bestemt at intervjuene skulle tas ansikt til ansikt, hos respondentenes respektive arbeidssteder. Dette kan enkelt begrunnes med at man som forsker får frem flere aspekter ved å intervju ansikt til ansikt, samtidig som man kan observere respondenten og også få tilleggsinformasjon ut fra kroppsspråk og lignende. Dersom en respondent opplever et spørsmål som vanskelig eller med en bekymringsfull mine kan man lett observere dette og gå dypere inn i spørsmålet og få frem mer nyanserte svar. Denne formen for intervju har åpenbart mange fordeler, men på den andre siden har den også vært tids – og kostnadskreven. Det ble foretatt intervjuer både i Stavanger, Lillestrøm og Bergen, og dette har krevd mye planlegging, koordinering og bruk av ressurser. Det har derimot vært verdt det, da dataene utvilsomt er av en høyere kvalitet enn dersom intervjuene hadde utført via telefon.

Et annet viktig valg har vært grad av struktur på intervjuet. Det ble skrevet innledningsvis at valget falt på et semi-strukturert intervjuopplegg. Det ble utarbeidet en intervjuguide (vedlegg 2) som har innslag av både åpne, semi-strukturerte og lukkede spørsmål. Innledningsvis i intervjuet ble det stilt åpne spørsmål med den hensikt å få respondentene å fortelle om seg selv, sin utdanningsbakgrunn og erfaring i granskingsfeltet. En positiv fordel med slike spørsmål i begynnelsen er at man skaper en relasjon og ufarliggjør intervjusituasjonen overfor respondentene. Videre deles intervjuguiden opp i tre temaer; *granskingsarbeidet generelt*, *innsamling av data* og *vitners pålitelighet*. Under disse temaene ble det utarbeidet semi-strukturerte spørsmål, slik at jeg fikk belyst alle de viktige temaene i studien, noe som kan være utfordrende under ustrukturerte intervju (Jacobsen, 2005). Under det siste tema ble det også utarbeidet et skjema med ulike utsagn fra teorien i vitnepsykologien. Her ble respondentene bedt om å krysse av om de var helt enige, delvis enig, verken enig eller uenig, delvis uenig eller helt uenig med utsagnet. Intensjonen med å utvikle slike utsagn fra vitnepsykologien var todelt. Jeg ønsket å undersøke teoriens relevans i granskingskonteksten og undersøke om respondentenes også hadde opplevd at vitner i granskingskonteksten var

preget av slike påvirkningsfaktorer. Utsagnene fungerte også som en test på egne tolkninger av det respondentene gav av opplysninger tidligere i intervjuet.

Det kan være ulike fallgruver ved bruk av intervju som metodeverktøy. Et sentralt spørsmål en som forsker må stille seg er hvordan intervjuet kan påvirke påliteligheten og gyldigheten til dataene som er samlet inn i intervjuet. På forhånd hadde jeg relativt lite kunnskap om ulike typer intervjueteknikker og hva som kjennetegner og preger vitneobservasjoner. Jeg ble derfor avhengig av å lese meg opp på dette selv, og trekke mine egne konklusjoner ut fra teoretiske bidrag. På grunn av at jeg selv ikke er godt kjent med temaet kan dette ha gjort at jeg ikke hadde nok kunnskap om temaet til å komme med gode og kritiske tilleggsspørsmål til svar som kom opp i intervjuene. I følge Andersen (2006) kan en slik forsker risikere å havne i en passiv lyttende rolle, og en må dermed være kritisk til dataene forskeren samler inn. På den andre siden kan denne faren blitt veid opp mot at jeg har hatt stor interesse for temaene som er blitt tatt opp. Dette har ført til at jeg under intervjuene ikke har blitt tilfredsstilt av svar som kun gir en beskrivelse av hvordan ulike granskingsenheter går frem. Jeg har forsøkt å finne årsaken til hvorfor de har de tilnærmingene de har og satt spørsmålsteget ved respondentenes fremgangsmåter.

En annen fallgrube som kan påvirke gyldigheten av dataene samlet inn er mine egne forventninger og forestillinger om hvordan ting bør være. Jeg har selv hatt et utgangspunkt om at temaet er høyst aktuelt og at granskingsenheter bør ha stort fokus på temaet. Dette synet kan ha farget utarbeidelsen av min intervjuguide. Under intervjuene kan også respondentene ha fått et inntrykk av at dette er noe jeg mener er viktig, slik at de kan ha blitt påvirket og har ønsket å vise at de også er enige med meg i dette. De kan også ha blitt påvirket på den måten at de gir ideelle svar og at de beskrivelsene de gir av sine fremgangsmåter egentlig er beskrivelser av hvordan de ønsker at deres framgangsmåter er. For å få en oppklaring i dette hadde det, som nevnt, vært ønskelig å observere de ulike granskingsenhetene i sine gjennomførte intervju av vitner.

Den siste bemerkningen som bør nevnes er utformingen av skjemaene med utsagn. Det er blitt utviklet et svarskjema som har fem ulike avkrysningsmuligheter; helt enig, delvis enig, verken enig eller uenig, delvis uenig, helt uenig. Jeg ser i etterkant at har vært vanskelig å ilegge mening til delvis uenig og delvis enig. Hva betyr egentlig at man er delvis uenig eller delvis enig? Innholdet i denne kategorien har vært vanskelig å definere. Samtidig ser jeg at det kunne vært hensiktsmessig å ha et "vet ikke" alternativ. Mange av utsagnene er av den

karakter at respondentene selv ikke har erfaring med det, og derfor kan ikke ta stilling til dette. Mange har derfor svart verken enig eller uenig på dette.

3.5.3 Utvalgelse av respondenter

Det neste steget var utvalgelse av respondenter til studien. Det eneste som var sikkert i begynnelsen av studien var at det var ønsket å få informasjon fra flere granskingsenheter, ettersom disse er ulike og en ikke kan finne fram til en typisk enhet som er representativ for alle som driver med gransking. Det ble derfor foretatt et *strategisk utvalg* av respondenter. Et slikt utvalg brukes når det er relativt få enheter å velge mellom, og man velger enheter som anses som interessante og kan gi høyt kvalitativt innhold i informasjon (Halvorsen, 2008). Jeg gjorde på bakgrunn av dette et strategisk utvalg på 10 nøkkelrespondenter fra fem granskingsenheter. Granskingsenhetene og respondentene ble valgt ut med bakgrunn i egen kunnskap, samt anbefalinger fra hva andre aktører i granskingsfeltet antok ville være typiske enheter som arbeider med gransking. Jeg hadde også spesifikke kriterier som styrte utvelgelsen for å få en bredde i utvalget;

- Både private og offentlige.
- Jobber med gransking på heltid og deltid
- Gransker ulike kontekster
- At respondentene har ulik utdannelsesbakgrunn – samfunnsvitere og ingeniører
- Erfarne granskere

Det var ønsket å intervju offentlige granskingsenheter, og utgangspunktet var å intervju Statens havarikommisjon for transport (SHT), Petroleumstilsynet (Ptil), Statens Helsetilsyn, Arbeidstilsynet og Sjøfartsdirektoratet. De tre siste ble uaktuelle av ulike årsaker fra enhetenes side, og det ble derfor kun intervjuet respondenter fra SHT og Ptil. SHT og Ptil er også to granskingsenheter som jobber i ulik grad med gransking. SHT arbeider med gransking på heltid og Ptil er på den andre siden et tilsyn og gransking er kun tidvis aktuelt. Disse to granskingsenhetene arbeider også med ulike kontekster. SHT gransker hendelser innen veitrafikk, luftfart, jernbane og sjøfart, mens Ptil gransker hendelser som skjer i forbindelse med produksjon av petroleum.

Som motbør til de to offentlige granskingsenhetene ble det også intervjuet to granskingsenheter fra private foretak. Dette var ønsket for å se på eventuelle forskjeller i både opplæring, gjennomførelse av granskinger og intervju og kunnskaper om vitners pålitelighet. Det ble her intervjuet representanter fra selskapene Bergen Group Rosenberg og Statoil.

Statoil ble valgt siden de er de største aktørene innen oljeindustrien i Norge og fordi de har en egen granskingsavdeling på konsernnivå, som kun arbeider med gransking av hendelser. Bergen Group Rosenberg ble valgt både på grunn av tilgjengelighet og på grunn av at granskingslederne her jobber med gransking på deltid. De gransker kun når det blir aktuelt og har ellers andre arbeidsoppgaver å ivareta.

Tilslutt var det ønskelig å intervju respondentene med god kunnskap og erfaring med de temaene som opptas i studien. Det naturlige valget falt på Nordsjø/miljøseksjonen, som er et team politimenn som arbeider med gransking på heltid, på politihuset i Stavanger. Avhørsteknikker og kunnskaper om vitnepsykologi står sentralt i deres utdanning, og det ville derfor være interessant å intervju denne granskingsenheten, både for å se på deres fremgangsmåter i gransking og for å få et sammenligningsgrunnlag.

Det var ønskelig å få to respondenter fra hver granskingsenhet som skulle undersøkes, fordi medlemmer av en og samme enhet kan ha ulike meninger, fortolkninger og kunnskaper om temaet som skulle tas opp. Utgangspunktet var altså 16 respondenter, men på grunn av tidsmessige og økonomiske årsaker ble dette ikke mulig. Det ble derfor intervjuet 4 respondenter fra SHT, 2 respondenter fra Ptil, 1 respondent fra Rosenberg, 1 respondent fra Statoil og 2 respondenter fra Nordsjø/miljøseksjonen. Valget av de spesifikke respondentene ble gjort ved hjelp av *snøballmetoden*, som ofte benyttes i strategiske utvalg. Metoden går kort ut på at en respondent anbefaler andre aktuelle respondenter som forskeren bør ta kontakt med. En er ofte opptatt av å få intervju de personene innen et system som har god kunnskap og god evne til å uttrykke seg, og det vil man ofte få når respondenter anbefaler andre respondenter. Metoden ble brukt for å komme i kontakt med alle respondentene. Det ble sendt mail til kontaktpersoner i SHT og Ptil, som igjen avtalte møter med aktuelle respondenter. Respondenten fra Statoil kom jeg i kontakt med ved å først sende mail til en kontakt i Oslo, som jeg hadde fått anbefalt av en konsulent i Det Norske Veritas. Representanten for Statoil i Oslo videresendte min mail til granskingsavdelingen i Bergen, og anbefalte en person jeg burde snakke med der. Respondentene i Rosenberg og Nordsjø/ miljøseksjonen fikk jeg kontakt med gjennom egne studiekolleger. Det vil nå gis en oversikt og presentasjon av respondentene og deres respektive arbeidssteder;

Granskingsenhet	Stilling
Ptil	Sjefsingeniør
Ptil	Sjefingeniør
SHT avdeling sjøfart	Havariinspektør
SHT avdeling vegtrafikk	Havariinspektør
SHT avdeling fags tab	Seniorrådgiver
SHT avdeling jernbane	Havariinspektør
Rosenberg	HMS-leder
Statoil	Granskingsleder
Nordsjø/ - miljøseksjonen	Politioverbetjent
Nordsjø/ - miljøseksjonen	Politioverbetjent

Tabell 1 – Oversikt over respondenter

Ptil

Det er blitt intervjuet to mannlige sjefsingeniører fra petroleumstilsynet (Ptil). Hos Ptil er hovedfokuset tilsyn, og gransking blir kun aktuelt i de tilfellene hvor tilsynet mener en ulykke er alvorlig og bør granskes for å utbedre sikkerhet. I 2010 gransket tilsynet fem hendelser (Ptils årsberetning 2010) og granskingsarbeid er derfor bare en liten del av hverdagen til respondentene i Ptil. Det er også slik at sammensettingen av granskingsteam avhenger av type hendelse, og det kan derfor gå lang tid mellom hver gransking ansatte deltar i. Respondentene har derimot arbeidet såpass lenge i tilsynet at de har vært med på et tiltalls granskinger. Respondent A er utdannet maskiningeniør og har deltatt i sju granskinger de fem årene han har arbeidet i Ptil. Før han begynte i Ptil arbeidet han i petroleumsbransjen. Respondent B er også utdannet maskiningeniør og har arbeidet i Ptil siden opprettelsen av tilsynet i 2004. Han vet selv ikke hvor mange granskinger han har deltatt i, ettersom han også arbeidet med gransking da han tidligere var ansatt i oljedirektoratet. Respondentene har dermed lang erfaring med petroleumsindustri og med gransking av hendelser.

SHT

Statens Havarikommisjon for Transport (SHT) har i 20 år vært en fast og uavhengig undersøkelseskommisjon for ulykker i forbindelse med transport. Havarikommisjonen ble opprettet i 1989, men da kun for sivile luftfartsulykker. I de senere år er den blitt utvidet til også å undersøke alvorlige hendelser og ulykker innen jernbane (2002), vegtrafikk (2005) og sjøfart (2008). Dette er en kommisjon som arbeider utelukkende med sikkerhetsundersøkelser av ulykker og hendelser innen de fire transportgrenene. Det ble intervjuet fire respondenter fra sjøfart, vegtrafikk, jernbane og fagstab.

Respondenten fra *sjøfartsavdelingen* har stor erfaring med fagområdet. Han har utdannelse fra sjøkrigsskolen, og besitter også en Mastergrad i sjørett og Mastergrad i samfunnssikkerhet, samt fra praksis i marinen og cruise fart. Respondenten har også arbeidet som sjøfartsinspektør før han begynte i havarikommisjonen i 2005. Med store og små ulykkesundersøkelser gjennom årene har han deltatt i mellom 300-400 undersøkelser, av disse et 50-talls større granskinger.

Respondenten fra avdeling *vegtrafikk* er i utgangspunktet bilingeniør med 30 års erfaring fra Statens Vegvesen. I alle år i vegvesenet har han drevet med ulykkesgransking. Han begynte som havariinspektør i SHT i 2005.

Respondenten fra avdeling *jernbane* har utdannelse innefor elektro og matematikk. Han har arbeidet i NSB både som lokfører og i sikkerhetsavdelingen i NSB sentralt i Oslo. Han begynte i havarikommisjonen når avdeling jernbane ble opprettet i 2002. Han hadde erfaring med gransking av ulykker før han begynte i havarikommisjonen gjennom sitt arbeid i NSB.

Den siste respondenten er seniorrådgiver i SHTs *fagstab*. Medarbeiderne i fagstab bidrar og deltar med sin kompetanse i sikkerhetsundersøkelser innen alle transportgrenene fra oppstart til rapportutgivelse. Fagstaben besitter spisskompetanse innen følgende fagområder: menneskelige faktorer, sikkerhetsfag/sikkerhetsledelse og granskingsmetodikk, HMS og kvalitet/styringssystemer, material og produksjonsteknologi. Fagstab skal bidra gjennom koordinering og oppfølging av etatens styringssystem til faglig kontinuitet og en mer enhetlig prosess i SHT. Alt i alt besitter de fire respondentene fra SHT mye kunnskap om å utføre sikkerhetsundersøkelser.

Bergen Group Rosenberg

Rosenberg er en entreprenør innen olje og gass, og holder til ute på Hundvåg i Stavanger. Her arbeider de med blant annet å lage dekkonstruksjoner, offshore vedlikehold og modifikasjoner, subsea installasjoner og montering, installasjon, testing og sammenstilling av offshoreinstallasjoner. Respondenten fra Rosenberg hadde nettopp tiltrådt inn i stillingen som HMS-leder. Derimot har hun lang fartstid som HMS-leder i sitt tidligere selskap, og deltatt i mange interne granskinger der. Hun har utdannelse innen sosiologi, med fagbakgrunn i psykologi, biologi, krisehåndtering, risikovurdering og beslutningstaking. Som en del av HMS-leder stillingen har hun også fått kurs i granskingsmetodikk.

Statoil

Statoil er et internasjonalt energiselskap med virksomhet i 34 land med over 20.000 ansatte. De er de mest sentrale aktørene innenfor petroleumsindustrien i Norge. De har også omfattende landanlegg, hvor virksomhetene arbeider med gassbehandling, råoljemottak, raffinering og metanolproduksjon. Respondenten fra Statoil arbeider med granskning på konsernnivå. Han er utdannet fysiker og har fra før arbeidserfaring i Veritas og ble her utleid til Hydro og Statoil. Han begynte i Hydro i 2006 i tilsynsavdelingen, hvor de utførte både granskinger og revisjoner. I forbindelse med fusjonen mellom Statoil og Hydro i 2007, fikk han fast stilling som granskingsleder. I tillegg til å lede granskinger er han ansvarlig for å kjøre granskingskurs, både internt i egen avdeling og øvrige avdelinger i Statoil. Til nå har han holdt 20 kurs både i innland og utland og ledet til sammen 20 granskinger.

Nordsjø/miljøseksjonen

Den siste instansen som er intervjuet for å belyse temaet er Nordsjø/ miljøseksjonen i Rogaland Politidistrikt, heretter kalt Politiet. Fra denne avdelingen er det blitt intervjuet to respondenter. Avdelingen er lokalisert i politihuset i Stavanger og har fått særskilt ansvar for å etterforske saker knyttet til petroleumsvirksomheten i Nordsjøen. I tillegg til nordsjø saker etterforsker de sjøulykker og alle typer miljø saker på land i sitt politidistrikt. Det finnes fire slike etterforskningsenheter av sokkelsaker, og seksjonen i Rogaland har den mest aktive delen av den norske sokkelen og dermed flest saker. I tillegg har seksjonen i Rogaland ansvar for å bistå de tre andre etterforskningsenhetene og holde kurs.

Respondent A er politioverbetjent og leder for denne gruppen. Han er utdannet fra politihøgskolen, og har spesialisert seg i intervjueteknikk og arbeider også som instruktør i

dette. Han arbeidet en periode i denne avdelingen fra 1996-1999, og deretter arbeidet han med vold og sedelighetssaker fram til 2004. Etter dette begynte han igjen i Nordsjø/ - miljøseksjonen, mens han parallelt ledet en kriminell etterforskning. Han begynte som leder for avdelingen i 2008. Respondent B i Nordsjø/ miljøseksjonen er politioverbetjent og har spesialisering innenfor sokkel og beredskap. Hun begynte i seksjonen i 2003, og arbeidet før dette som etterforsker på forebyggende, ordensavdelingen, vært i FN-tjeneste i Jugoslavia, og jobbet også i en periode i en beredskapsorganisasjon kalt OFFB – operatørens forening for beredskap.

3.6 Analyse av data

Data som produseres av de fleste datainnsamlingsmetoder krever manipulering for å få dem i en form som kan analyseres (Blaikie, 2010). Prosessen er mest synlig når den er kvanitativ, men dette kreves også når dataene er samlet inn kvalitativt. I følge Blaikie (2010) er det umulig å separere datainnsamling, datareduksjon og dataanalysen, da dette blandes med hverandre i en syklisk prosess.

Jacobsen (2005) fremhever at analyse av kvalitative data dreier seg om å beskrive materialet, systematisere og kategorisere det for å få en oversikt over stoffet og tilslutt sammenbinde og fortolke dataene. I en konstruktivistisk tradisjon forsøker man å lete etter mening og årsaker, og forskeren går utover det som er blitt sagt eller gjort. Man prøver å få frem mer skjulte forhold som ikke sies åpenlyst. Denne tolkningen vil være preget av min egen tolkning av både tema og respondentenes utsagn. Før en slik tolkning tok sted benyttet jeg meg av det Blaikie (2010) kaller åpen koding. Denne prosessen handler om å redusere det en respondent sier i et intervju til et sett av tema eller analytiske kategorier. Selve kodingen kan resultere i beskrivelser, men også brukes for analyse og teorigenerering (Blaikie, 2010). Formålet med å danne slike kategorier er for å forenkle de detaljerte dataene som er samlet inn, samt å kunne sammenligne ulike respondenters utsagn om temaet og belyse det fra ulike vinkler (Jacobsen, 2005). Induktiv metode ble benyttet for å danne disse analytiske kategorier og subkategorier;

- Granskingsenhetenes undersøkelsesmetodikk
- Vitner som datakilder og vitneutsagns pålitelighet
- Opplæring i intervjueteknikk og menneskets påvirkelige natur
- Forberedelse til intervjuet
- Intervjuet og intervjueteknikk
- Kunnskap om vitnepsykologi

- Vitnepsykologiens relevans i granskingskonteksten
- Behovet for større fokus på dette i granskingskonteksten

Dataene ble transkribert, analysert og plassert under disse kategoriene. Empirien og de analytiske kategoriene ble dermed sett i sammenheng med den teoretiske forankringen i oppgaven, og gav således et grunnlag for fortolkning. En utfordring er her at tolkningen ikke skal gå utover hva som er respondentenes egne virkelighetsoppfatninger (Halvorsen, 2008). De skal sitte igjen med en følelse av at de gjenkjenner det som kommer frem i oppgaven. På den andre siden skal deres egne oppfatninger og erfaringer settes spørsmålstegn ved og det trenger ikke å være samsvar mellom respondentenes virkelighetsoppfattelse og intervjuerens fortolkning av denne (Halvorsen, 2008). Poenget er at respondentenes egne tolkninger av virkeligheten ikke skal overskrides av en forsker som med basis i teori tror han har alle svarene. Mine fortolkninger må virke pålitelige ut i fra de funnene som presenteres, og dette er noe jeg har lagt stor vekt på. Jeg forsøker i stor grad å presentere empirien i sin rene form, før jeg selv synliggjør egne tolkninger av funnens betydning. Det ønskes derimot å fremheve at noen av sitatene er sagt på veldig muntlig norsk, med både avbrytelser og dialekt. Noen sitater er derfor gjort mer sammenhengende og forståelig, selv om metodebøker, blant annet Halvorsen (2008), skriver at de skal transkriberes rett av.

3.7 Metodiske utfordringer i forhold til gyldighet og pålitelighet

To sentrale spørsmål i forskning er i følge Jacobsen (2005);

- Om valgt undersøkelsesopplegget er egnet til å belyse den problemstillingen som ønskes å undersøkes?
- Om valgt undersøkelsesopplegg kan påvirke resultatene som man kommer frem til?

Disse to spørsmålene omhandler kravene om *gyldighet* (validitet) og *pålitelighet* (reliabilitet), som står sentralt uavhengig av hvilke metode en benytter i en studie. I følge Jacobsen (2005) betyr pålitelighet at undersøkelsen må kunne stoles på. Den må ha blitt utført på en troverdig måte som skaper tillit, samtidig som studien ikke er blitt utført med åpenbare målefeil, noe som igjen fører til feil i resultater. Hvordan kan man vite at egen studie oppfyller kravet om pålitelighet? Hvordan kan jeg si at egen studie er troverdig og tillitvekkende?

Jacobsen (2005) skriver at en måte å undersøke egen studie på er å spørre seg om en ville fått samme resultat dersom den samme undersøkelsen hadde blitt gjort to ganger. Funnene i denne studien baserer seg på de spesifikke granskingsenheterens fokus på intervjusituasjonen og på respondentenes egne kunnskaper om temaet vitners pålitelighet. Det kan derfor være

vanskelig å få like resultater i en lignende studie, da dette ville krevd at de samme personene i de samme granskingsenhetene måtte blitt intervjuet en gang til og med det samme utgangspunktet. På den andre siden kan man si at resultater fra *granskingsenhetenes* fokus på intervjuet og vitners pålitelighet ville kunne vært i samsvar. Dette fordi både opplæringen og fokuset i en granskingsenhet vil være det samme for uansett hvilke respondent innenfor enheten man intervjuer. Det er heller ingen grunn til å tro at respondentene ikke svarte ærlig og troverdig på spørsmålene under intervjuet, ettersom studiens tema ikke er av personlig karakter og man ikke var ute etter å rette kritikk mot enkeltpersoner eller enkelte granskingsenheter. Respondentene fikk også mulighet til å selv lese igjennom egne utsagn som benyttes i oppgaven og den sammenhengen utsagnene ble satt i. Dette er også et tiltak for å skape pålitelige data.

I følge Jacobsen (2005) kan gyldighet deles inn i tre; begrepsgyldighet, intern gyldighet og ekstern gyldighet. *Begrepsgyldighet* omhandler at spørsmålene i min intervjuguide faktisk måler det fenomenet studien ønsker å belyse. For å få bekreftet dette ble det under intervjuene drøftet om respondentene hadde noen innsigelser i forhold til temaene som var blitt tatt opp, og om noe kunne gjøres annerledes for å eventuelt fange opp et manglende fokus. Ingen av respondentene, verken de med mye kunnskaper om temaet eller de med mindre kjennskap til dette, hadde noe å bemerke. Dette tas som en indikasjon på at spørsmålene som ble stilt under intervjuet faktisk måler fenomenet intervjusituasjonen og vitners pålitelighet. *Intern gyldighet* betyr at de konklusjonene som trekkes i studien har dekning i de dataene som er samlet inn. En ideell måte å teste og sikre denne type gyldighet hadde vært å utføre observasjoner under ulike intervjusituasjoner og vært tilstede under diskusjonene granskingsenhetene har i sine undersøkelser. Dette ble derimot for tidskrevende, og for å teste egne konklusjoner har jeg kritisk gjennomgått informasjon fått av respondentene og vurdert de analytiske kategoriene som ble utviklet.

Høy ekstern gyldighet betyr at resultatene fra en studie kan genereres og er gyldig også i andre sammenhenger. Jacobsen (2005) understreker at formålet med kvalitative metoder som regel ikke er å generalisere utvalget enheter til en populasjon. Denne statistiske generaliseringen er vanskelig å få til med en kvalitativ tilnærming, siden man kun undersøker få enheter og disse enhetene er valgt på grunn av at de er interessante eller kan gi god informasjon. Det blir derfor vanskelig å si at utvalget gjort fra ulike granskingsenheter og respondentene innen disse vil være representativt for hele granskingsfeltet. Dette gjelder spesielt når det er benyttet strategisk utvalg som er en form for ikke-sannsynlighetsutvalg. Generaliseringer vil også være

begrenset i tid og rom, noe som betyr at de studerte fremgangsmåtene og kunnskap som finnes hos granskingsenhetene ikke er statiske (Jacobsen, 2005). Skulle en lignende studie bli foretatt om et års tid, kunne den fått andre funn, ettersom fremgangsmåter under intervju av vitner stadig forsøkes å forbedres og ny kunnskap om temaene utvikles.

3.8 Etikk

Innledningsvis under intervjuet ble det delt ut et informasjonsskriv (Vedlegg 2) til den aktuelle respondenten. Dette skrevet gav informasjon om studien, dens formål og hvordan dataene samlet fra intervjuene skulle bli behandlet. I dette skrevet var det også på slutten et samtykkeskjema, og her ble respondentene bedt om å krysse av for det de ønsket å gi tillatelse til. Samtlige respondenter gav tillatelse til å bruke båndopptaker og transkribere intervjuet og lagre det på dataen, og disse dataene blir slettet fra opptaker og datamaskin når oppgaven er innlevert. Alle gav også tillatelse til å benytte granskingsenhetens navn i oppgaven.⁷ Når det gjelder respondentenes anonymitet, var få betenkelig med å bruke eget navn i oppgaven, men flere gav anbefaling om å ikke benytte navn da de ikke så det som hensiktsmessig og relevant for min oppgave. Denne anbefalingen ble fulgt og navn er blitt erstattet med ordet respondent. På bakgrunn av de samme tillatelsene er det også blitt gitt nærmere beskrivelser av de enkelte respondentene, deres utdannelsesbakgrunn og erfaring med gransking. Respondentene kan dermed lett gjenkjennes for miljø rundt granskinger som har kjennskap til granskingsenhetene. Dette ses dermed ikke på som problematisk ettersom de i utgangspunktet ikke hadde innvendinger mot å bruke eget navn i oppgaven. Formålet med beskrivelsene av respondentene er for å vise at de har mye erfaring innen temaene som tas opp.

⁷ SHTs Direktør Grete Myhre gav en felles tillatelse

4.0 Empiri – dokumentstudie

I det følgende skal jeg se nærmere på tre ulike granskingsmetoder; DOE workbook, MTO og STEP. Utgangspunktet for dokumentstudien har vært Kelloway m.fl (2004) kritikk mot granskingslitteraturen for manglende fokus og problematisering av vitners pålitelighet og intervju av vitner. Formålet med dokumentstudien er derfor å skissere hvordan disse bidragene innen granskingslitteraturen behandler temaene vitner, intervju av vitner og påliteligheten til vitnedata. Kapittelet deles opp i fire deler, hvor hver av metodene presenteres og drøftes. Deretter avsluttes dokumentstudien med en konklusjon.

4.1 DOE Workbook

DOEs workbook for utførelse av ulykkesgranskinger (1999) er utarbeidet av U.S Department of Energy, og er praktiske, detaljerte råd for å utføre granskinger. Håndboka er et anerkjent dokument som ofte blir sitert og brukt av mange internasjonale og nasjonale forskere og granskere, eksempelvis Hovden, Sklet og Tinmannsvik (2004). Håndboka beskriver grunnleggende analytiske teknikker, som eksempelvis barriereanalyse og endringsanalyse, som også brukes i mange andre metoder som er blitt utviklet. Den gir retningslinjer som går mer i dybden, så vel som spesifikke verktøy og teknikker som kan brukes i granskingsprosessen. Derfor vil dokumentstudien starte med å se nærmere på denne håndboka.

Arbeidsboken fremhever at innsamling av data er den kritiske delen av granskningen, og er fundamentet for hele undersøkelsen. Datainnsamlingen vil få konsekvenser for analysen og konklusjonene som trekkes, som igjen er grunnlag for å identifisere preventive tiltak for å forhindre lignende hendelser. Derfor blir det konsekvent viktig å forsikre at all informasjon er innsamlet og ikke minst at den informasjonen er nøyaktig (DOE, 1999). Arbeidsboken skiller mellom tre nøkkeltypen av bevis; *menneskelige*, *fysiske* og *dokumentbevis*. DOE fremhever at menneskelige bevis ofte gir den mest innsiktsrike informasjonen, men også er den mest skjøre, ettersom vitners hukommelse fort blir dårligere de første 24 timene. Vitner må derfor prioriteres og bli intervjuet raskest mulig, på grunn av fare for at viktige detaljer glemmes. I sine retningslinjer for intervju fremhever de også at etterforskerne bør ta i betraktning at vitners mentale fatning kan påvirke nøyaktigheten eller validiteten av den informasjonen de gir. Videre gir de en liten beskrivelse av at kontakt mellom vitner og andre personer kan påvirke hukommelsen og dermed gjenfortellingen til vitnet.

Arbeidsboken behandler også forberedelser til intervju og intervjueteknikk. Den understreker viktigheten med forberedelser til intervju, ettersom vitner og deres hukommelse kan bli påvirket av måten de blir intervjuet på. Det gis beskrivelser av hva som er viktig å forberede seg på før et intervju, og det trekkes blant annet frem at man bør utpeke en som leder intervjuet, diskutere formålet med intervjuet og utvikle et sett av intervju spørsmål.

Under selve intervjuet understreker arbeidsboken at man bør forsøke å skape en rolig og behagelig atmosfære. Intervju av vitner er ikke et avhør, og den som blir intervjuet skal føle seg komfortabel. Videre beskriver den ulike tips man må ta i betraktning under intervjuet, blant annet å skape en avslappende atmosfære, forberede vitnet ved å beskrive formålet med intervjuet, ta notater, starte intervjuet med å be vitnet fortelle fritt for deretter å spørre mer spesifikke spørsmål og deretter måter å avslutte intervjuet på en god måte. I tillegg gis det en kort beskrivelse over teknikker man bør unngå å ta med seg inn i intervjusituasjonen, som blant annet å ikke stresse vitnet med å komme med sin historie fortest mulig, å ikke foreslå svar eller stille ledende spørsmål.

Etter en beskrivelse av intervjueteknikk beskriver arbeidsboken ulike faktorer som kan påvirke påliteligheten til det vitner sier. Den fremhever at man hele tiden må evaluere hvilken tilstand vitnet er i, og faktorer som understrekes er tiden passert etter en hendelsen, kontakt mellom vitner og andre som kan påvirke hvordan vitnet gjenforteller hendelsen og den følelsesmessige tilstanden vitnet er i.

Vurdering

DOE workbook omtaler bevis fra vitner og involverte under eget delkapittel i den delen som omhandler innsamling av data. Den fremhever at vitner må intervjues umiddelbart, ettersom deres hukommelse forringes kraftig de første 24 timene etter en hendelse. Viktigheten med et godt intervju blir også behandlet i håndboka, og den understreker fordelene med forberedelser til intervjuet ettersom vitner kan bli påvirket av måten de blir spurt om. Videre gir den en god beskrivelse av egnede teknikker under intervjuet og hvilke tilnærminger man ikke bør ha i intervjuet. Den fremhever også farene med å la et vitne få prate med andre personer før et avhør.

Ut fra presentert innhold ser man at arbeidsboken tar opp viktige poeng. Vitner som datakilde blir betraktet som en viktig informasjonskilde, men data må innsamles riktig slik at informasjonen blir pålitelig. DOE er klar over at menneskers hukommelse og påliteligheten i

vitneutsagn er varierende, og de er også oppmerksom på ulike faktorer som kan påvirke dette. De understreker deriblant at man må tilnærme seg intervjusituasjonen riktig og gir en god beskrivelse av hvilke teknikk man bør benytte i intervjuet. Teknikkene som beskrives er i stor grad i tråd med teorien om det kognitive intervju presentert av Granhag (2001). Selv om DOE ikke kaller teknikken det samme, så ser man mange like elementer.

Det er åpenbart at temaene om vitner, vitners pålitelighet og intervjuteknikk blir behandlet i arbeidsboken, og dette er noe som er veldig positivt. Derimot mener jeg at deres kapittel om menneskelige datakilder kunne vært mer utfyllende. Eksempelvis kunne de hatt en egen overskrift som omhandlet de ulike påvirkningsfaktorer, og dermed også supplert med andre faktorer, eksempelvis det Loftus og Doyle (1997) skriver om forventninger, belysning og trening. Slik det står nå kommer beskrives dette på ulike steder. Under faktorer som påvirker gjenhentingsfasen kunne de dermed kommet inn på intervjuet og hvordan man som intervjuer kan påvirke hva et vitne kan huske og påliteligheten i deres utsagn. Dette kunne gjort temaet mer synelig og oversiktlig. På den andre siden er det forståelig at det i en slik arbeidsbok kanskje ikke er prioritert å ta med detaljerte beskrivelser for hvert element, men heller kun gi en kort beskrivelse av viktige ting. Et forslag hadde kanskje da vært å gi en referanse for videre lesning om temaet vitners pålitelighet, ved eksempelvis henvisning til Loftus og Doyle (1997).

4.2 MTO

Utgangspunktet for denne gjennomgangen er Bentos (2001) veileder for utføring av MTO-metoden. MTO er en prosessmodell og står for menneske, teknologi og organisasjon. Som navnet fremhever så vektlegger dette granskingsverktøyet menneskelige, teknologiske og organisatoriske aspekter ved ulykken, og at disse tre elementene skal ha lik vektlegging i en ulykkesgransking (Tinmannsvik m.fl., 2004). Metodikken benyttes i dag av flere aktører innen ulykkesgransking, deriblant Petroleumstilsynet.

En MTO-analyse består av 3 steg hvor en bruker ulike analysemetoder (Sklet, 2004).

1. Hendelses – og årsaksanalyse, hvor en utvikler hendessesekvensen longitudinelt og illustrerer sekvensen i et blokkdiagram.
2. Endringsanalyse, som beskriver hvordan hendelsene er annerledes fra vanlig praksis
3. Barriereanalyse, hvor en identifiserer teknologiske og administrative barrierer som har sviktet eller som mangler.

Veilederen tar for seg hvordan man steg for steg utfører disse analysene, men det er på ingen måte blitt behandlet hvordan man skal samle inn informasjonen for å utføre analysene.

Vurdering

Implisitt sier det seg selv at vitner har en sentral rolle i forhold til at granskerne klarer å utvikle en hendessesekvens, og få kartlagt hvordan hendelsen utviklet seg. Videre vil vitner og andre informanter være viktige støttespillere for å få informasjon til endringsanalysen og barriereanalysen. Dette er derimot fullstendig fraværende i veilederen. Det står ikke noe om hvordan en skal samle inn data, hvordan en skal best kunne samle inn informasjon fra vitner, og derfor problematiserer ikke metoden vitners pålitelighet i det hele tatt. Jeg mener dette er noe som er svært betenkelig. Man kan tenke seg at fravær av dette i en slik sentral veileder kan føre til at de som benytter denne heller ikke er oppmerksom på problematikken. Resultatet kan bli at brukerne av veilederen blir uten kunnskap om temaet, noe som igjen kan gå utover kvaliteten på dataene som samles inn og dermed resultatene av granskingen. På den andre siden kan det være tilfellet at granskere som benytter seg av en slik veileder også har andre veiledere når det gjelder intervju av vitner og hvilken teknikk man skal benytte. Dette vil uansett være nødvendig dersom man kun forholder seg til MTO-veilederen til Bento i en gransking.

4.3 STEP

STEP står for Sequentially Timed Event Plotting og ble utviklet av Hendrick og Benner (1987). STEP er et godt egnet verktøy til å strukturere hendelsen, slik at den kan plottes inn i et skjema hvor hendelsene er sekvensielle. Hendrick og Benner (1987) fremhever at innsamling av data om ulykken er en av de viktigste oppgavene til en gransker. Mennesker er verdifulle kilder til data om ulykker, men for å skaffe denne informasjonen må granskere vite hvordan en skal arbeide med de menneskene som har dataene. De mener at STEP metoden gir det tradisjonelle intervjuetningslinjer mangler – en systematisk integrert rammeverk for innsamling av data, som er utviklet fra teori og prinsipper (Hendrick og Benner, 1987).

Granskere skal samle inn data som vitner har samlet inn, og forfatterne skiller mellom 4 typer data i vitners hukommelse:

1. Direkte sensoriske observasjoner
2. Sine egne handlinger

3. Konklusjoner eller resonnementer
4. Personlige meninger, følelser og tro

Selv om alle fire typene er viktige for granskere, er det de sensoriske observasjoner som er de mest verdifulle (Hendrick og Benner, 1987). Disse mener forfatterne er innsamlet og lagret slik de ble anskaffet, uten modifikasjoner, tolkninger eller umiddelbar endring. Med andre ord setter de sensoriske inputene spor i hukommelsen som er trofaste og nøyaktige. De blir tatt opp i den samme tidssekvensen de ble observert, og kan derfor gjenhentes i den ordenen de ble observert. På den andre siden snur Hendrick og Benner (1987) helt om, og skriver et eget avsnitt til hvordan vitnedata kan endres. De fremhever at granskerne må være klar over at ulykkesdata kan endres etter den er blitt lagret, og at dette kan skje på fire måter:

1. ***Et vitne kan glemme observasjoner, handlinger eller konklusjoner:*** Tiden kan endre lagret data på mange måter, både ved at en glemmer ut viktige detaljer, eller at man får tilført ny informasjon som kan endre vitnes gjenfortelling.
2. ***Et vitne kan rasjonalisere observasjoner eller konklusjoner, og endre den for å passe inn i tidligere erfaringer:*** Når vitner tenker på sine observasjoner i ulykken forsøker de å putte observasjonene av seg selv og andre inn i sin eksisterende erfaringsbase. Hvis det er rasjonelt aksepterer de det de så, hvis ikke har de en tendens til å rasjonalisere observasjonene slik at de passer inn med tidligere erfaringer og persepsjoner av hva som er rasjonelt.
3. ***Et vitne kan benekte observasjoner:*** en tendens i vår kultur er å skyldes ulykker på menneskelig svikt, og når individer føler de har spilt en rolle i ulykker, vil denne tendensen lede de til å føle skyld og skam. Når dette skjer kan et vitne undertrykke noen av dataene som kan indikere at vitne hadde skyld i ulykken, i hvert fall delvis skyld.
4. ***Et vitne kan villig rapportere noe som er annerledes enn det vedkommende faktisk observerte:*** hvis et vitne er svært bekymret overfor sin rolle i ulykken eller forsøker å beskytte noen, kan noen av dataene ikke bli rapportert, eller de velger å lyve for granskerne.

Videre sier Hendrick og Benner (1987) at granskere må være tålmodige med vitner i avhør, hvis vitner får problemer med å huske. Dette fordi vitner kan ha en tendens til å rette oppmerksomheten på én ting og at den dermed blir for snever.

Vurdering

Hendrick og Benner (1987) behandler til dels tematikken, men er tvetydige i sin presentasjon. Først gir de en presentasjon av fire typer data i vitners hukommelse, og vektlegger at de sensoriske observasjonene, som er de viktigste, er uforanderlige og kan samles inn akkurat som nøyaktige opptak. Dette kan forklares med at boken er skrevet på 80-tallet, og at man på den tiden ikke var fullt oppdatert på vitnepsykologi. På den andre siden gjør de helomvendning og presenterer ulike måter som kan føre til at vitners observasjoner kan endres og være upålitelige. Dette kan virke forvirrende, men presentasjonen de gir om vitners upålitelighet er god og i tråd med teori og forskning på vitnepsykologi. For å få understreket temaets relevans og viktighet ytterligere, kunne også disse forfatterne skrevet dette på en ryddigere og mer utfyllende måte. Hvilken rolle granskeren, avhør og teknikkene som brukes spiller, er fullstendig fraværende, i likhet med Bentos (2001) MTO-veileder.

4.4 Konklusjon

Etter en nøye gjennomgang av et fåtall, men sentrale granskingsmetoder i fagfeltet, er resultatene tydelige. Utenom DOE workbook (1999) så vier verken MTO-veilederen eller STEP-veilederen ressurser eller plass til informasjon om hvordan man bør gå frem i intervjuet. Det er også viet liten plass til hvordan påliteligheten i vitners observasjon kan bli påvirket, og når det i noen tilfeller beskrives er dette lite inngående og systematisert. STEP – og MTO-veilederne er mest opptatt av å beskrive hvordan man går frem for å eksempelvis utføre en barriereanalyse eller lage et STEP- og MTO-diagram. Det finnes en generell mangel på en detaljert beskrivelse av hvordan samle inn data, hvordan avhøre vitner, hvordan vurdere vitners observasjoner og hvordan best mulig gå frem for å sikre et godt resultat.

Det er bemerkelsesverdig at denne delen av arbeidet har fått så liten oppmerksomhet. I samfunnsforskningen er det nettopp denne delen, metodologiske valg og beslutninger, som er avgjørende for resultatet for studien og validiteten og reliabiliteten i resultatene. En manglende kritisk vurdering av sitt datagrunnlag er her nærmest utenkelig. Det burde på samme måte vært tilfelle i granskingsmetodikk, ettersom dette også er en studie i ulykkers forløp, årsaker og betingelser. Derimot, som dokumentstudien viser, er dette fraværende, noe som er kritikkverdig. Jeg vil hevde at det kanskje er spesielt viktig å gjøre dette i granskingsarbeidet, ettersom resultatene ofte brukes til å læring, forbedring av systemer, og forebygging av fremtidige liknende hendelser. En kritisk vurdering av vitner og annet

datagrunnlag bør derfor få et større fokus i granskingsmetodene enn det som i dag er tilfellet. Fremtidig læring, og dermed fremtidige ulykker står på spill.

Det er derimot ofte slik at teori ikke gjenspeiler hva som egentlig skjer i praksis. Det neste naturlige steget i studien blir derfor å undersøke granskingspraksisen. I det følgende skal resultatene fra den empiriske undersøkelsen av granskingsenhetene presenteres. Preges også praksisen, i likhet til gjennomgått litteratur, av en manglende fokusering på intervjusituasjonen og vitners pålitelighet?

5.0 Empiri – undersøkelse av granskingsenheter

I dette kapittelet presenteres funn fra den empiriske undersøkelsen som ble utført for å svare på hvordan intervju av vitner utføres i praksis av granskingsenhetene. Det er også blitt undersøkt om enhetene mener at teori fra vitnepsykologien er relevant i deres arbeid. For å presentere funnene, og for å komme frem til en konklusjon på dette, er kapittelet inndelt i følgende elementer:

Innledningsvis presenteres det kort hvordan de ulike granskingsenhetene i studien utfører sine granskinger. Deretter vil presentasjonen deles inn i analytiske kategorier, utviklet fra undersøkelsen og presentert teori fra kapittel 2. Funn fra den empiriske undersøkelsen vil bli plassert under disse kategoriene for å bli belyst og drøftet rundt hvorvidt teorien har relevans i praksis. Ved presentasjon av de kvalitative dataene vil det både bli presentert svar fra den samlede gruppen respondenter, samtidig som respondentene vil bli skilt ut og presentert for seg selv på områder hvor de skiller seg ut. Funnene vil også bli fremhevet med sitater fra respondentene ettersom de gir gode eksempler som belyser temaene som tas opp. Det er viktig å understreke her at jeg har lagt vekt på å få frem det jeg mener er mest interessant og relevante funn i forhold til temaene som tas opp i studien. Under presentasjonen er det også blitt lagt vekt på å skille hva som er funn og hva som er mine egne tolkninger av funnene. Derfor vil det under hver analytiske kategori finnes en egen overskrift kalt diskusjon hvor egne tolkninger av presenterte resultater drøftes.

Avslutningsvis drøftes de presenterte resultatene mer helhetlig, og drøftingen munner deretter ut i en konklusjon som presenteres i kapittel 6. Kapittel 6 vil gi en oppsummering på hele studien og det forsøkes å belyse hvilken betydning funnene har for den videre utviklingen av granskingsfaget.

5.1 Granskingsenhetenes undersøkelsesmetodikk

Granskingsenhetene har ulike mandater med sine granskinger og har utviklet egne prosedyrer og fremgangsmåter for undersøkelsene de utfører. De er også forskjellige i det at tre av enhetene er offentlige, SHT, Ptil og Politiet, mens de to siste er private enheter som gransker egne aktiviteter og uønskede hendelser. Til tross for ulike posisjoner i granskingsfeltet finnes det store likheter i måten de utfører en gransking, og fasene for deres granskingsprosess er sammenfallende med fasene presentert i figur 1 i kapittel 1.2. Fellestrekkene vil nå bli nøyer presentert for å få et helhetlig bilde over hvordan gransking utføres i praksis av sentrale granskingsenheter.

Startpunkt for en undersøkelse eller gransking er felles for alle enhetene. Uønskede hendelser og ulykker meldes inn til de ulike enhetene. Eksempelvis kan operatørene selv melde inn hendelser til Ptil og Politiet eller at det blir meldt inn av Hovedredningsentralen. Når meldingen er kommet inn setter granskingsenhetene seg sammen, samler inn informasjon og gjennomgår hendelsen for å vurdere om hendelsen skal granskes. Før en eventuelt kan drøfte og vurdere dette, må det samles inn informasjon for å få et grunnlag til denne beslutningen. Flere enheter, som SHT og Ptil, vil bruke andre instanser til å samle inn viktig informasjon som raskt kan gå tapt. Hos blant annet avdeling vegtrafikk i SHT er det ofte et stort tidspress, og det ønskes å få ryddet veien raskest mulig. Det kan likevel ta litt tid før havariinspektørene klarer å komme seg til ulykkesstedet, og det blir derfor aktuelt for dem å be Statens vegvesen eller politiet om å samle inn informasjon om hendelsesforløpet for dem. Her bes det om å sikre spesielle bevis, som eksempelvis bremsespor, friksjonsforhold, vegforhold og kjøretøyforhold. Det samme gjør seg gjeldende hos avdeling jernbane i SHT, hvor de ber NSB om å sikre bevis. Hvis Ptil, Statoil og Politiet skal granske offshore ber de operatørselskapet om å sikre åstedet og viktige bevis, som eksempelvis ta bilder av tavler i beredskapsrom slik at det ikke er visket ut før en kommer ut og sikre datalogger som raskt kan bli overskredet.

I noen tilfeller har enhetene også lover som gir veiledning i forhold til hvilke hendelser som skal granskes, som eksempelvis sjøloven. For avdeling sjøfart i SHT gir sjøloven klare føringer på hvilke ulykker som skal undersøkes og hvilke ulykker de kan undersøke, men også her trenger man en forundersøkelse for å få et grunnlag til å beslutte om en skal ha en full undersøkelse. Dersom enhetene kommer frem til at gransking skal iverksettes, på bakgrunn av innsamlet informasjon, må det utarbeides et skriftlig mandat. Mandatet gir en utdypning om bakgrunnen for ulykken, omfanget, hvem som skal delta i granskingen og en konkretisering om hva som skal granskes. Når mandatet er på plass blir det satt ned en granskingskomité, og det er vanlig at den som utpekes som granskingsleder er den som velger ut hvem som skal være med i teamet. Antall teammedlemmer varierer ut fra hendelsens omfang, men et sted mellom 2-6 stykker er vanlig. Hvilke personer som skal delta i granskingen bestemmes ut fra hendelsens karakteristikk og om teamet har bruk for den kompetansen som vedkommende kan tilby. Respondent A fra Ptil fremhever at det er tre typer kompetanse som må være på plass uavhengig hendelse. En trenger ikke nødvendigvis tre personer, men teamet må ha både fag, – regelverks – og granskingskompetanse. Respondent fra SHT sjøfart fremhever at dersom de på huset ikke har den nødvendige kompetansen vil

dette bli leid inn. Her kan det eksempelvis være eksperter på teknologi, datateknikk, stabilitetsberegninger, skadeanalyser osv.

Når teamet er satt sammen, reiser de som regel ut til hendelsesstedet. Når teamet er på plass, er de opptatt av å samle inn informasjon fra så mange datakilder som mulig. Samtlige er interessert i de styrende dokumentene for aktiviteten som har forårsaket ulykken. Dette er for å sjekke om de rutine, prosedyrene og reglene som styrer aktiviteten er blitt fulgt av de menneskene som utfører den. Videre ønskes andre skriftelige dokumenter som eksempelvis risikoanalyser, sikkerjobb-analyser, utskrifter fra logger, beskrivelser av det tekniske systemet, vedlikeholdsstatistikk og tilsynshistorikk. I tillegg til fysiske bevis og ulike dokumenter ønsker teamene å få snakket med de involverte i ulykken, samt ledelsesapparatet i de tilfellene dette er tilgjengelig. Når datainnsamlingsdelen er utført, trekker teamet seg tilbake og starter å utvikle en beskrivelse av hendelsesforløpet og analyse av hendelsens årsaker.

Granskingsenhetene benytter seg også av ulike verktøy i undersøkelsen. Respondentene fra Ptil benytter seg av verktøyet MTO-analyse, som tidligere er blitt beskrevet i dokumentstudien i kapittel 4. Når hendelsen gjennomgås setter de opp et MTO-diagram med selve hendelsen, og forsøker å analysere barrierer og barrierebrudd. Respondentene forteller at de er mest opptatt av hvor det er blitt avveket fra barrierene, som dermed blir en årsak til hendelsen. Også Statoil sier de har en MTO-tilnærming, men i senere tid har de fått et annet verktøy på human factors kalt HFAT. SHT benytter seg av mange ulike verktøy i undersøkelsesprosessen, deriblant STEP. Respondent fra fagstab ønsker å understreke at undersøkelsesprosessen deres består av mye mer enn en enkel STEP-analyse av hendelsen. STEP-analysen er en del av deres verktøykasse og blir bare en veldig liten del av det de gjør i undersøkelsen. Årsaksanalysen i en gransking krever flere verktøy og metodiske tilnærminger. STEP er nyttig for å få frem de umiddelbare sikkerhetsproblemene fra en hendelse/ulykke og synliggjøre hva den videre undersøkelsen skal gå dypere inn i. STEP er suveren på å kartlegge hendelsesforløp sier hun, men ikke så suveren på å finne bakenforliggende årsaker og gå dypere inn i disse. Da vil de kunne benytte seg av andre verktøy som eksempelvis feiltreanalyse, MTO, FRAM⁸ og andre systemmodeller. Hvilke verktøy og metoder de benytter vil være situasjonsavhengig. Respondent fra Rosenberg kan

⁸ Står for Functional Resonance Analysis Method og er utviklet av danske Erik Hollnagel. Det er en systemmodell som ser på systemet som et hele og fremhever viktigheten til interaksjonen mellom ulike funksjonelle elementer (Herrera og Woltjer, 2009).

fortelle at hun hos sin tidligere arbeidsgiver benyttet Taproot som verktøy i undersøkelsesprosessen, og baserer seg på mange av de samme prinsippene som de mer kjente MTO og STEP.

Disse verktøyene benyttes altså for å kartlegge hendelsesforløpet, analysere direkte og bakenforliggende årsaker, slik at rapportene kan komme frem til en konklusjon på hendelsen og kunne gi sikkerhetstilrådninger for å bedre sikkerheten.

Vi skal nå gå inn i fase 2; datainnsamlingsfasen, og nærmere bestemt innsamling av data fra vitner. For å undersøke hvordan enhetene går frem i arbeidet med intervju av vitner er det blitt utarbeidet analytiske kategorier. Den videre presentasjonen og drøftingen av empiri vil ta utgangspunkt i disse, og den første kategorien er vitner som datakilder. Formålet med denne kategorien er å se nærmere på vitneobservasjoners rolle som datakilde i datainnsamlingsfasen og hvor sentral denne datakilden er i enhetenes arbeid.

5.2 Vitner som datakilder og vitneutsagns pålitelighet

Når granskingsenhetene har fått inn en melding om en hendelse og beslutter å granske, preges det videre arbeidet av å samle inn informasjon. Når samtlige aktører kommer til hendelsesstedet begynner de umiddelbart å samle inn informasjon om hendelsen fra ulike typer datakilder. Respondentene nevner flere sentrale datakilder de benytter seg av; tekniske bevis, bilder av åsted, informasjon om teknisk utstyr, eventuelle regelverk som har styrt aktiviteten, fartsskrivere, video hvis aktuelt, vedlikeholdsstatistikk, tilsynshistorikk og ikke minst vitner og involverte i hendelsen.

Den sistnevnte står meget sentralt og respondent fra SHT fagstab fremhever at en god sikkerhetsundersøkelse er avhengig av informasjon fra flere ulike datakilder. Hun forteller at omtrent halvparten av informasjonen de får inn kommer fra samtaler med vitner. Dette varierer selvsagt mye fra sak til sak, og SHT forsøker så langt det er mulig å sammenstille informasjonen fra vitner opp mot annen informasjon/dokumentasjon og tekniske undersøkelser. Samtlige respondenter bekrefter at de benytter seg av vitneobservasjoner som datakilde, og at dette er en sentral informasjonskilde i deres arbeid. Når vel 50 prosent av informasjonen som samles inn i undersøkelsen kommer fra vitneobservasjoner, bør informasjonen som kommer fra vitnene kunne stoles på. Forskning presentert i teorien om menneskets hukommelse og påvirkningsfaktorene som finnes under persepsjonen, lagringen og gjenhentingfasen viser derimot at vitneobservasjoner ikke alltid kan stoles på (Loftus, 1996; Loftus og Doyle, 1997). Hva mener respondentene selv om vitner som datakilde og

påliteligheten i den informasjonen som vitner kan gi? Har de selv opplevd upålitelighet i denne type datakilde?

Det ble i intervjuet fremmet spørsmål om vitners pålitelighet og hvorvidt man kan stole på det vitner har observert og forteller. Svarene er mangfoldige. Flere av respondentene forteller at deres utgangspunkt er at de stoler på den informasjonen vitner kommer med, og at de sjelden har opplevd at vitner viser uvilje til å forklare eller villig lyver for dem. Derimot har mange opplevd at det kan komme to vidt forskjellige versjoner fra to vitner om hva som skjedde i ulykken. Et eksempel som ble trukket frem av respondentene i SHT var i forbindelse med Sjursøya-Alnabru ulykken hvor det var uenigheter rundt hendelsen;

”I Alnabruulykken var det uenighet mellom en skiftleder, som påstår at han hadde sagt det han hadde sagt. Det kunne vi dokumentere, og det var også en lokfører som hadde hørt at han hadde sagt det. Derfor hadde vi ingen grunn til å ikke tro at han sa det han sa, men samtidig så gjorde togekspeditøren noe helt annet enn det skiftlederen mente han gav beskjed om. Vi tror derimot like mye på togekspeditøren når han forstod beskjeden på den måten han sa. På en måte må du akseptere begge deler egentlig.” (Respondent SHT jernbane).

Mange av de andre respondentene kunne også komme med eksempler på hvor to vitner til en hendelse kommer med to ulike versjoner av hva som skjedde. Respondentene understreker her at de ikke tror at ulikheten i versjoner kommer av at et vitne bevisst lyver, men at situasjonen er blitt oppfattet ulikt av de respektive parter. Andre respondenter igjen tror at påliteligheten til vitneobservasjoner og vitneutsagn avhenger av skyldspørsmålet og at vitner ønsker å beskytte seg selv eller andre involverte. Respondent A fra Ptil tror informasjonen som kommer fra vitner må ses i sammenheng med hendelsen og alvorligheten av denne. Han tror ikke at de er upålitelige i den forstand, men at noen kan være tilbakeholden med informasjon på grunn av usikkerhet rundt granskings situasjonen. SHT fagstab understreker også at det er klart at de tenker over påliteligheten på informasjonen som vitner kommer med. De vurderer informasjonen vitnet gir opp mot hvilken rolle vitnet hadde i situasjonen, perspektivet til den som forklarer seg og intensjonene de kan ha med å forklare seg. Språk eller sammenfall i forklaringer er gode indikatorer. Taktikk er altså også en faktor som kan spille inn og påvirke hva et vitne forteller. Når dette legges til grunn kan man lure på hva som egentlig er et pålitelig vitne?

Det er ingen overraskelse at man her på et slikt spørsmål vil få like mange ulike svar som antall respondenter. Flere av dem hadde også vanskeligheter med å svare på spørsmålet, som eksempelvis Respondent B fra politiet;

”Det er.. ja, hva er det? Jeg har selv trodd at jeg var det til jeg ble testet på et avhørsteknikk kurs. Jeg trodde jeg egentlig var god, men der så jeg hvor dårlig jeg var selv. Hva er da et godt vitne har jeg ikke peiling på. Jeg er i hvertfall ikke det”.

Respondenten fra Rosenberg syntes også dette var et vanskelig spørsmål, og begrunnet dette med at de psykologiske faktorer som påvirker et vitne kan være vanskelige å identifisere.

På den andre siden var det respondenter som hadde klare oppfatninger om hva et godt og pålitelig vitne var, som eksempelvis respondent fra SHT sjøfart.

”Det må være et vitne som for det første kan ha sett noe av relevans, som har relevant info å komme med. Et vitne som har trygge rammer(...) Man må kunne snakke i en noblame kultur. Dette er grunnleggende forutsetninger for at du skal kunne få god og relevant informasjon”.

Respondent fra vegtrafikk i SHT mener at det er avhengig av hvilke opplysninger en ønsker å vite. Dersom en ønsker opplysninger om for eksempel vegforhold, kan et godt og pålitelig vitne være andre trafikanter som kjørte på vegstrekningen rett før ulykken, i stedet for sjåføren involvert i ulykken.

5.2.1 Diskusjon

Ut fra svarene på spørsmål om vitner som datakilde og pålitelige vitner ser man at de fleste respondentene sjelden opplever at vitner bevisst holder tilbake informasjon fra dem. Derimot har flere opplevd at vitner har ulike beretninger om hva som skjedde under hendelsen. Det var derfor interessant å høre hva respondentene mente var et pålitelig vitne, og det var ikke overraskende at spørsmålet var vanskelig å svare på. Jeg kan tenke meg til at årsaken til dette kommer av at det er utfordrende å vurdere påliteligheten til vitner og informasjonen de kommer med. Det finnes ingen klare kriterier for hva et pålitelig vitne er, og det vil i tillegg være store individuelle variasjoner hos hvert enkelt vitne på hva vedkommende har klart å registrere i persepsjonsfasen, hvilken informasjon som lagres og hvordan informasjon lagres. Man kan derfor ikke vite sikkert hvilke faktorer som kan ha påvirket vitnet.

Det en derimot kan ha mer kontroll over og kan vurdere påliteligheten til, er granskingsintervjuet og den intervjuteknikken som benyttes under intervjuet. Det var nettopp denne tilnærmingen respondenten fra SHT fagstab hadde når hun ble spurt hva et pålitelig vitne er;

”Det er vanskelig å svare på. Jeg vet ikke om det har så mye med vitnet å gjøre, men mer med prosessen hos oss å gjøre. Jeg vil heller snu det rundt og spørre hva er det som gjør et intervju godt og pålitelig?”

Her er respondenten inne på en av kjernene i vitnepsykologien. Intervjuteknikk og hvordan man går frem som intervjuer er en av faktorene under gjenhenting av minner, og teorien om det kognitive intervju skisserer klart hvordan man på best mulig vis skal gjøre intervjuet godt og pålitelig. Siden vitner er en så sentral datakilde i deres arbeid vil det samtalen eller intervjuet være det viktigste verktøyet de har for å innhente denne informasjonen vitnene besitter, samt for å vurdere og prøve påliteligheten til det vitnet sier. Det er derfor interessant å se videre på hvilken opplæring respondentene har fått i forhold til temaet og granskingsintervjuet, for deretter å belyse og drøfte intervjuet og intervjuteknikkene som benyttes av granskingsenhetene.

5.3 Opplæring i intervjuteknikk og menneskets påvirkelige natur

Alle respondentene har fått en formell opplæring i granskingsmetodikk. Petroleumstilsynet ble etablert i 2004, men granskinger før dette ble utøvet av oljedirektoratet. Respondent B fra Ptil arbeidet i oljedirektoratet før han gikk over til Ptil, og han forteller at opplæringen i granskingsmetodikk startet rundt år 2000. Han hadde vært leder for granskinger før den tid, og derfor ble det naturlig å gi granskingsledere tilknyttet oljedirektoratet og Ptil mer formell opplæring i faget. Jean Pierre Bento ble invitert for å holde foredrag om MTO-metodikken. Respondent B forteller om kurset og at kunnskapen de lærte fort gled bort ettersom kurset ikke var så intensivt og fordi det heller ikke var noen form for eksamener eller prøve på slutten av kurset. Universitetet i Stavanger startet deretter sine kurs i gransking som han forteller hadde en helt annen tilnærming til faget. Hos Ptil ble det da i utgangspunktet obligatorisk å ha et slikt kurs i granskingsmetodikk før en deltar i granskinger. Videre heter det at du skal ha vært deltaker i en gransking før du blir granskingsleder og du skal ha ledet granskinger før du får lede en gransking som har resultert i dødsfall. På grunn av lite tid og ressurser til tider hender det at en går utenom denne ”opplæringsstigen”. Når det gjelder opplæring i intervjuet, menneskets påvirkelige hukommelse og intervjuteknikk forteller

respondentene at de ikke har hatt inngående opplæring i hvordan utføre intervjuer, men legger vekt på at de har lært å se den mentale tilstanden til vitne an før de legger strategien for intervju. Videre forteller respondentene at mesteparten av den kunnskapen de har om å utføre intervjuer kommer fra egne erfaringer tilegnet ved prøving og feiling. Samtidig utfører de som oftest sine intervjuer med politiet, som selv har fått grundig opplæring i akkurat dette, så noe kunnskapsoverføring har også skjedd på den måten.

Hos Statens havarikommisjon for transport har de et opplæringskurs som er felles for alle avdelingene. Alle havariinspektørene må på et tre ukers kurs i Cranfield i England, hvor det læres grunnleggende undersøkelsesmetodikk. På kurset kommer det også foredragsholdere fra politistyrken med intervjuteknikk som sine spesialiseringsområder. I tillegg har noen inspektører vært på opplæring i Malmö på World Maritime University. Respondentene fra SHT kan fortelle at de har en kompetansematrise som eksempelvis består av mediehandtering, HMS og farer man kan utsettes for ved undersøkelser i felt og intervjuteknikk. SHT leier også inn foredragsholdere fra politiet som foreleser om intervjuteknikk og vitners pålitelighet, samtidig som de har egen fagstab som selv har kompetanse på området etter flere år i denne type arbeid.

For de private aktørene innenfor gransking, Statoil og Rosenberg, er det et fellestrekk at kurs og opplæring i granskingsmetodikk er pålagt før man deltar i granskinger. Respondenten fra Statoil kan fortelle at granskingsledere må gjennomgå et omfattende opplæringskurs før man kan delta i en full gransking som teammedlem. Deretter kan de lede en gransking sammen med en kollega som støtter og veileder, før man tilslutt blir sluppet til og får lede en gransking på egenhånd. De har også dannet et e-læringskurs i granskingsmetodikk, men dette kurset er mer egnet for de som skal bli utsatt for en gransking, slik at de vet hva det innebærer. Når det gjelder spesifikk opplæring i intervjuteknikk kan respondenten fortelle at de benytter seg av en psykologi professor fra Universitet i Oslo. Det læres også en spesifikk intervjuteknikk kalt PEACE; Planning, Explain, Account, Closure, Evaluate, som vil bli nærmere forklart i delkapittel 5.4 og 5.5. Teknikken er basert på en teknikk utviklet av politiet i England. Respondenten fra Rosenberg forteller at hos dem får utvalgte nøkkelpersoner et internt og eksternt granskingskurs. De som bedriften ønsker å utvikle til granskingsledere får en bredere opplæring, og en praktisk opplæring står også her sentralt hvor de øver på teknikkene og metodikken som skal brukes.

Opplæring i granskingsmetodikk og spesielt intervjuteknikk er noe respondent A i Politiet er meget opptatt av. Selv er han utdannet akkurat innenfor dette emnet, og han driver også som instruktør i intervjuteknikk. Han har selv sett at det er mange granskingsledere som tilnærmer seg intervjuet på feil måte;

”Er det noe jeg har snakket om mange ganger om med de vi har reist ut sammen med, og som jeg ser andre som gransker parallelt med oss, så er det akkurat de tingene. Hvordan har dette vitne muligheten til å få ut det han egentlig har tenkt, og måten vi setter opp samtaler og intervjusituasjonen på”.

5.3.1 Diskusjon

Ut fra empirien er det tydelig at feltet har kommet langt når det gjelder opplæring i granskingsmetodikk. Det blir i stor grad vektlagt metoder for hvordan å gå frem i undersøkelsen, samtidig som en leier inn ekstern kunnskapskraft for å gi opplæring om vitner og intervjusituasjonen. SHT har eksplisitt leid inn politi for å lære om menneskets hukommelse, deres påvirkningsevne og viktigheten ved å ha rett intervjuteknikk for å sikre gode data fra vitner. Respondentene fra Ptil forteller at de har hatt diverse interne kurs, samt et granskingskurs på UiS. Kurset på UiS er et teoretisk kurs, og dette kurset behandler til dagens dato ikke det spesifikke temaet om ulike intervjuteknikker og vitners pålitelighet. Det at granskingsledere i Ptil ikke har fått grundig opplæring i dette kan forsvares med at de selv ikke utfører intervjuene. Behovet for å kunne dette kan derfor tenkes å ikke være så stort som hos SHT, Statoil og Politiet som både driver med gransking på heltid og utfører intervju/avhør alene. Ptil er ofte med som fagpersoner under politiets avhør og får komme med sine spørsmål på slutten av politiets avhør. De vil derfor kunne argumentere med at de ikke har så stort behov for inngående kunnskap om dette. På den andre siden hender det at de selv må utføre egne intervjuer. Enten har de behov for et tilleggintervju for å oppklare vesentlige detaljer, eller av ulike grunner ikke kan delta sammen med politiet. Da mener jeg at kunnskaper om og ferdigheter i intervjuteknikk likevel vil være ytterst aktuelt.

Ettersom respondentene har fått ulik og varierende grad av opplæring og oppfølging i forhold til intervju og intervjuteknikk vil det være naturlig at den neste analytiske kategorien blir å se på forskjellene i framgangsmåter granskingsenhetene har i intervjusituasjonen. La oss begynne med å se på hvordan respondentene forbereder seg til intervju av vitner.

5.4 Forberedelse til intervjuet

Når det gjelder forberedelser til intervju av vitner kommer det frem under intervjuene at granskingsenhetene også her har ulike fremgangsmåter. Felles for forberedelsen hos enhetene er derimot at lengden av den, og innholdet avhenger av ulykkens alvorlighet og hvor fort respondentene kommer til ulykkesstedet og kommer i kontakt med involverte og eventuelle utenforstående vitner. Respondenten fra SHT vegtrafikk forteller at forberedelsen avhenger veldig av situasjonen;

”Hvis vi er ute prøver vi å få tatt intervjuene så fort så mulig etter ulykken (..) Du må ta intervjuene litt på sparket (..) Da får vi ferske opplysninger og oppfatninger de har der og da. Det som vi har sett og erfart i ettertid er at man mister kanskje en del spørsmål som man ville stilt hvis man hadde gjort en del undersøkelser på forhånd og fått inn en del opplysninger. Du har både positive og negative ting med å ta det med en gang.”.

Respondent fra SHT fagstab bekrefter dette da hun også har opplevd at man står på et ulykkessted og plutselig får anledning til å snakke med en person som står ved siden av deg med en gang. Hun forteller at ideelt sett har man forberedt og planlagt de samtalene som skal gjennomføres i en undersøkelse. I samtaler litt lenger inn i undersøkelsen hvor man kaller folk inn til samtale vil det alltid lages en plan. Da settes det opp lister over temaene de vil snakke om og konkrete spørsmål som skal besvares. Et tidlig intervju kan være nyttig for å fokusere arbeidet på et ulykkessted, men bør gjerne følges opp med nye samtaler senere i undersøkelsen.

Respondent fra Rosenberg forteller også at de utvikler en slags intervjuguide med hovedspørsmål som alle involverte blir spurt i. Hun viser til det skriftelige mandatet og sier dette mandatet vil være med å styre hva du skal lete etter og dermed spørre om. I forberedelsen til intervjuet vil man derfor også ta utgangspunkt i mandatet, ettersom en ikke har mandat til å spørre om alt. Prosedyren Rosenberg har på forberedelse til intervjuet er nokså lik Ptils. I Ptil utarbeider de også en slags intervjuguide, som de kaller momentliste, ut fra opplysninger de har om hendelsen og ut fra opplysninger de ønsker nærmere forklaring på.

Hos Statoil står forberedelse og planlegging av intervjuene sentralt i den teknikken de benytter for datainnsamling fra vitner. Respondenten fra Statoil forteller om at de benytter seg av PEACE teknikken, der P'en står for Planning. Alle intervjuer skal planlegges og dersom de utfører flere intervjuer i løpet av en dag skal teamet ha tid mellom disse for å blant annet

planlegge neste intervju. Planlegging og forberedelse av avhør står også sentralt hos Politiet. Respondent B fra Politiet forteller at dette er noe de er veldig nøye med og flinke på. De må i forbindelse med planleggingen gå inn og lese lover, da de i de ulike tilfellene ikke kan lovene utenat, slik de kanskje gjør ved vanlige forbrytelser. Hun forteller også at mange av lovene i forbindelse med ulykkeshendelser er innviklede og de må tolkes, gjerne med hjelp fra en jurist. Videre så lages det momentlister ut fra det de ønsker å finne ut og fra lovverket.

5.4.1 Diskusjon

Det kommer klart frem fra respondentene at forberedelse til intervjuet er det ideelle. Derimot forteller flere at dette ikke alltid er mulig å gjøre dersom man kommer raskt frem til hendelsesstedet og står overfor vitner. Slik som respondent fra SHT fagstab forteller er forberedelse derimot noe en alltid gjør før mer planlagte og inngående intervjuer med vitner etter en hendelse, noe som alle respondenter ser viktigheten med. Da har de gjerne mer tid til å sette seg inn i hendelsen og lage momentlister med sentrale spørsmål de ønsker å få avklaring på. Mange av respondentene forteller også at den mangeårige erfaringen de har med intervjuer og hvilke opplysninger de trenger i ulykkeshendelser gjør at de har et godt grunnlag til å improvisere dersom intervjuer må tas på kort varsel. Det kan tenke seg at erfarne granskingsledere vil ha mindre behov for forberedelse og planlegging, spesielt hvis det er ulykker som de har erfaring med. Dette kan ses i sammenheng med det Dreyfus og Dreyfus (1986) skriver om eksperten. Hos eksperten vil kunnskaper og ferdigheter ikke tenkes mye over, da de er en del av personligheten til vedkommende. Jeg mener at erfarne granskingsledere her kan settes i en slik ekspert kategori som Dreyfus og Dreyfus (1986) beskriver, da mange instinktivt vet hvilke opplysninger en har behov for og hvordan man skal gå frem i intervjusituasjonen for å skaffe informasjonen på en pålitelig måte. På den andre siden vil hendelser og dens årsaker ofte være uklare, og i slike tilfeller mener jeg at forberedelse vil være sentralt uavhengig av granskingslederens erfaring. I tillegg bør en også sette seg ned og forberede seg på de ulike mentale tilstandene vitner kan befinne seg i, og ha tenkt igjennom slike scenarioer for å vite hvordan best å tilnærme seg vitner som ofte kan være preget av hendelsen. Slike ting kan være vanskelig å ta på sparket. Det virker heldigvis at kort forberedelse er mer unntaket enn regelen og at dette er noe respondentene ser viktigheten av. La oss gå videre å se på hvordan enhetene går frem i intervjuet for å få svar på de spesifikke spørsmålene de har forberedt og ønsker svar på.

5.5 Intervjuet og intervjueteknikk

Innledningsvis ble respondentene spurt om grunnleggende ting ved intervjuet som hvor lang tid det går før vitner intervjues, hvor intervjuene holdes, og om de utfører individuelle intervjuer eller gruppeintervjuer. Resultatet ble en enstemmig enighet om at det skal forsøkes å intervju vitner og direkte involverte så fort som mulig, slik at tiden ikke skal gå og vitnene får anledning til å lage antagelser om hva som skjedde. Dette kan derimot være en utfordring når hendelser som skal granskes skjer offshore, da det vil ta litt tid før teamet er på plass der ute, men vitner bør i hvert fall bli intervjuet i løpet av en dag eller to mæner respondentene. På den andre siden sier respondent fra Rosenberg at vitnene også må være tilgjengelige. Intervjutidspunktet blir derfor en vurderingssak i hennes øyne. Hun sier at vitner i noen tilfeller vil ha behov for å snakke med en psykolog og gå igjennom sin egen bearbeidingsprosess først, spesielt ved alvorlige ulykker. Hun understreker også at de forsøker å holde intervjuene korte og konsise, slik at intervjuet ikke drøyer og man risikerer å få en annen historie enn det som faktisk skjedde.

På spørsmål om respondentene benytter seg av individuelle intervjuer eller har gruppeintervjuer, svarer de enstemmig at de helst utfører intervjuene med kun et vitne om gangen. Noen unntak kan gjøres, dersom det er to vitner som har stått sammen og sett hendelsen. Da kan man få, som respondent SHT fagstab fremhever, en god sparring mellom de to og samtalen kan bli mer effektive. Samtidig kan ikke teknikken brukes dersom det er svarene til et vitne i seg selv som er viktig og når det er viktig at et vitne får snakke helt fritt og uforstyrret. Hos Politiet avhører de vitner utelukkende alene, men de har anledning til å ha med seg en støtteperson dersom de ønsker det. Dette er også aktuelt i visse tilfeller i intervjuene hos de andre respondentene. Dersom vitnene ønsker dette blir det tydelig presisert at det er vedkommende intervjueren ønsker å prate med, ikke støttepersonen.

Et annen viktig faktor ved intervjusituasjonen er intervjulokalet. Her forteller alle respondentene at de obs på å finne et lokale som ikke virker truende på vitnet. Hos SHT vegtrafikk vil intervjulokalet de bruker variere. Her er det opp til det enkelte vitne om hvor de ønsker å være og derfor kan det være at intervjuene foretas på lokalet hos SHT på Lillestrøm, i nærområdet sitt, eller hjemme hos enkelte. Han tror det er viktig at de er i trygge omgivelser, ettersom dette vil skape et best mulig grunnlag til å få til en god samtale. SHT fagstab fremhever at de tenker kanskje mest praktisk når de bestemmer intervjulokale, slik at folk skal få minst mulig reising og organisering. Hun understreker derimot at stedet må være nøytralt

og ikke virke truende, samt at man må kunne snakke helt uforstyrret. Det skal kunne etablere tillit.

Når slike praktiske beslutninger er foretatt begynner man på selve intervjuene. Teorien skisserer det kognitive intervju som den mest egnede intervjuteknikken for å få frem nøyaktige og fullstendige vitneutsagn. Loftus og Doyle (1997) fremhever at svikt i vitneutsagn kan motarbeides ved å ta i bruk slike intervjuteknikker. Teknikken blir beskrevet i fire hovedkomponenter, men Granhag (2001) deler intervjuet inn i sju ulike faser. Drøftingen rundt intervjuteknikk vil videre ta utgangspunkt i hans sju faser.

I **introduksjonen** fremheves det at det skal skapes en hyggelig atmosfære rundt intervjuet slik at vitnet skal føle seg komfortabel. Under her skal man som intervjuer også forklare at det blir benyttet en spesiell intervjuteknikk, hvorfor den benyttes og hva den innebærer. Dette for å skape en åpen og tillitsfull dialog. I empirien ser man at samtlige aktører starter intervjuet med å forklare hensikten til selve granskingen og at vitne nå skal intervjues fordi vedkommende har viktig informasjon å granskingsteamet trenger for å klargjøre hendelsesforløpet. Det er viktig for alle å presisere sin rolle, ettersom hendelsen ofte blir gransket av flere uavhengige parter. Dersom det eksempelvis skjer en ulykke offshore hvor Statoil er operatør, vil Statoil selv utføre en gransking samtidig som også Ptil og Politiet reiser ut for å granske hver for seg. Det kan bli forvirrende for involverte vitner når en skal forholde seg til mange ulike parter, og derfor vil det være viktig i introduksjonen til intervjuet å presisere hvorfor granskingsteamet er der ute, hvorfor de har behov for å prate med det aktuelle vitnet og hvordan informasjonen vedkommende gir vil bli brukt. SHT fagstab fremhever at;

”Det handler om å vise forståelse og vise at vi er her for å se på det som har med sikkerheten å gjøre, ikke for å ta eller straffe noen. Vi må forklare at det du har å fortelle er viktig for sikkerheten og prøve å skape en tillit”.

Alle som har informasjon i tilknytning til en ulykke eller hendelse har også forklaringsplikt til SHT. Det er viktig, sier hun, at denne plikten balanseres med at representantene fra SHT opptrer profesjonelt og tillitsvekkende ovenfor de som må forklare seg.

Også Politiet har et stort behov for å få en god innledende samtale før et avhør. Når Politiet er ute og gransker, er det ofte mye nervøsitet hos de involverte, og det er ofte et stort behov hos dem for å vite hvem Politiet er og hvorfor de er der. Respondent A fra Politiet forteller at man

i deres avhør kan ha to statuser, enten vitne eller mistenkt. I de aller fleste tilfeller blir involverte avhørt som vitner, og forskjellen på disse to statusene blir innledningsvis i avhøret forklart til vitnet, for å skape en viss trygghet. De utdyper hvordan de arbeider og litt om hvordan slike granskingssaker vandrer i systemet.

Hos Statoil, som har hentet PEACE teknikken fra politiet i England, står introduksjonen sentralt i bokstaven Explain. Det blir også viktig for dem å avklare deres mandat og understreke at det er sikkerhetsforbedringer som er formålet med granskingen, ikke for å ta en syndebukk. De understreker også for vitnet at den informasjonen som gis av vedkommende er konfidensielt, blir anonymisert i rapporten og blir slettet etter rapporten er ferdig. Respondent fra Statoil forteller at de også er nøye med ordleggingen når de skal forklare til involverte hvorfor de er kommet;

”Vi bruker aldri negative ord som vi er her for å finne en skyldig eller vi er ikke her for å korsfeste deg. Dette er fordi vi vet at du ikke klarer å lage et bilde av en som ikke har håndjern uten å se håndjernene. Vi prøver bare å bruke positive ord.”

I forhold til denne innledende fasen er alle aktørene på høyde med forskningen og teorien som viser hvor viktig det er å få en god start på intervjuet.

Granhag (2001) neste fase er **den mentale reetableringen**. Det anbefales at man i intervjuet først forsøker å reetablere den eksterne omgivelsen, før man forsøker å gjenkalle de interne følelsesmessige tilstandene som forelå. Dette kan hjelpe vitnet til å se for seg hendelsen slik den skjedde, slik viktige detaljer kommer lettere frem. Teknikken forutsetter derimot at intervjueren tar seg god tid og ikke har hastverk. Det er også en fordel dersom intervjueren har vært på den aktuelle plassen hvor hendelsen skjedde, slik at intervjueren kan være hjelpsom overfor vitne i den mentale reetableringen. Tålmodighet hos intervjueren er her en dyd, da vitner ofte kan synes det er lettere å se ting for seg enn å sette ord på det. Får en til teknikken derimot kan den være til stor hjelp.

Empirien viser her at noen aktører ikke praktiserer teknikken, mens andre prøver å benytte seg av den. Respondent fra Statoil sier at han ikke har tenkt over den; *”Akkurat den har jeg ikke tenkt på at du kan gjøre enda mer reelt da. Det er et godt poeng”*. Dette er samsvarende med hva respondent B Ptil svarte; *”Det er ofte slik at når jeg har mistet noe prøver jeg å tenke tilbake på hvor jeg har vært og hvor jeg skulle. Kan hjelpe på å huske”*. Respondent fra Rosenberg sier at den kan benyttes, men det ikke alltid lar seg gjøres. SHT og Politiet skiller

seg fra de andre respondentene når de ble spurt om teknikken, da denne er velkjent og brukes. Respondenten fra SHT fagstab fremhever; *”Man skal få dem til å lukke øynene, fortelle på nytt og fritt gjenfortelle”*. At det er forskjell mellom respondentene i denne fasen kan tenkes å skyldes at teknikken krever tid og tålmodighet. Man kan ikke ha hastverk når man skal hjelpe vitne til å sette seg inn i både de fysiske omgivelsene som preget hendelsen og den følelsesmessige tilstanden vitne var i under hendelsen. Dette kan derfor være en utfordring i en realitet hvor man ikke har ubegrenset tid og ressurser til å foreta intervjuene. Spesielt Rosenberg og Ptil har granskingsteam som ikke arbeider med gransking på heltid, men kun blir satt inn når det er aktuelt. Når dette kommer i tillegg til vanlige arbeidsoppgaver, kan det bli travelt, og det kan tenke seg at man ønsker å være effektiv og samle inn dataene raskest mulig. Respondent A fra Politiet forteller også at granskingsgruppene der ute kan bli stresset når politiets avhør tar lang tid. Tidsfaktoren i gransking er altså her helt sentralt og kan være en klar årsak til ulikheten i bruk av teknikken. En annen opplagt grunn til forskjell i bruk kan rett og slett være opplæring i intervjueteknikk. Hos Ptil og Statoil er ikke denne teknikken kjent, og det kan antas da at den ikke har vært i fokus under opplæringen. Politiet og SHT som har hatt en mer omfattende opplæring i intervjueteknikk enn de andre respondentene, er kjent med teknikken og benytter denne når det er aktuelt.

Fase tre under intervjuet er i følge Granhag (2001) *den frie fortellingen*. Her skal intervjueren oppfordre vitnet til å uavbrutt fortelle om alle detaljer vedkommende kan huske. Her vil det være viktig at vitnet selv får fortelle med egne ord og i eget tempo. Dersom vitnet har problemer med gjenfortellingen, kan intervjueren forsøke å hjelpe vedkommende på vei, ved å foreslå plasser han kan begynne å fortelle. Det advares derimot om å foreslå at ting har skjedd på en viss måte, da dette kan føre til at vitnet blir enig i noe som ikke nødvendigvis har skjedd.

Alle respondentene kan fortelle at de utelukkende benytter seg av denne teknikken. Respondent A fra Politiet sier også at denne teknikken er nedfelt i påtaleinstruksen, og at det er derfor lovpålagt for dem å benytte seg av den. På spørsmål om hvor viktig denne teknikken er sier han:

”Det er noe vi er meget bevisst på, spesielt jeg. Jeg har sett hvor verdifullt det er. En må også motivere for den frie forklaringen, ikke bare spørre om vitnet kan forklare hva som skjedde. Da får du ofte kun to setninger. Vi overlater fullstendig kontrollen til vitnet, og så forteller vi at vi i etterkant sikkert vil spørre mange oppfølgingsspørsmål

da det er mye vi lurer på. Men at det tar vi etterpå. Da vet jeg at den informasjonen som kommer der ofte vil være fra vitnet, ofte mer informasjon, og mer korrekt informasjon.”.

Respondenten fra Statoil forteller at den frie forklaringen står sentralt i PEACE-teknikkens Account. Vitnet skal fortelle det meste om hendelsen og intervjueren er der for å hjelpe vitnet til å huske. Den frie fortellingen står derfor sentralt også hos dem. Respondentene fra SHT forteller at de har et semi-strukturert opplegg hvor de lar vitner snakke fritt, tar opp på bånd og gjerne har noen spørsmål. Respondent Sjøfart forteller;

Du ønsker å la den du samtaler med fortelle fritt uten avbrytelser, for det er slik at man i løpet av de første 5-10 første minuttene ofte avbryter spesielt mye. Det er fort gjort å gå inn å styre og avbryte. På den andre siden kan du ikke la den du intervjuer sitte i timevis når du har et mannskap på 30 stk som du skal intervjuer. (...) du får kanskje ikke tak i det du vil ha tak i. Som en tommelregel lar vi folk snakke, men etter en liten stund prøver vi å komme innpå temaet, eller det vi mener at vedkommende sitter inne med relevant informasjon.”.

Teknikken er, som respondenten fra SHT sjøfart sier, utfordrende da det er fort gjort å bli utålmodig. Teknikken byr på utfordringer, noe respondent A i Ptil er enig i. Ptil benytter seg også av den frie fortellingen og lar dette være hovedteknikken i sine intervjuer. Respondenten forteller derimot at opplæringen i hvordan å holde intervjuer ikke har vært omfattende, og at det kan være utfordrende å la vitne fortelle uten å spørre ledende spørsmål, i de tilfellene de har intervjuene alene. Han forteller;

”Jeg er veldig løsningsfokusert og ønsker å fortelle hvordan det skulle blitt gjort. Det er veldig lett å ta med fasiten og dermed stille ledende spørsmål. Men vi er ikke blitt drillet mer enn det du får på MTO-kurset, og det med å forstå hvor den som er blitt intervjuet er mentalt og hvordan det kan påvirke intervjusituasjonen.”

Den frie fortellingen står helt klart som den mest klare teknikken Ptil har under intervjuene, men de har selv ikke fått noen omfattende opplæring i denne. Resten av respondentene forteller også at den frie forklaringen er både nyttig og velbrukt. Teori og intervjuteknikk fra vitnepsykologien viser seg altså å både være relevant for granskingskonteksten, samtidig som den er velbrukt uten at respondentene nødvendigvis har kunnskaper om hvor teknikken stammer fra. Det samme kan ikke sies for neste fase.

Granhag (2001) presenterer fase fire som skifte av *kronologi og perspektiv*. Her bes vitnet om å redegjøre for hendelsesforløpet, bare i omvendt kronologisk rekkefølge. Formålet med teknikken er at tendensen til å fylle ut sine observasjoner med noe som ikke har skjedd reduseres. Samtidig kan man få frem ny informasjon enn det som allerede er fremkommet i en naturlig kronologisk rekkefølge. Empirien viser her, i motsetning til den frie fortellingen, at dette ikke er en hyppig brukt teknikk under granskingsintervjuet. Både respondentene fra Ptil, Rosenberg, Statoil og delvis SHT sier at dette er en teknikk som de enten ikke har vært klar over eller som de ikke har benyttet seg av, men at det absolutt er en aktuell teknikk å tenke over og ta med seg videre. Respondent fra avdeling jernbane i SHT har både hørt om og lært om den, men ikke prøvd den selv. Likevel ser han at den kan være nyttig i de tilfellene hvis vitne har et hull i hukommelsen og da prøve å starte motsatt vei. På den andre siden fremhever SHT fagstab at den ikke alltid kan brukes. Det er rett og slett fordi det er noen vitner som ikke forstår hva intervjueren vil eller som ikke har den evnen til å gå bakover å beskrive. Respondent A fra Politiet går et skritt lenger og advarer mot å ta lett på å bruke teknikken. Han sier at det er en teknikk som han vet fungerer og er fin å bruke for å avsløre løgner og falske forklaringer. Den blir brukt i politisammenheng, men da overfor mistenkte. Han sier det skal mye til før han benytter teknikken på et vitne. Teknikken er avansert og vanskelig å bruke, som man skal være veldig trente på å bruke.

Skifte i perspektiv hører også til under denne fasen. Denne teknikken er i likhet med motsatt kronologisk fortelling ikke vel utprøvd. Flere av respondentene forteller at dette er en teknikk de ikke har hørt om og heller ikke brukt, men den er spennende og interessant. Respondent fra Rosenberg stiller seg derimot litt tvilende, da hun er usikker på om den alltid ville ha nytte. Hun understreker at det er vanskelig å sette seg inn i en annens posisjon. Respondent A fra Politiet forteller at dette er en teknikk han kjenner godt. Han har prøvd for det meste på mistenkte, men ikke overfor vitner i denne sammenheng. Han sier at teknikken er litt “bob bob” og spiller på fantasi og for å trigge ting i hukommelsen. Likevel er det jo en måte å få mer informasjon på sier han.

Granhags (2001) fase fem er *detaljert gjennomgang av spesifikke minner*. Fasen kalles også spørsmålsfasen, og målet er å få vitnet til å aktivisere sine mest sentrale minner og få ut detaljert informasjon ut fra disse. Her sier teorien at minnene som skal gjennomgås bør baseres seg på de minnene vitnet selv har kommet med under den frie fortellingen. Derfor skal ikke intervjueren komme med annen informasjon enn det vitnet selv har fortalt. Spørsmålene som stilles anbefales å være åpne. Under intervjuet forteller alle respondentene

at de benytter seg av intervjueteknikken med å først la vitne få fortelle fritt om hendelsen, før de går nærmere inn på noe av det vitne forteller og ber dem utdype, og stiller mer detaljerte spørsmål. Respondent fra SHT fagstab forteller;

”Det er semistrukturerte samtaler, og teknikken går ut på at man først forteller mest mulig fritt fra hendelsesforløpet, det de opplevde. (...) Helt i slutten kan vi lukke en undersøkelse av et tema med litt mer spesifikke spørsmål”.

På den andre siden kommer det også frem at respondentene ikke følger teknikken i fase fem helt slik den blir beskrevet av Granhag. Det kommer ikke frem om spørsmålene som stilles vitnet kommer ut fra de minnene vitnet selv har kommet med under den frie fortellingen, eller om det stilles spørsmål som er planlagte før intervjuet. Respondentene forteller kun at vitne presenterer sin frie fortelling og at intervjueren dermed går mer i detalj og spør spørsmål vedkommende ønsker å få en utdypelse i.

De to siste fasene i det kognitive intervju er **tilbakeblikk** og **avslutning**. Her vektlegges det å få en god avrundning på intervjuet. Intervjueren bør oppsummere det vitnet har sagt og få en bekreftelse på sin forståelse basert på informasjon gitt av vitnet. I avslutningen skal man gå igjennom ulike nødvendige formalia, som eksempelvis kontaktinformasjon. Empirien viser her litt forskjeller, men flertallet oppsummerer intervjuet og går gjennom det vitnet har sagt med egne ord og ønsker bekreftelse på sin forståelse. Hos Politiet er dette lovpålagt, og de må skrive en skriftlig rapport fra avhøret som vitnet skal godkjenne. Respondent A fra Politiet fremhever også teknikken som en nyttig måte å få frem ny informasjon på, da det vil representere en ekstra mulighet til å få frem nye detaljer. Respondent fra Statoil synes også dette er en god måte for å korrigere feil der og da, og slippe å vente på å redigere til høringsrapporten sendes ut.

5.5.1 Diskusjon

Empirien viser at teorien Granhag (2001) presenterer om det kognitive intervju uten tvil benyttes i granskingsfaget. Det som jeg derimot synes er underlig er at få respondenter har hørt om det kognitive intervju, ettersom de selv benytter seg av mange av teknikkene i denne intervjuformen som sies å være best i intervju med vitner. På den andre siden er det ofte slik at man ikke vet navnene på teknikkene man bruker, men at forskning og ikke minst erfaring har vist at teknikken er god å bruke. Jeg kan tenke meg at dette kan være en sannsynlig årsak til at flere av respondentene stilte seg uvitende til hva det kognitive intervju var.

Man kan ut fra informasjonen som er kommet fra empirien tolke det slik at dette er noe som er viktig hos granskingsenhetene. Vitner er en sentral datakilde og intervjueteknikk og fokus på vitner er noe som både vektlegges og fremheves som viktig å ha kunnskaper om og som man hele tiden må oppdateres på. Flere respondenter mener det er viktig å hele tiden tilegne seg kunnskap om hvordan å intervju og hvordan de selv kan bidra til å sikre pålitelig informasjon fra vitner. Det vil derfor bli interessant å se videre på hvilke kunnskaper de selv har om de prosessene et vitne kan bli preget av og de faktorene som kan påvirke hva et vitne klarer å registrere, lagre og gjenhente av informasjon. Hvor mye kunnskap har de om den omfattende forskningen som beviser menneskets upålitelige og påvirkelige hukommelse, og mener de at den forskningen og teorien omkring dette er av relevans i det arbeidet de gjør under granskning? Den videre presentasjonen og drøftingen av empiri vil nå fokusere på disse spørsmålene.

5.6 Kunnskap om vitnepsykologi

Det var i tillegg til å se på hvilken tilnærming granskingsenhetene har i intervjusituasjonen, ønsket å se på hvilke kunnskaper granskingsledere har om de prosessene som kan prege de vitnene de intervjuer. Vitnepsykologisk forskning presentert i kapittel 2 viser at mennesket har en påvirkelig hukommelse og at det finnes mange ulike faktorer som kan påvirke påliteligheten i det vitne gjenforteller. Disse påvirkningsfaktorene vil være viktig å ha kunnskap om for å vurdere påliteligheten i de utsagnene vitner kommer med. Hvordan står det til med kunnskapen hos granskingsenhetene i forhold til dette?

Det første empirien viser om respondentenes kunnskaper på dette området er at det avhenger av utdannelsesbakgrunn til respondenten og interessen de har i temaet. Flere av respondentene hadde hørt om fagfeltet vitnepsykologi ettersom de selv har hatt fag som inkluderte dette i sin utdanning. Respondent fra Rosenberg sier at dette hadde hun både hørt om og hadde kunnskaper om, men på spørsmål om dette hadde vært i fokus under hennes opplæring som granskingsleder sier hun nei. Hun forteller at de prosedyrene som brukes i dag er lite flinke til å fange opp de psykologiske mekanismene som kan påvirke hva et menneske husker. Verken opplæringen eller prosedyrene i selskapene er flinke nok til å fange opp dette og vurdere vitners utsagn opp mot det mener hun. Dette kan tydelig eksemplifiseres med Ptil. Respondentene fra Ptil hadde liten kunnskap om forskningen rundt vitnepsykologi og vitners hukommelse og pålitelighet. Dette er ikke noe som har stått i fokus under deres opplæring, verken den teoretiske eller praktiske. Begge respondentene fremhever derimot at de har kunnskap om hukommelsens evne til å forvitne over tid, og at det er viktig å komme til

vitnene så fortest mulig og før andre, slik at de blir minst mulig påvirket. De er klar over disse faktorene ut fra egne erfaringer, men ikke fra å ha fått opplæring og blitt innført i faktorer som kan påvirke vitners beretning. Dette kan igjen ses i sammenheng med teorien om ferdighetstilegnelse fra Dreyfus og Dreyfus (1986) og forskjellen mellom trinnene hvor man går fra nybegynner som følger innlærte regler, til eksperten som gjennom sin erfaring er blitt ett med sin kunnskap og tenker ikke mye over hvor den kommer fra.

Hos SHT er teorien og forskningen gjort i forbindelse med vitnepsykologien kjent, spesielt hos respondentene i sjøfart og fagstab. SHT fagstab sier at forskningen er velkjent og at de bl.a. hadde dette på agendaen under basisopplæringskurset ved Cranfield University. Selv har hun fått inngående opplæring i dette både gjennom studier, intern kursing og bøker som senere er lest om temaet. Fagstab har også en psykolog som deltar i undersøkelsene og deler kompetanse med andre ansatte. Også respondenten fra sjøfartsavdelingen forteller at dette har han hørt om, lest om og blitt skolert i. Andre respondenter innenfor SHT hadde ikke hørt så mye om fagfeltet vitnepsykologi og den konkrete forskningen som er blitt utført her. De hadde hørt om mange av faktorene som kan påvirke menneskers hukommelse, som teorien skisserer, men fokuset deres var på hvordan de skulle gå frem som intervjuere for å få god og pålitelig informasjon ut av intervjuene. Respondenten fra SHT fagstab bekrefter også dette når hun forteller at SHT er bevisst påvirkningsfaktorene i persepsjonsfasen og under lagring av informasjon som kan påvirke menneskers hukommelse. Imidlertid ligger fokuset hos granskerne helst på de faktorene de selv kan påvirke og det er disse faktorene de har bygget sine prosedyrer på. Årsakene til ulikhet i kunnskap innenfor samme kommisjon kan forklares med utdanningsbakgrunn og interessen til respondentene. Respondentene som hadde mer kunnskap om dette hadde i sin utdanning fått kunnskap om tematikken i tillegg til at det hadde vært under fokus på deres opplæring i SHT.

Respondenten fra Statoil hadde også kunnskap om fagfeltet. Han kunne fortelle at granskingsavdelingen i Statoil har hatt kursforedrag fra politiet om temaet. Samtidig har de på avdelingen en kollega som har jobbet i politiet, og som derfor holder denne kunnskapen ved like i teamet. Politiet blir altså brukt hyppig når det kommer til opplæring av granskingsledere i intervjusituasjonen og menneskers påvirkelige natur. Dette er en naturlig del av politiets kompetanseområde, og respondent A fra Politiet understreker dette med å si at temaet er veldig viktig for ham. Han er selv fordypet seg i intervjuteknikk og lest seg mye opp på den vitnepsykologiske forskningen som er gjort rundt temaet. Han er også spesielt opptatt av de faktorene intervjueren selv kan påvirke, altså faktorer i gjenhentingsfasen.

5.6.1 Diskusjon

Empirien viser sprikende kjennskap til selve fagfeltet vitnepsykologi og de faktorene som kan påvirke menneskers hukommelse og dermed påliteligheten i deres vitneutsagn. Flere respondenter har verken hørt eller tenkt over påvirkningsfaktorene som teorien skisserer som sentrale. Det var også kunnskapsforskjeller innen en og samme granskingsenhet. Dette mener jeg kan være forårsaket av at respondentene med kjennskap har fått innføring i det gjennom egen utdanning. Også interesse spiller inn, da noen respondenter har lest seg opp på tematikken på grunn av egen interesse. Noen av respondentene har selv vært interessert i tematikken, og dette mener jeg kan tyde på at teoriene i vitnepsykologi og vitners pålitelighet har relevans i granskingskonteksten. Det må likevel utarbeides et mer omfattende grunnlag for å trekke en slik konklusjon. For å undersøke relevansen nærmere ble det under intervjuene av respondentene gitt en liten presentasjon av teorien og forskningen som er utført i det fagfeltet. Deretter ble det gitt et sett av utsagn fra teorien for å undersøke om de selv har opplevd at påvirkningsfaktorene presentert av Loftus og Doyle (1997) også har påvirket vitners hukommelse og dermed pålitelighet i informasjon i deres granskingskontekst. Videre ble det spurt hver respondent hvilken relevans teorien kunne ha for deres granskingsarbeid. Resultatene fra denne delen av intervjuet vil nå bli presentert og drøftet.

5.7 Vitnepsykologiens relevans i granskingskonteksten

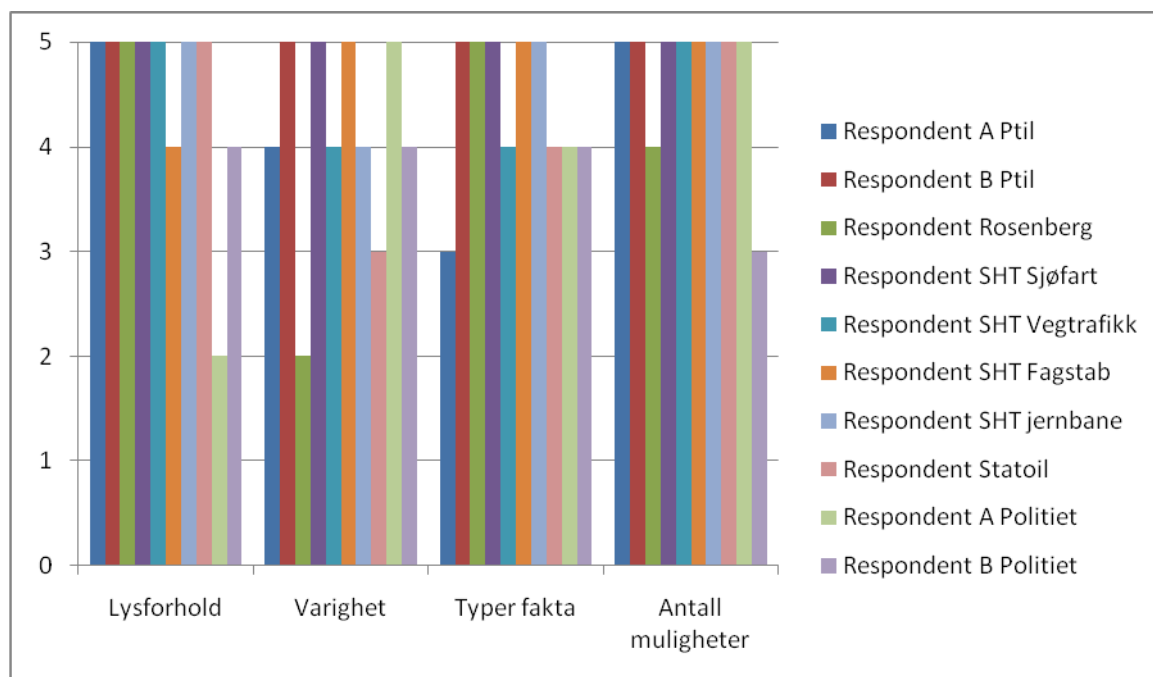
5.7.1 Faktorer under persepsjonen – hendelses og vitnefaktorer

Loftus (1996) og Loftus og Doyle (1997) skiller her faktorene inn i hendelsesfaktorer og vitnefaktorer. Sentrale faktorer er under **hendelsesfaktorer**:

- Lysforhold: Når det er dårlig belysning under en hendelse eller det er natt er det vanskelig for vitner å oppfatte farger og nyanser. Dette er på grunn av at det er stavene i øynene som er i funksjon og med disse ser vi kun skygger av mørke og lyse farger og gir et mye mindre skarpt bilde enn når tappene brukes.
- Varighet: Det er blitt bekreftet i mange psykologiske studier at jo lengre tid en person har til å se på noe, jo bedre vil hukommelsen til vedkommende være.
- Typer fakta: Ulike typer fakta, slik som høyde eller vekt, farten til en bil i en bilulykke, detaljer i en samtale som foregikk eller fargen på et trafikklys, er ofte viktige fakta, men som ofte er ikke like lett å gjengi. Noen detaljer vil vi rette oppmerksomhet mot og oppfatte mer klart enn andre, og dette er et direkte resultat av måten hukommelsen vår fungerer.

- Antall muligheter for observasjon; Hvor mange muligheter en har til å oppfatte visse detaljer vil også ha betydning for om vi husker det bedre

Her ble respondentene forespurt om å svare på utsagn fra skala fra 1 til 5. Mulighetene for avkrysning var helt enig, litt enig, verken enig eller uenig, litt uenig, helt uenig, hvor 5 er helt enig og 1 er helt uenig. Resultatet ble slik:

Figur 4 – Diagram hendelsesfaktorer

Utsagnet om lysforhold hørtes slik ut; ”Gode lysforhold under ulykkeshendelsen vil ha betydning for hva vitnet klarer å gjenfortelle.” Her ser man at en 7 av 10 respondenter er enig i at dette har betydning for hva et vitne klarer å registrere av informasjon og dermed gjenfortelle. Respondent A fra Ptil fremhever at i offshorearbeid er det med lysforhold generelt sett bra, og at de snakker gjerne mer om sikt. Likevel vil han hevde at lysforhold vil ha betydning. Det samme mener respondentene fra SHT. 3 av 10 respondenter er ikke helt enig i denne uttalelsen, og den som skiller seg ut her er respondent A fra Politiet. Svaret begrunner han slik; ”Det vet jeg ikke om jeg er helt enig i. Det trenger ikke å ha noen sammenheng det. Alle katter blir grå, men observasjonen er der likevel”.

Utsagnet om varigheten av ulykken er formulert slik; ”Varigheten til ulykken er av betydning, ettersom jo lengre et vitne har til å observere, jo bedre vil vitne kunne gjenfortelle hendelsen.” Svarene her er litt mer varierende og 4 respondenter er helt enige og 4 er litt

enige. De som har svart at de er helt enig i dette utsagnet, presiserer også at dette ikke alltid trenger å gjelde. Respondent A fra Politiet er enig at varigheten har betydning, men om man observerer i små glimt eller en lengre periode vil også ha betydning. Han forteller at 5 perioder med et sekunds observasjon kan gi mer enn om et vitne observerer 5 sekunder sammenhengende. Andre respondenter igjen syntes utsagnene var vanskelig å svare generelt på ettersom det var store forskjeller mellom vitnene. Noen vitner kan for eksempel være veldig oppmerksomme å få med seg mye selv om hendelsen er kort. Respondenten fra Rosenberg og Statoil svarer henholdsvis litt uenig og verken enig eller uenig. Respondent fra Statoil påpekt også at lang varighet kan i noen tilfeller være negativt fordi den kritiske delen av hendelsen vil kunne drukne i overflødig informasjon og hendelser. Respondenten fra Rosenberg skiller seg her ut med sitt svar, og hun begrunner dette med at hun har opplevd at varigheten på ulykken ikke alltid gjør deg mer habil til å forklare hva som har skjedd. Du vil bli påvirket av andre ting og ulike antagelser om hva som egentlig skjedde.

Utsagnet om typer fakta høres slik ut ”*Ulike typer fakta, som eksempelvis farten til en bil eller detaljer i en samtale under ulykken, er vanskelige for vitner å huske.* Utsagnet produserte mer like svar enn forrige utsagn om varighet og 5 av 10 er helt enige, mens 4 av 10 er litt enige. Selv om det er enighet rundt dette vil respondentene også her fremheve at individuelle forskjeller er store. Respondenten fra Statoil tror det handler om hva mennesker er oppmerksom på og interessert i. Dersom du eier en Audi A7 vil du legge merke til denne og kunne beskrive den i detalj dersom du er et vitne til en påkjørsel. Dersom du ikke har interesse i biler vil du kunne registrere at det er en bil og kanskje fargen, men andre typer fakta med bilen er kanskje vanskeligere å bite seg merke i. Slik er det også dersom en har oppmerksomheten sin rettet mot en ting. En kranfører vil ha sin oppmerksomhet rettet mot lasten. Det kan stå en person 5 meter unna og snuble og slå seg i hjel og kranføreren trenger ikke å ha fått det med seg til tross for god sikt. Individuelle forskjeller er altså viktig. Respondent A fra Politiet informerer også om at det i intervju situasjonen er mulig å få vitner til å komme med akkurat den type fakta du ønsker.

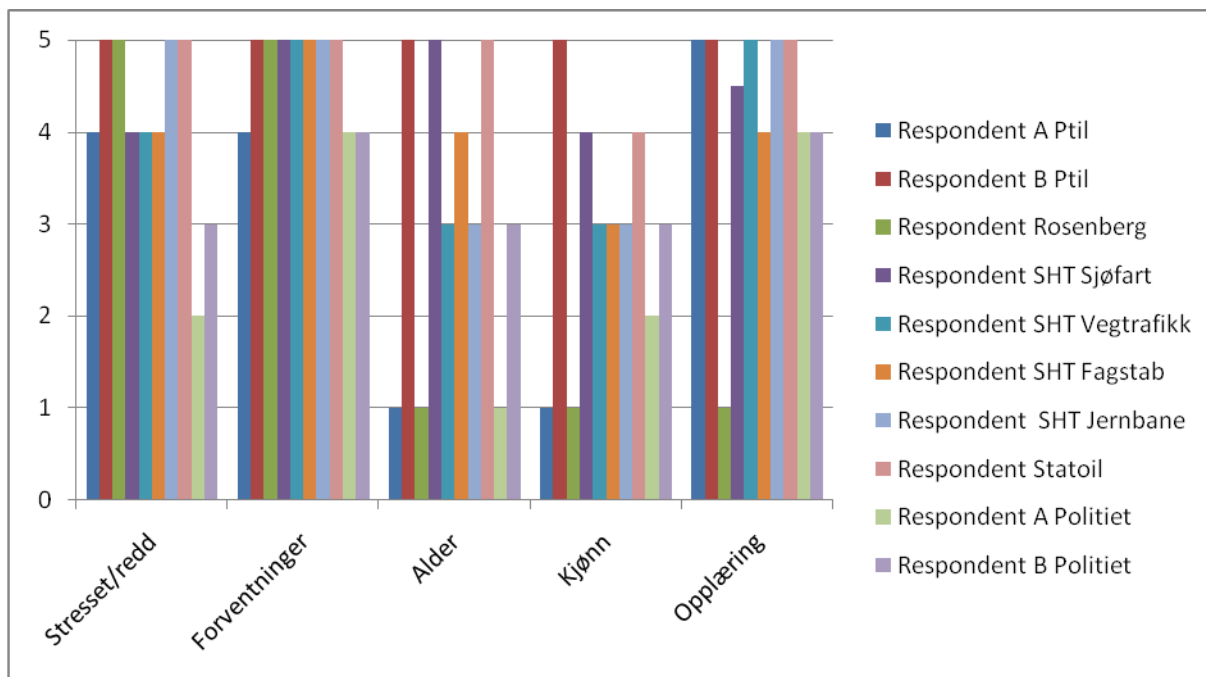
Utsagnet om antall muligheter og at ”*Jo flere muligheter et vitne har hatt til å oppfatte detaljer, jo bedre husker de detaljene*” er det også stor enighet rundt, og 8 av 10 er helt enige i dette utsagnet. Derimot vil også dette være varierende fra vitne til vitne mener mange av respondentene. Respondent B fra Ptil resonnerer seg frem til at utsagnet er logisk, men spørsmålet blir heller hvilke detaljer en klarer å huske på grunn av flere muligheter til observasjon. Flere antall muligheter til å observere mener han ikke vil bety at man husker alle

detaljene eller detaljer som er sentrale. Respondent B fra Politiet skiller seg her ut fra de andre og svarer verken enig eller uenig. Hun begrunner dette med at de individuelle forskjellene er så store at det er vanskelig å si det ene eller det andre.

Loftus (1996) og Loftus og Doyle (1997) skisserer også **vitnefaktorer** og trekker frem disse;

- Stress eller redsel: Økning av stress og redsel vil føre til en smalning i oppmerksomhet
- Forventninger: forventninger har vist seg å påvirke persepsjonen på dramatiske måter. Eksempelvis kulturelle forventninger om kriminelle er oftest unge menn kan påvirke hva du observerer under en hendelse hvor eksempelvis en eldre herre raner en ung voksen.
- Alder: psykologisk forskning viser at unge barn gir mindre pålitelige øyevitneobservasjoner enn unge voksne. Eldre individer er også mindre pålitelige enn unge voksne, men kun på noen sorter hukommelsesoppgaver.
- Kjønn: Noen studier har vist at mannen er bedre enn kvinnen, mens andre har vist det motsatte. Andre igjen viser ingen forskjell. Forskning viser også at både menn og kvinner retter mer oppmerksomhet mot ting som er i deres interesse og dermed lagrer mer og bedre informasjon i hukommelsen om disse tingene.
- Opplæring: Trening vil øke sannsynligheten for at et vitne gir oppmerksomhet til detaljer og eksplisitt forsøker å huske disse. Trening kan også føre til at man lærer spesifikke strategier for å huske detaljer. Forskning viser derimot at triviell hendelse ikke typisk blir husket bedre av de som har spesiell trening

Her ble respondentene forespurt om å på en skala fra 1 til 5 hvor 5 er helt enig og 1 er helt uenig. Resultatet ble slik:

Figur 5 – Diagram vitnefaktorer

Når et vitne er stresstet eller redd er de fleste litt enige i utsagnet om at dette kan svekke deres evne til å oppfatte situasjonen. 4 av 10 er helt enige i utsagnet. De som svarer helt enig eller litt enig sier at dette også stress og redsel påvirker vitner på ulike måter. Respondent A fra Ptil sier at han har opplevd at den beretningen et stresset vitne gir er likevel mer korrekt enn den som kommer fra mistenkt. Respondenten fra SHT sjøfart er litt enig i utsagnet og begrunner svaret med at det også finnes positivt stress. Dette stresset vil gjøre at du er våken og på alerten. At du sover eller er ukonsentrert vil heller ikke være den beste bidragsyteren ift å få med seg alt. Dette er i samsvar med Yerkes-Dodsen loven, som er en generell regel som viser at det finnes et optimalt nivå av stress hvor vi husker best (Loftus, 1996).

Respondent SHT vegtrafikk forteller også at stress er av betydning. Han tror det kan påvirke da du kan se noe som gjør at du binder deg, kobler helt ut og ikke klarer å fokusere. Respondenten fra Statoil sier også at stress og redsel fører til at adrenalinet skyter i været, noe som skal gi deg kraft i beina og ikke så mye kreativ tenkning. Respondentene fra Politiet er de som skiller seg fra resten av respondentene her og er litt mer uenig i dette utsagnet. Respondent A sier at det ikke nødvendigvis blir dårligere registrering av hendelsen dersom en er stresset eller redd. Dersom et vitne har vært traumatisk utsatt og en tar hensyn til det med at du tar avhøret to ganger med et visst tidsintervall mellom, tror han det ikke har så stor

betydning. Respondent B er også i tvil om dette utsagnet og sier at hun både kan skrive helt enig og helt uenig. Noen vitner får med seg alt selv om de er stresset, mens andre får en blokkering og får ikke med seg noen ting.

At forventninger kan styre hva du observerer er det stor enighet om og 7 av 10 respondenter er her helt enige. De resterende 3 er litt enige i utsagnet. Respondent Rosenberg har en god begrunnelse for dette;

”Det er løye med hva du tror og hva du ser, og hva du tror du ser. Hvis jeg har jobbet med deg i 10 år og observerer hver eneste dag at du var pliktoppfyllende, at prosedyrer var fulgt hver eneste dag, du var på en måte en jeg virkelig stolte på kunne gjøre jobben skikkelig. Men så gjør du en feil. Så ville jeg tenkt nei, jeg så ikke det. Det var ikke henne som gjorde feil. Det vil jeg tro absolutt påvirker hva du observerer. Det tror jeg vil påvirke alle”.

Når det kommer til alderen på vitne er det igjen en spredning i enig – og uenighet. Tre respondenter er helt uenig i utsagnet, mens tre respondenter er enige. Respondent A Ptil, Rosenberg og respondent A Politiet er uenig i denne. Respondent A fra Politiet tror ikke alderes har stor betydning, spesielt ikke i forbindelse med det temaet som drøftes i oppgaven. Respondent B fra Politiet er verken enig eller uenig i denne og gir et godt eksempel. Hun hadde en dame inne på avhør som var 94 år og hun var klinkende klar i sine observasjoner. Hun så godt og husket godt og hadde en utrolig måte å få frem det hun hadde sett. For respondenten vil derfor alderen ikke ha noe å bety. Noen av respondentene er litt mer usikre på utsagnet og sier at det er så store forskjeller blant vitnene at det er vanskelig å svare noe generelt. Respondent fra Statoil ser at dette kan gå begge veier, at både eldre og unge vitner kan ha betydning.

Utsagnet om kjønn og at ”kvinner er bedre vitner og husker bedre ulykkesforløpet enn menn” er det også usikkerhet og uenigheter rundt. Kun en respondent er helt enig i dette og er overbevist at kvinner klarer å oppfatte mer og gi bedre vitneutsagn. Flere av respondentene mener derimot at dette ikke har med kjønn å gjøre, men med interesser. Andre igjen tror kanskje at kvinner kan ha en bedre evne, da det sies at kvinner klarer å ha flere tanker i hodet på en gang og dermed generelt er bedre enn menn. Noen plasserer seg her på verken uenig eller enig, da de ikke har opplevd at det ene kjønn markerer seg som overlegne overfor det andre på dette området.

Den siste vitnefaktoren som kan påvirke er om vitnet har hatt en form for opplæring i registrering av detaljer. Her er 9 av 10 respondenter enten helt enig eller litt enig i utsagnet; *”Mennesker som har fått opplæring, eller har erfaring med å rette oppmerksomhet til viktige detaljer gir bedre vitneutsagn enn utrente”*. Noen av begrunnelsene som kommer frem er at de som har trening gjerne er flinkere å gripe fatt i ting som å se på klokken og koble informasjon mot hukommelsestriggere. Trente vitner forsøker å få et raskt overblikk og sile ut hva som er viktig å ha oppmerksomheten rettet mot. På den andre siden forteller respondenten fra Rosenberg om et par tilfeller hvor hun har intervjuet personer med trening. I disse tilfellene opplevde hun at de husket like lite som de andre vitnene og hadde de samme stressreaksjonene som de andre ville hatt. Hun sier at trening i disse tilfellene ikke hjalp, men de vitnene med trening klarte bedre å reflekterer fornuftig rundt hendelsen etterpå.

5.7.1.1 Diskusjon

Svarene som er samlet inn viser at påvirkningsfaktorene under persepsjonen som presenteres i teorien fra vitnepsykologi, også ofte blir opplevd av granskingslederne når de intervjuer egne vitner. Det er stor grad av enighet blant respondentene på mange av utsagnene og mange har opplevd tilfeller hvor vitner er blitt påvirket av de presenterte faktorene. Det gir en indikasjon på at teorien er relevant og overførbar til granskingskonteksten. På den andre siden er det vanskelig for mange av respondentene å svare generelt på disse utsagnene, da de opplever store variasjoner mellom vitnene og hva de har klart å observere. Dette er noe jeg kan tenke meg også er tilfellet innenfor konteksten denne teorien egentlig er skrevet for. La oss gå videre å se på faktorene under lagringsfasen og se i hvor stor grad disse faktorene gjør seg gjeldende blant vitner i granskingskonteksten.

5.7.2 Faktorer under lagringsfasen

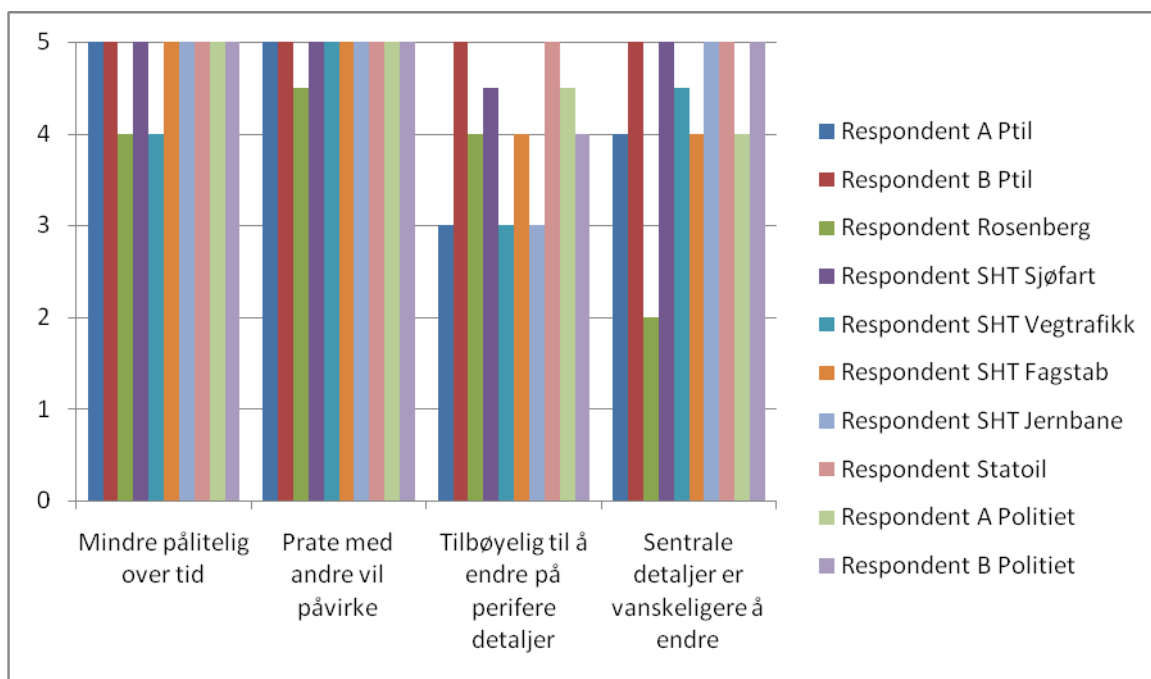
Lagringsprosessen strekker seg fra registrering av hendelsen (persepsjonen) til den skal gjenfortelles. Når materialet har gjennomgått innkodingen, vil videre endringer skje før hendelsen lagres. Denne tiden, fra den komplekse hendelsen skjer til et vitne skal gjenfortelle den, er derfor en viktig periode. Loftus og Doyle (1997) trekker her frem disse påvirkningsfaktorene;

- Tid; forskning viser at mennesker blir mindre nøyaktige og fullstendige i deres vitneberetninger etter en lang lagringsperiode enn om de forklarer seg kort tid etter hendelsen.
- Tilførsel av ny informasjon; Ikke bare tiden forårsaker at hukommelsen påvirkes og forverres, men også hva som skjer i lagringsperioden. Studier har vist at

nyinformasjon, fra eksempelvis andre involverte, media eller granskere, kan påvirke vår evne til å huske den originale hendelsen.

- Sentrale detaljer og perifere detaljer: En studie kunne viser til resultater hvor fremtredende detaljer kunne bli gjenfortalt med mye større nøyaktighet og var vanskeligere å endre på med misledende informasjon enn perifere detaljer.

Ut fra denne teorien ble det laget utsagn som respondentene svarte slik:

Figur 6 – Diagram lagringsfasen

Det er stor enighet om utsagnet om tidsfaktoren; ”Jo lengre tid som går før vitner intervjues, jo mindre pålitelig blir deres observasjoner.”. 8 av 10 respondenter er helt enige at informasjon fra vitner blir mindre pålitelig over tid. Respondentene har opplevd flere ganger at jo lengre tid som går etter hendelsen jo dårligere blir vitners beretningsevne. Noen respondenter har opplevd at hukommelsen til vitner er dårligere enn de hadde forventet etter en viss tid. Hvis det har gått for lang tid huskes ikke detaljer og man får en naturlig svekkelse i hukommelsen. En respondent fremhever også at han har opplevd at vitner husker bedre når det har vært tekniske årsaker til en hendelse selv om det har gått lang tid. Respondent A fra politiet fremhever dette med glemselskurven mennesker har som gjør at vi slipper å huske alt for mye. På grunn av denne kurven er det viktig å intervjuet så tidlig som mulig et vitne.

Utsagnet om at vitner påvirkes av ny informasjon i lagringsperioden er det tilnærmet helt enighet om og 9 av 10 er helt enige i dette. Dette er noe som respondentene klart har sett

påvirker og respondent A fra Politiet presiserer at det er på grunn av denne påvirkningsfaktoren at de ønsker å komme først til vitnet. Når det har skjedd en hendelse ber de plattformledelsen om å ikke utføre intervjuer med vitner eller gjennomgå hendelsen med dem før politiet har utført sine avhør. Han forteller at det ideelle hadde vært å plassert vitne inn i et rom til de kom frem, men det er ingen tvil at det må tas hensyn til de menneskene som skal leve videre.

Variasjon i svarene viser seg igjen når det kommer til utsagnet om perifere og sentrale detaljer; *”Vitner er mer tilbøyelig til å endre på mer perifere detaljer, enn viktige sentrale detaljer”*. Kun 2 av 10 respondenter er helt enige, men 5 av 10 er litt enig. Respondentene som svarte at de var enig i påstanden så at vitner kunne lettere endre på småting. Det skjedde sjeldnere at vitner endret på hele sin beretning selv om også dette hadde skjedd et par ganger. De tre respondentene som var verken enig eller uenig forklarer dette med at dette ikke er noe de selv hadde opplevd at vitner var tilbøyelig til å gjøre. Respondent SHT vegtrafikk og fag setter også spørsmålsteget på hva som er sentrale og perifere detaljer. Sentrale detaljer for et vitne kan være noe helt annet enn de sentrale detaljene granskerne ønsker seg forteller han. Respondent fra Statoil er helt enig i dette utsagnet og begrunner det følgende;

”Du har lagt deg et bilde og har sikkert fortalt det til andre. Da har det nok også lettere for å feste seg. (...) Det skal mer til for å endre på det, mens småting som klokkeslett, rett for lunsj, under osv blir svært subjektivt”.

Det siste utsagnet under lagringsperioden er; *”Sentrale detaljer i en ulykke er vanskeligere å endres på i hukommelsen med misledende informasjon”*. Her er det litt mer enighet rundt enn det forrige utsagnet med 9 av 10 som er enten helt enig eller litt enig i dette. Sentrale detaljer er vanskelige å endres på, men noen av respondentene hadde opplevd at dette skjedde.

5.7.2.1 Diskusjon

Empirien viser også her at faktorer under lagringsfasen kan gjøre seg gjeldende i granskingskonteksten, da det er stor grad av enighet i alle de 4 utsagnene. Både tid og tilførsel av ny informasjon er faktorer av stor betydning. Dette er også noe respondentene fremhevet før de fikk utdelt informasjon om vitnepsykologien og disse utsagnene. Dette er derimot faktorer granskingslederne ikke kan gjøre så mye med. En klarer ikke alltid å komme frem til vitner så raskt som man skulle ønske og hindre at vitners forståelse av ulykken endres og kan bli samsvarig med andre involvertes syn. Man klarer ikke å hindre at vitner får anledning til å prate med andre etter ulykken før de blir intervjuet. Dette er uheldig, men det er noe

granskingsenhetene er klar over. Dersom de er klar over slike påvirkningsfaktorer og andre lignende faktorer som er presentert overfor kan de ha de i bakhodet når de intervjuer og skal vurdere påliteligheten til den informasjonen som kommer frem. Fungerer dette, mener jeg man har kommet et langt stykke på vei for å vurdere egne datakilder og kvalitetssikre de dataene som kommer fra vitner.

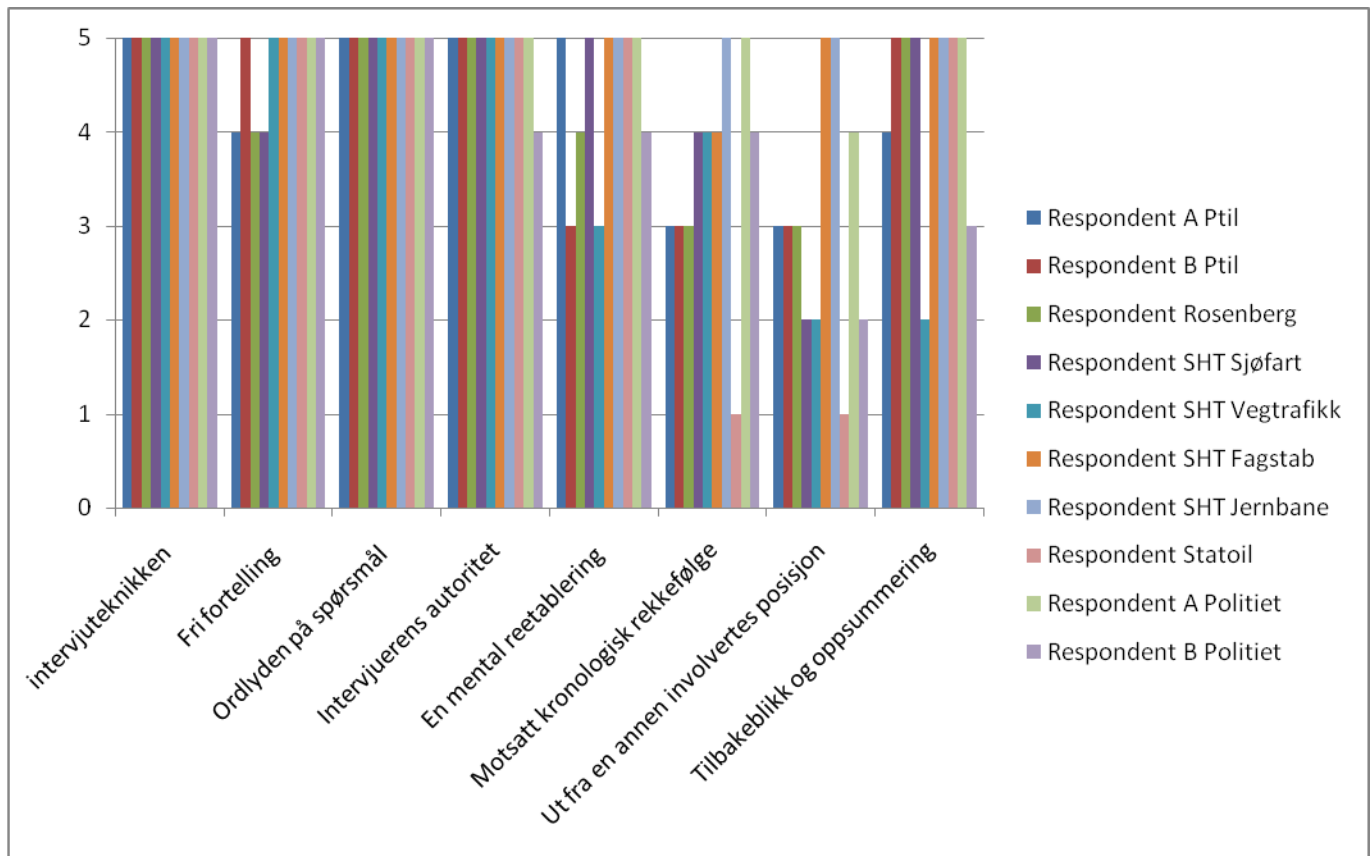
5.7.3 Faktorer under gjenhentingsfasen

Den siste kognitive fasen er gjenhentingsfasen. I tillegg til at faktorene i de to forrige fasene gjør seg synlige når vitner skal gjøre rede for hva som skjedde, har man i gjenhentingsfasen også egne faktorer. Loftus og Doyle (1997) presenterer her faktorer under selve vitneavhøret/samtalen/intervjuet og utsagn omhandler disse faktorene;

- Intervjuteknikk; For å hjelpe et vitne effektivt til å huske, må intervjueren/granskeren derfor være klar over måtene som et vitnes hukommelse kan påvirkes av ulike måter av teknikker. Intervjuteknikken er derfor av stor betydning for hvilken informasjon man får av et vitne.
- Fri fortelling; Betydelig forskning har vist at når vitner fritt kan få rapportere om hendelsen ut fra egen hukommelse enn å svare på spesifikke spørsmål, produserer det mer nøyaktig svar, men minst komplett og sammenhengende. Dette har ført til at forskere har konkludert med at optimale resultater er oppnådd ved en intervjustrategi som først tillater vitne til å rapportere fritt, og at det deretter kreves at vitne svarer på spesifikke spørsmål for å fylle hull i fremleggelsen
- Ordlyden; Små endringer i spørsmålsstillingen kan resultere i dramatisk ulike svar, og når det kommer til å designe spesifikke spørsmål derimot, må intervjueren være nøye i forhold til deres ordlyd.
- Autoritet; Det virke opplagt at en person av høy status utfører avhøret, men psykologer har rettet søkelyset mot problemer som kan oppstå med å bli avhørt av personer med autoritet. Statusen til intervjueren kan påvirke hvor suksessrik intervjuet blir i forhold til nøyaktighet og fullstendighet.
- Mental reetablering; Under avhøret bes vitne om å mentalt forflytte seg til den plass hendelsen utspilte seg og best mulig forsøke å gjenkalle omgivelsene rundt seg. Viktige detaljer kan være lysforhold, lyder, dufter og lignende. Dette kan bidra til at vitne lettere husker hendelsen slik den utspilte seg, og hvilke elementer som var sentrale.

- Motsatt kronologisk rekkefølge; Vitner preges ofte av sine eksisterende kognitive skjema, slik teorien overfor har skissert. Derfor har vitner en tendens til å fylle ut sine observasjoner, både for å gjøre hendelsen mer logisk og forståelig for seg selv, og det finnes mange dokumenterte tilfeller hvor vitner fyller ut sitt vitneutsagn med hendelser som ikke har skjedd. Ved å måtte gjenfortelle hendelsen og sine observasjoner i motsatt rekkefølge, har man i forskningen identifisert at denne tendensen reduseres.
- Annen involvertes posisjon; Å be vitnet innta en alternativ posisjon og gjenfortelle hendelsen ut fra dette perspektivet, kan bidra til at vitnet husker mer eller andre viktige detaljer. Det benyttes ofte et annet vitnes posisjon, og gjennom denne teknikken får man mulighet til å få tak i annen informasjon enn den en får når vitne kun gjenforteller ut fra sitt perspektiv.
- Tilbakeblikk; Når intervjuet går mot slutten, oppsummeres det viktigste av det vitnet har fortalt, og intervjueren bør så langt det lar seg gjøre benytte seg av vitnets egne ord og uttrykk.

Disse faktorene og i hvilken grad respondentene er enig i disse og utfører teknikkene som er en del av det kognitive intervju er allerede blitt drøftet i delkapittel 5.5. For å likevel få en oversikt over svarene på disse utsagnene som er utarbeidet fra teorien ønskes det å presentere en oversiktelig tabell.

Figur 7 – Diagram gjenhentingfasen

5.8 Drøfting av presenterte resultater

Empirien så langt har vist at både forskningen og teorien tilhørende vitnepsykologi og etterforskningskonteksten i stor grad kan overføres til granskingskonteksten. Denne slutningen kan trekkes da empirien viser at respondentene selv har opplevd flere tilfeller hvor vitner de intervjuer preges av samme påvirkningsfaktorer som vitner i etterforskningskonteksten. Videre ser man at de fremgangsmåtene respondentene bruker under granskingsintervjuet har store likhetstrekk med det kognitive intervju som presenteres i teorien som den mest egnede teknikken og framgangsmåten i intervju av vitner. Dette til tross for at respondentene selv ikke kaller eller vet at teknikkene de bruker heter det kognitive intervju. Rent teoretisk ser man at teorien rundt vitners pålitelighet har relevans for denne konteksten, men hva mener respondentene selv? Et annet spørsmål er om granskingslitteraturen skal fokusere mer på teoriutvikling i faget ved å trekke disse parallellene og bruke kunnskap utviklet innenfor et annet fagfelt. Er det virkelig behov for en grundigere kunnskapsutvikling på dette temaet i granskingsfaget?

5.8.1 Behov for kunnskapsutvikling?

Det ble under intervjuene av respondenter spurt om de selv mente det var behov for kunnskapsutvikling, og om de vitnepsykologiske teoriene hadde relevans i deres arbeid. Dette spørsmålet gav nokså ulike svar, og mange av dem var også usikker. En som var ambivalent i forhold til dette var respondenten fra Rosenberg. Hun ser klart nytten i å lære av disse tilnærmingene og måten politiet snakker med folk og samler inn informasjon på. Derimot tror hun ikke at oljeindustrien skal komme så langt at man skal ha tilnærmet lik kunnskap om temaet som politiet. Hun understreker at mange allerede er flinke på dette området og vet hvordan de skal tilnærme seg intervjusituasjonen. På den andre siden ser hun også at det finnes de som har for liten oppmerksomhet rundt intervjusituasjonen, hvem som utfører de og hvordan de blir gjort. Da blir det ofte mye gru og redsel i stedet for fornuftighet sier hun.

Ptil har ikke selv fått noe omfattende opplæring i dette, men ser klart nytten i å utvikle sine prosedyrer for granskning og granskingsintervjuet videre. De fremhever at kunnskapsutvikling i faget og utvikling hos de som utøver faget er sentralt for å strebe etter å bli bedre. Dette er også noe både respondentene fra SHT og Statoil fremhever som viktig å tenke på, ta med seg og jobbe videre med. At granskingsenheter blir oppmerksom på dette er akkurat hva respondent A fra Politiet ønsker seg. Han har lenge sett at selskaper som arbeider med granskning bør bli bedre på intervjuteknikk, hvordan sette opp samtaler og intervjusituasjonen på. Han understreker at politiet ikke er fagpersoner og er ofte på bortebane i sine granskinger. Granskningen og intervjusituasjonen har mulighet til å bli optimalt dersom en klarer å kombinere grupper med fagpersoner med deres intervjumetodikk.

En annen respondent som ikke er i tvil om at den vitnepsykologiske teorien er viktig er respondenten fra SHT sjøfart;

”Hvis vi skal lage et hendelsesforløp må det være så riktig og nøyaktig som mulig. Hvis det er basert på bl.a. samtaler med vitner, så er det klart at hvis informasjonen man får av vitne ikke er riktig, blir heller ikke hendelsesforløpet riktig. Og blir hendelsesforløpet ikke riktig, blir ikke analysen det. Og blir analysen ikke riktig blir heller ikke konklusjonene og tilrådingene det.”

Det respondenten kommer med her er et godt poeng, og det som har vært bakgrunnen for denne oppgaven. Dersom en ikke er bevisst på måten å intervju på, hvordan en selv kan påvirke den informasjonen som kommer fra vitne, hvordan andre påvirkningsfaktorer kan prege det vitner observerte og lagret av informasjon, vil man kunne risikere å basere sin

undersøkelse på et falskt grunnlag. Hvis informasjonen en samler inn baserer seg på vitneutsagn og det vitnet observerte ikke er reelt, vil man i bygge sitt hendelsesforløp, analyser og konklusjoner og tilrådninger på det samme falske grunnlag, og man kan tvile på reliabiliteten og validiteten til den rapporten man utarbeider i en gransking. Det kan tenkes at dette kan få konsekvenser for de selskapene som blir gransket og mottar de konklusjonene og tilrådingene som er resultatet av granskingen. Dersom disse ikke er basert på et faktisk hendelsesforløp mener jeg at sannsynligheten blir stor for at selskapene ikke tar disse seriøst nok. Tilrådingene trenger da kun å bli fulgt opp delvis slik at man kan vise til tilsynsorganer at man har utført dem. Jeg tror derimot at tilrådingene fort kan bli glemt og man er tilbake i samme rutiner og måter å utføre arbeidet på, som eksempelvis har vært kritikkverdige.

Det virker derfor innlysende mener jeg at parallellene mellom kontekstene burde blitt trukket for flere år siden, og at man må ha et stort fokus på hvordan man går frem i datainnsamlingsfasen under en gransking, og da spesielt under intervju av vitner. Derimot har feltet kun nylig begynt å se viktigheten med dette, men hvorfor? Teorien presentert har lenge vært kjent og forskning og teoriutvikling i vitnepsykologi har foregått siden begynnelsen av 1900-tallet. Hvorfor har da dette fått så lite fokus når faget granskingsmetodikk er blitt utviklet?

Respondent A fra Ptil, Rosenberg og SHT Fagstab mener en sannsynlig grunn til dette kan ligge hos de som har skrevet granskingslitteraturen. De som har utviklet verktøyene for gransking og skrevet om undersøkelsesprosessen har kanskje hatt fokus på å utvikle en overordnet modell for hvordan man kan se på en ulykke og årsakene til en ulykke, og ikke på fallgruvene når det gjelder ulike former for informasjoninnhenting. Utviklere av modellene har ikke vært krisepsykologer med kunnskaper om menneskets hukommelse og psykologiske mekanismer som man må være oppmerksom på når man skal innhente data fra dem. De har heller ikke hatt kjennskap til de prosessene som inngår i menneskets tanker og erfaringer. Fokuset har ligget på hvilke perspektiver en skal ha på ulykken og utvikle modeller ut i fra disse. Arbeidet deres har også vært å forenkle granskingsprosessen, slik at den kan enkelt fremstilles i litteraturen og at alle kan lære seg hvordan å gå frem for å kartlegge og analysere en ulykke. Hvilke utfordringer man kan møte på i datainnsamlingen, både ved innsamling av vitnedata og andre relevante datakilder, har blitt ignorert enten bevisst eller ubevisst.

En annen sannsynlig årsak som kan drøftes er granskingsfagets tidligere ensidig fokus på menneskelige og tekniske årsaker. Før var man for det meste opptatt av å finne hvilken

menneskelig svikt som lå bak en ulykke og finne en sydebukk. En utvikling i faget har derimot dreid fokuset mot bakenforliggende forhold som førte til ulykken. Dermed har kanskje vitner og vitners utsagn blitt en viktigere del av undersøkelsen, og man har innsett mer og mer at gode vitneintervjuer kan bidra til å belyse bakenforliggende årsaker. Granskere og forskere som har utviklet modeller, perspektiver og fremgangsmåter for gransking har ikke vært klar over hvor lett påvirkelig mennesket er. Man har heller ikke sett på den påvirkning intervjueren har på vedkommende han snakker med.

Det er tydelig fra empirien at temaet engasjerer fagfolkene som arbeider med gransking, og det er stor enighet om at det er viktig med å ha oppmerksomhet rettet mot intervjusituasjonen, intervjuteknikk og vitners pålitelighet. Det viser seg også at mange av respondentene har kunnskaper om menneskets påvirkelige hukommelse, og deres muligheter som intervjuere å påvirke hva et vitne kommer med. Feltet har kommet langt i å lære opp granskere i dette, og empirien viser også at opplæring blir gitt av politi om dette, samtidig som det blir regelrett kurset i temaet. Er det da behov for mer omfattende og grundigere kunnskapsutvikling i granskingsfaget i dette? Mener de selv at de har behov for et større fokus på dette i egen opplæring og i sine gjennomføringer av granskinger?

5.8.2 Behov for et større fokus på vitnedata og påliteligheten i disse?

Flere respondenter ser nytten av å få et større fokus på vitner, intervju av disse og vurdering av påliteligheten til dem. De ser nytten av å ha et jevnlig fokus på intervjuteknikk og gjerne få inn vurdering av vitners pålitelighet inn i prosedyrene for gransking. På den andre siden kommer det tydelig frem fra flere respondenter at de sjelden bruker vitner som sannhetsvitner i forhold til det som har skjedd. Mange respondenter fremhever at vitners utsagn ofte blir brukt som underbygging eller avkreftelse av andre datakilder. Andre datakilder blir spesielt sentralt dersom en har to vitner som har to vidt forskjellige observasjoner på samme hendelse.

Respondent B fra Ptil sier at alt nytt er interessant og at han alltid ønsker å utvikle sin kunnskap i granskingsfaget. Når det gjelder vitner og vitneutsagn derimot, trenger ikke disse å stemme overens med andre opplysninger om hendelsen som er samlet inn. Passer ikke vitneutsagnene inn med et sannsynlig hendelsesforløp, som Ptil har dannet seg på bakgrunn av alle innsamlede opplysninger, diskuteres betydningen av de. Derimot trenger de ikke å ta disse med i betraktning ved beskrivelse av hendelsesforløpet. Det at det ikke har noen stor betydning for Ptil om vitners utsagn ikke er pålitelige tror jeg kan være forårsaket av at deres granskinger ikke vil få noen strafferettslige følger for enkeltpersoner eller bedrifter, slik

man kan risikere når Politiet er inne og gransker. En har så å si alltid andre datakilder å sjekke relevansen til vitners utsagn på, og dersom dette ikke er tilfellet vil de kun beskrive det mest sannsynlige hendelsesforløpet, analysere dette og konkludere med tilrådninger til det. Jeg tror at det kan være en slik tenkning som er årsaken til at tematikken om vitners pålitelighet ikke har fått så stor oppmerksomhet i granskingsarbeid som foregår i Norge i dag. Mange av granskingsenhetene har ikke mandat til å sette i verk straffetiltak, og det finnes også mange granskingsenheter som gransker seg selv. Det finnes kun et fåtall offentlige kommisjoner eller tilsyn som utfører uavhengige granskinger, og de fleste granskingsenheter er private og settes sammen i virksomhetene når gransking blir aktuelt. Å utvikle kunnskap om menneskers påvirkelige hukommelse, hvordan få ut best mulig og mest pålitelig informasjon fra vitner er blitt nedprioritert ettersom det er viktigst med enighet om hvor skoen trykker, ikke den fulle og hele sannheten.

6.0 Oppsummering og konklusjon

Innledningsvis ble det presentert kritikk mot granskingsfaget og granskingsenheter som sies å generelt være for lite opptatt av intervjusituasjonen og den omfattende forskningen som beviser menneskets upålitelige og påvirkelige hukommelse. Det er ønskelig fra Kelloway m.fl. (2004) at granskingsfaget trekker paralleller til faget vitnepsykologi, og det fremmes at man som granskingsledere her har noe å lære fra det omfattende teoretiske grunnlaget som ligger i denne fagretningen. Dette har vært utgangspunktet for denne studien og problemstillingen;

Hvilken fremgangsmåte benytter ulike granskingsenheter i intervju av vitner, og er de bevisst på og vurderer de sine vitnedata ut i fra de vitnepsykologiske faktorene som kan påvirke vitners pålitelighet?

Det ble utviklet fire forskningsspørsmål som henholdsvis skulle se på vitneobservasjoners kjennetegn, fremgangsmåte ved intervju, hvordan granskingslitteraturen skisserer tematikken og hvordan granskingsenheter i praksis utfører intervjuet, hvilken kunnskap de har om vitnepsykologi og hvilken relevans de mener den har i sin kontekst.

Det teoretiske grunnlaget i oppgaven ble hentet fra vitnepsykologien med hensikt å svare på de to første forskningsspørsmålene. Teorien beskriver hvordan hukommelse vår fungerer og hvilke faktorer som påvirker vår persepsjon av en hendelse, lagring av informasjonen i vår hukommelse og gjenhenting av denne informasjonen. Videre i teorien har det blitt skissert en fremgangsmåte ved intervju av vitner kalt det kognitive intervju. Det kognitive intervju har blitt fremmet som den beste teknikken for å sikre helhetlige, nøyaktige og upåvirkede vitneutsagn, og bidraget ble brukt som et sammenligningsgrunnlag overfor granskingsenhetenes egne fremgangsmåter ved intervju. Avslutningsvis ble det hentet et teoretisk bidrag fra Dreyfus og Dreyfus (1986), som beskriver en modell for ferdighetsutvikling. Bidraget blir brukt for å beskrive og forklare ulikheter i kunnskaper og hvorfor man uten formell innlært kunnskap likevel kan mestre en ferdighet som å foreta intervju av vitner.

Det ble utført en dokumentstudie for å undersøke forskningsspørsmålet om hvordan granskingslitteraturen skisserer tematikken i oppgaven. Dokumentstudien som har blitt utført av DOE workbook, MTO – veilederen til Bento og STEP til Hendrick og Benner (1987) viser at det finnes en generell mangel på en detaljert beskrivelse av hvordan samle inn data,

hvordan avhøre vitner, hvordan vurdere vitners observasjoner og hvordan best mulig gå frem for å sikre et godt resultat. Der dette i noen grad har blitt behandlet, som eksempelvis i DOE workbook (1999), er dette gjort på en liten systematisk måte. En av årsakene til at granskingslitteraturen har hatt lite fokus på tematikken kan være at litteraturen for det meste er skrevet av personer som har hatt et helt annet fokus. De har ikke vært krisepsykologer med kunnskap om menneskets hukommelse og psykologiske mekanismer som man må være oppmerksom på når man skal innhente data fra dem. Jeg mener at det bør bli utviklet egne fagbøker eller egne kapitler i veiledere og lignende som ikke kun skriver at man må samle inn data fra vitner. Fagbøkene bør også beskrive vitner som datakilde, hvilke intervjueteknikker som bør benyttes, de påvirkningsfaktorer som kan prege vitners pålitelighet og hvordan man skal vurdere de dataene man får fra intervjuene. Granskingslitteraturen har her et stykke å gå når det gjelder å synliggjør dette.

Det ble også utført en empirisk undersøkelse av noen av de største aktørene innen gransking av hendelser. Formålet var å undersøke granskingspraksisen i forhold til tematikken oppgaven tar opp. Den empiriske undersøkelsen viser at granskingsenhetene har en omfattende opplæring og fokus på hvordan man skal utføre intervjuer. På den andre siden viser det seg også at de granskingsenhetene som kun arbeider med gransking tidvis ikke har så intensivt opplæringsprogram som de enhetene som arbeider fulltid med gransking. De enhetene som arbeider med dette på fulltid leier også inn foredragsholdere fra politiet, slik at de skal få en innføring i intervju av vitner og vitners pålitelighet.

Empirien viser også ulike fremgangsmåter under intervjuet. I gjennomgangen av enhetenes fremgangsmåter ble det tatt utgangspunkt i Granhags (2001) kognitive intervju. Empirien viser her tydelig at enhetenes fremgangsmåter under intervjuet i stor grad samsvarer det kognitive intervju. Likevel vet et fåtall av respondentene at teknikkene de bruker faktisk har et navn og kan plasseres under det kognitive intervju. Også her kan man se forskjeller mellom granskingsenhetene som arbeider tidvis og heltid med gransking. De enhetene og respondentene som arbeider på heltid er mer bevisste på dette med vitnedata, intervju av vitner og vurdering av den informasjonen som kommer fra dem. Spesielt Politiet er opptatt av dette og det må de også være da den informasjonen de får fra vitner vil være med å danne et grunnlag som kan munne ut i strafferettslige tiltak. Også SHT og Statoil har omfattende opplæringsprogram hvor de terper på intervjueteknikk og hvordan vitnedata skal brukes. Likevel finnes det mye kunnskap om beste fremgangsmåte ved intervju og kunnskap om vitnepsykologi også hos de som ikke har fått så inngående opplæring i dette. Teoribidraget fra

Dreyfus og Dreyfus (1986) har vist seg å være svært sentralt her, ettersom det å ha opplæring og kunnskap i intervjusituasjonen ikke er den eneste forutsetningen for å utvikle ferdigheter. Empirien viser at respondentene med mindre opplæring i dette likevel har mye kunnskaper på grunn av sin lange erfaring som granskere. Dyktige intervjuere tilegner seg ferdigheter gjennom erfaringspraksis, og man ser at det da ikke kun vil være nok med en faglig skoleing.

Et annet viktig moment i den empiriske undersøkelsen var å se på hvilken relevans den vitnepsykologiske teorien har i granskingskonteksten og hvorvidt granskingsenhetene selv mener at teorien er relevant og bør overføres. Under intervjuene av respondentene ble det gitt informasjon om det teoretiske bidraget fra vitnepsykologien og det ble utviklet utsagn fra denne teorien som respondentene skulle vurdere ut fra eget kunnskaps – og erfaringsgrunnlag. Her viser empirien at granskingsenhetene selv har opplevd tilfeller hvor vitner har blitt påvirket av faktorene som beskrives. Mange av respondentene har ikke hørt om vitnepsykologi, men de gjenkjenner mye av det teorien beskriver, noe som igjen kan forklares med at de har egne erfaringspraksiser som danner kunnskapsgrunnlaget. Spesielt faktorene under gjenhentingfasen har de mye kunnskap om og det er disse faktorene de også mener er viktigst å ha kunnskap om. Man ser altså at teorien fra vitnepsykologien er meget relevant for granskingkonteksten, og at dette også er noe de har egne erfaringer med. Når det derimot stilles spørsmål om det er behov for et større fokus på dette, både i granskingslitteraturen og i praksis, stiller respondentene seg tvilende. Flere mente at det er bra med fokus på intervjusituasjonen og bedre denne, men inngående kunnskap om påvirkningsfaktorer og vurdering av vitners pålitelighet var ikke like sentralt. En begrunnelse som ble gitt var at vitnedata ikke blir brukt som sannhetsdata, og granskingsenhetene som blir utført heller ikke får noen strafferettslige forfølgelser for enkeltpersoner eller bedrifter.

Likevel fremhevet flere at de ønsker kunnskapsutvikling i forhold til intervjuteknikk. Jeg derimot mener at dersom man skal utvikle mer kunnskap i forhold til intervjuteknikk er det akkurat vitnepsykologi man snakker om. For å kunne utvikle sine egne ferdigheter i intervjusituasjonen vil det stå sentralt å få mer kunnskaper om hvordan mennesket du intervjuer fungerer, og hvordan det mennesket kan bli påvirket av faktorer rundt seg, intervjueren inkludert. Kunnskapen om dette i granskingsenhetene er ikke systematisert, og det virker som det er vanskelig for noen å se sammenhengen mellom en god intervjuteknikk og kunnskap om vitnepsykologi. Etter denne studien er derfor mine anbefalinger til granskingsenhetene å se nærmere på sine egne opplæringsprosedyrer og prosedyrer for intervjuet. Har man her fokus på hva som karakteriserer vitnedata? Er granskingsledere kjent

med påvirkningsfaktorene, både de eksterne og de man selv kan gjøre noe med? Er det beskrevet i prosedyrene hvordan man best skal gå frem for å intervju vitner samtidig som man ikke selv påvirker den informasjonen de gir? Jeg ser at mange av granskingsenhetene har intervjueteknikker som er i samsvar med det kognitive intervju. Det jeg derimot ikke tror er at det står beskrevet i enhetenes egne prosedyrer hvorfor de benytter de teknikkene de gjør og hvorfor det er så viktig at man følger disse. Jeg mener det må stå sentralt hos enhver enhet som driver med gransking hvorfor de har den fremgangsmåten ved intervju som de har og gjøre sine granskingsledere klar over hvilken påvirkningskraft de selv besitter i intervjusituasjonen. Dersom man ikke er bevisst på dette, og ikke vurderer dataene fra intervjuer opp mot disse påvirkningsfaktorene kan man basere sin undersøkelse på et falsk grunnlag, og man kan tvile på gyldigheten og troverdigheten til rapporten som utarbeides. Jeg mener det absolutt er et behov for et større fokus på tematikken studien opptar, både i granskingslitteraturen og i praksis. Man kan og bør trekke paralleller mellom vitnepsykologi og gransking av ulykker. Vitnepsykologien kommer med viktige bidrag, som dessverre ikke er blitt systematisert i granskingsfaget eller som har nådd helt frem i granskingsarbeidet som foregår i Norge i dag. Studien viser derimot at granskingsfeltet er på god vei mot kunnskapsutvikling i temaet, og denne studien har nettopp vært et forsøk på å bidra til denne kunnskapsutviklingen.

Litteraturliste

- Andersen, S.S. (2006): *Aktiv informantintervjuing*. Norsk statsvitenskaplig tidsskrift, Vol. 22, 278-298, 2006.
- Blaikie, N. (2010): *Designing Social Research*. Polity Press. Cambridge.
- Bento, Jean-Pierre (2001): *Menneske - teknologi - organisasjon. Veiledning for gjennomføring av MTO-analyser*.
- Carroll, L. (1865): *Alice's Adventures in Wonderland*. MacMillan and co. London.
- Cohen, G. og Conway, A.M. (edt) (2008): *Memory in the Real World*. Third Edition. Psychology Press. Taylor & Francis Group. Hove and New York.
- Christianson, S-Å (1994): *Traumatiske minnen*. Natur och kultur. Borås.
- Dalland, O. (2000): *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Gyldendal Akademisk. Oslo.
- Department of Energy, USA (1999): *DOE workbook. Revision 2*.
- Dreyfus H.L. og Dreyfus S.E. (1986): *Mind over Machine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*. The Free Press. New York.
- Flyvbjerg, B. (1992): *Rationalitet og Magt*. Bind I. Det konkrete Videnskab. Akademisk Forlag. Danmark.
- Granhag, P.A. (2001): *Vitnespsykologi*. Studentlitteratur. Lund. Sverige.
- Granhag P.A. og Christianson S-Å. (red) (2008): *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber.
- Halvorsen, K. (2008): *Å forske på samfunnet. En innføring i samfunnsvitenskaplig metode*. Cappelen akademiske forlag. Oslo.
- Hendrick, K. og Benner Jr., L. (1987): *Investigation Accidents with STEP*. Marcel Dekker, INC. New York. USA.
- Herrera, I.A og Woltjer, R. (2009): *Comparing a multi-linear (STEP) and systemic (FRAM) method for accident analysis in; Safety, Reliability and Risk Analysis: Theory, Methods and Applications* – Martorell et al. (eds) © 2009 Taylor & Francis Group, London.
- Hovden, J., Sklet, S. og Tinmannsvik R.K. (2004): *I etterpåklokskapens klarsyn: Gransking og læring av ulykker*. I Lydersen, S. (red): *Fra flis i fingeren til ragnarok – tjue historier om sikkerhet*. Tapir Akademiske Forlag. Trondheim.
- Ibsen, F.B., Greiner, T., Nigard, P., Holst, J. (2008): *Politipsykologi. En grundbok*. Hans Reitzels Forlag. København.

- Jacobsen, D.I. (2005): *Hvordan gjennomføre undersøkelser. Innføring i samfunnsvitenskaplig metode. 2. utgave.* HøyskoleForlaget. Kristiansand.
- Karlsen, Pål Johan (2008): *Hva er hukommelse.* Universitetsforlaget. Oslo.
- Kelloway, E.K., Stinson, V., MacLean, C. (2004): *Eyewitness Testimony in Occupational Accident Investigations: Towards a Research Agenda.* In Law and Human Behavior, Vol. 28, No. 1, February 2004.
- Loftus, F.E. (1996): *Eyewitness testimony. With a new preface.* Harvard University Press. USA.
- Loftus, F.E og Doyle, M.J. (1997): *Eyewitness Testimony – Civil and Criminal.* Third Edition. Lexis Law Publishing. Charlottesville, Virginia. USA.
- Loftus, F.E (1980): *Hukommelsen. Hvorfor vi glemmer. Hvordan vi husker.* Hernovs Forlag. København.
- Magnussen, S. (2004): *Vitnepsykologi. Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettssal.* Abstrakt forlag. Oslo.
- Petroleumstilsynets *Årsberetning 2010.*
- Raclew, C. (2007): *Vitnekonfrontasjon; Valg av identifikasjonsmetode og vitners pålitelighet.* Hovedoppgave ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo. Vår 2007.
- Raclew, A. (2009): *Justisfeil ved politiets etterforskning – noen eksempler og forskningsbaserte tiltak.* Ph.d. avhandling levert Det juridiske fakultet, UiO 2009.
- Raclew, A. og Raclew, C. (2009): *”Ja, han ligner – tror jeg”. – Om utpeking av gjerningsmenn.* I Raclew, A. (2009): justisfeil ved politiets etterforskning – noen eksempler og forskningsbaserte tiltak. Ph.d. avhandling levert Det juridiske fakultet, UiO 2009.
- Rosenthal U., Boin R.A., Comfort, L.K. (2001): *Managing Crisis. Threats, Dilemmas, Opportunities.* Charles C. Thomas Publisher, USA.
- Ross, Read & Toglia eds. (1994): *Adult eyewitness testimony.* Cambridge.
- Rødne, T. (2009): *Kriterier for det vitenskapelige ved kvalitativt orientert samfunnsforskning. Ein studie med grunnlag i kvalitativt orienterte hovudfagsoppgåver og doktorgradsavhandlingar ved norske universitet.* Avhandling levert for graden philosophiae doctor. Universitetet i Tromsø- Det samfunnsvitenskaplige fakultet. Institutt for sosiologi.
- Sklet, S. (2002): *Methods for accident investigation.* ROSS – Reliability, Safety and Security Studies at NTNU.

Tinmannsvik, R.K., Sklet, S. og Jersin, E. (2004): *Granskingsmetodikk: Menneske – teknologi – organisasjon. En kartlegging av kompetansemiljøer og metode*. SINTEF Teknologi og samfunn. Sikkerhet og pålitelighet.

Wells, L.G. og Loftus, F.E. (1984): *Eyewitness testimony. Psychological perspectives*. Cambridge University Press. Cambridge

Wells, L.G. og Olson, E. A (2003): *Eyewitness Testimony*. Annual Review of Psychology, 54, 277-295.

Yin, R.K. (2011): *Qualitative Research from Start to Finish*. The Guilford Press. New York.

Internettider:

http://www.innocenceproject.org/Content/Eyewitness_Identification_Reform.php

<http://mcadams.posc.mu.edu/zaid.htm>

<http://helpingpsychology.com/ebbinghaus-forgetting-curve>

<http://www.forskning.no/artikler/2009/desember/238368>

<http://www.presentinformationpowerfully.com/>

Informasjon og forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet – Vitners pålitelighet i granskingsintervjuer

Masteroppgave i Samfunnssikkerhet Våren 2011

Dette skrivet er en forespørsel til deg om du ønsker å delta i intervju til min Masteroppgave i Samfunnssikkerhet. Oppgaven skal innleveres senest 15. juni 2011. Min veileder på UIS er Professor Kjell Harald Olsen, og både han og jeg kan kontaktes per telefon eller mail, dersom du skulle ha noen spørsmål til studien etter intervjuet er utført.

Prosjektleder Katrine Sund Larsen: tlf 98695599. Mail: Kas.larsen@stud.uis.no

Veileder Professor Kjell Harald Olsen: tlf 51831649. Mail: Kjell.olsen@uis.no

Jeg ønsker å fremheve at deltakelsen er frivillig, og at dette samtykke kan trekkes tilbake så lenge studien pågår, uten at grunn trengs å oppgis.

Prosjektets bakgrunn og formål

Vitneobservasjoner og vitners pålitelighet har lenge stått i fokus i psykologien og kriminell etterforskning. Den empiriske forskningen på temaet har lange røtter, ettersom en allerede på begynnelsen av 1900-tallet identifiserte forhold som påvirket minner og gjorde dem upålitelige. Vitner har også en sentral rolle i oppklaring av ulykkesforløp, som en kilde til informasjon om hva som skjedde og hvorfor det forløp slik det gjorde. Når et vitne blir forespurt om å gjøre rede for hva som skjedde vil dette innebære en undersøkelse av vitnes hukommelse av det vedkommende har observert. Som den psykologiske forskningen har påvist er ikke våre minner uforanderlige, og de kan heller ikke hentes frem presist slik vi opplevde det som en videoopptaker. Minnene våre påvirkes blant annet av hva vi senere ser og hører fra andre kilder og ut fra dette kan en vitneobservasjon bli betydelig forandret. Flere forskere har påpekt at granskingsmetode litteraturen overser denne problematikken, og kun gir en overfladisk beskrivelse av hvordan gå frem for å intervju vitner.

Oppgaven ønsker derfor å undersøke i hvilken grad litteraturen om granskingsmetodikk fokuserer på dette, hvordan ulike granskingskommisjoner tilnærmer seg denne problematikken og i hvilken grad den psykologiske forskningen og teorien om vitner pålitelighet også er gjeldende intervju av vitner i granskingsarbeid. Du er ønsket som respondent i forhold til dette temaet fordi du har erfaring fra ulykkesgranskning og granskingsmetodikk. Jeg er derfor interessert i hvordan du som ulykkesgransker forholder deg til tematikken som er presentert overfor, samt hvordan dere i granskningsteamet arbeider for å sikre pålitelighet i vitnedata som kommer frem i granskingsintervjuer.

Hva innebærer det å delta?

At du deltar i denne studien betyr at du bidrar til at forskningsprosjektet bedre kan belyse de spørsmål som opptar studien. Vitners pålitelighet og dens betydning innen granskning av ulykker er også relativt uforsket, og ditt bidrag kan derfor også kunne føre til en kunnskapsutvikling i faget.

Hva skjer med informasjonen du gir?

Etter intervju er fullført, vil lydfilen med opptaket bli overført til en bærbar PC, og deretter slettes fra diktafonen. Lydfilen vil lagres med enten eget navn, med bedriftsnavn eller anonymisert alt etter hva du samtykker til nedenfor. Dersom du ønsker at de skal lagres anonymt vil lydfilen bli markert med et nummer, og jeg vil, for min egen del, lage en liste over numre og tilhørende respondentnavn, slik at jeg kan skille intervjuene fra hverandre. Listen med numre og listen med navn vil bli oppbevart på hver sin PC. Det er kun forskeren tilknyttet prosjektet som vil ha adgang til lydfilene.

Lydfilen vil dermed bli transkribert av prosjektleder, og det transkriberte intervjuet vil bli merket med eget navn, med bedriftsnavn eller anonymisert, alt etter hva du samtykker til nedenfor. Dersom du ønsker at de skal lagres anonymt vil det transkriberte intervjuet bli markert med nummer, og bli oppbevart tilsvarende som lydfilen.

Ved bruk av de transkriberte intervjuene i selve oppgaven vil det bli brukt innhold og sitater fra intervjuene. Her vil forskeren bruke informantenes navn, bedriftsnavnet eller anonymisere innholdet helt, alt etter hva du samtykker til nedenfor.

Etter prosjektets slutt vil all data på PC slettes

Samtykke til deltakelse i forskningsprosjektet

Jeg bekrefter at jeg har fått informasjon om forskningsprosjektet	Ja	Nei
Jeg er villig til å delta i forskningsprosjektet	Ja	Nei
Jeg samtykker at dette intervjuet kan tas opp på bånd og transkriberes	Ja	Nei
Jeg samtykker at dataene kan lagres på PC med eget navn	Ja	Nei
Jeg samtykker at dataene kan lagres på PC med bedriftens navn	Ja	Nei
Jeg samtykker at intervjueren kan benytte bedriftens navn i oppgaven	Ja	Nei
Jeg samtykker at intervjueren kan benytte mitt navn i oppgaven	Ja	Nei

(Signert av deltaker, dato)

Intervjuguide til intervju med informanter fra granskingsorganer/tilsyn i Norge

Først gi informasjon om mitt forskningsprosjekt

Navn:

Alder:

Stilling:

Utdannelse/arbeidserfaring:

- a. Generelt
- b. Når var første gang du var med i en gransking?
- c. Hvor mange granskinger har du deltatt i?
- d. Har du arbeidet med gransking i andre selskaper?

Tema 1: Granskingsarbeidet generelt

1. Kan du fortelle meg om din hverdag som gransker:
 - a. Hvor mye av arbeidet ditt går til å granske ulykker?
 - b. Hvilke typer hendelser gransker du?
 - c. Hvilken rolle har du vanligvis i granskingsteamet?
 - d. Har dere fått noen spesiell opplæring i granskingsmetodikk? Både teoretisk og praktisk?

2. La oss si det skjer en ulykke som skal granskes. Kan du fortelle meg mer i detalj hvordan dere går frem fra start til slutt i granskingen når du deltar?
 - a. Hvor mange deltar vanligvis i en gransking?
 - b. Hvordan er granskingsgruppen sammensatt med tanke på kompetanse? Hvorfor er den sammensatt slik?
 - c. Hvilke granskingsmetoder benyttes og hvorfor benyttes akkurat disse?

3. Oppsummering – få bekreftelse på egen forståelse

Tema 2: Innsamling av data

1. Kan du generelt forklare hvordan dere går frem for å samle inn data med hensikt å få klarhet i hendelsesforløp og eventuelle årsaker?
 - a. Hvilke ulike datakilder benytter dere?
2. Kan du først fortelle meg hvordan dere forbereder intervju av vitner?
 - a. Har dere noen forberedelse?
 - b. Utarbeider dere noen form for intervjuguide med spørsmål dere ønsker å stille på forhånd?
 - c. Hva er en god datakilde?
 - d. I hvor stor grad er vitner en sentral datakilde?
 - e. Ved bruk av vitner som datakilde:
 - i. Har dere noen standardprosedyrer knyttet til intervju av vitner?
 - ii. Hva mener du er et godt og pålitelig vitne?
 - iii. Hvor lang tid går det vanligvis før en kontakter disse?
 - iv. Får vitnene anledning til å prate med andre tilstedeværende før selve intervjuet?
 - v. Intervjues vitnene alene eller i grupper og hvorfor?
 - f. Kan du fortelle meg litt om hvilke intervjuteknikker som benyttes i disse intervjuene?
 - i. Hvem utfører intervjuene?
 - ii. Hvor foregår intervjuene?
 - iii. Hvordan går dere frem for å imøtekomme vitner, som også vil være preget av hendelsen?

3. Oppsummering – få bekreftelse på egen forståelse

Tema 3: Vitners pålitelighet

Gi informasjon om den psykologiske forskningen som er utført på hukommelsen og vitners pålitelighet

1. Er dere kjent med den forskningen jeg har presentert for dere?
 - a. Har dette vært i fokus under din opplæring i granskingsmetodikk?
 - b. Er dette noe som er vektlagt i deres prosedyrer for gransking?
 - c. Hvorfor tror du at dette har fått liten fokus i granskingslitteraturen når det er såpass beviselig forskning rundt det?

2. Mener du at denne forskningen er av betydning i ditt arbeid, og at man har noe å lære ved gransking i Norge fra erfaringer gjort i psykologien og politietterforskning?
 - a. Hvis ja, tror du at kvaliteten på dataene bedres når en har dette i bakhodet?
 - b. Hvis nei, kan du utdype hvorfor du mener det ikke er relevant?

3. Har du noen gang selv opplevd tilfeller hvor vitners beretninger om en hendelse ikke stemmer overens med andres beretninger eller andre opplysninger?
 - a. Hvis ja, kan du gi et eller flere eksempler på dette?
 - b. Hvis ja, hvordan løser dere dette? Hvordan går dere da frem for å sikre pålitelighet i resultatene deres, når det ikke er samsvar mellom ulike informasjonskilder?
 - c. Hvis nei, har du hørt om andre som har hatt erfaringer hvor vitners beretninger ikke stemmer overens med andre opplysninger?
 - d. Hvis nei, jobber dere da ut ifra at vitnes opplysninger er 100% korrekte?

4. Ulike forhold ved selve hendelsen

Teori fra psykologien viser at under **opplevelsen av hendelsen** kan **ulike forhold ved selve hendelsen** ha betydning for hva et vitne observerer, lagrer og klarer å gjenhente av

informasjon. Ut fra denne teorien ønskes det at informant vurderer om følgende utsagn også kan gjøre seg gjeldende i granskingsintervjuer av vitner:

Utsagn	Helt enig	Litt enig	Verken enig eller uenig	Litt uenig	Helt uenig
Gode lysforhold under ulykkeshendelsen vil ha betydning for hva vitnet klarer å gjenfortelle					
Varigheten til ulykken er av betydning, ettersom jo lengre et vitne har til å observere, jo bedre vil vitne kunne gjenfortelle hendelsen					
Ulike typer fakta, som eksempelvis farten til en bil eller detaljer i en samtale under ulykken, er vanskelige for vitner å huske					
Jo flere muligheter et vitne har hatt til å oppfatte detaljer, jo bedre husker de detaljene					

- a. Har du noen eksempler på forskjell i vitneutsagn hvor det har vært god belysning versus dårlig belysning?
- b. Har du noen eksempler på forskjell i vitneutsagn hvor vitnet har hatt lang tid til å observere versus det å ha liten tid til å observere?
- c. Har du noen eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at vitner har vanskelig for å huske ulike typer fakta som for dere er vesentlige?
- d. Har du noen eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at jo flere muligheter et vitne har hatt til å oppfatte detaljer, jo bedre vil vitne huske disse og klare å meddele disse?
- e. Mener du disse faktorene vi har gjennomgått kan være av betydning for kvaliteten i det vitner kan bidra med i granskingsarbeidet?

5. Ulike faktorer hos selve vitnet

Teorien viser også at **faktorer hos selve vitnet** kan påvirke deres hukommelse og vitneutsagn. Ut fra denne teorien ønskes det at informant vurderer om følgende utsagn også kan gjøre seg gjeldende i granskingsintervjuer av vitner:

Utsagn	Helt enig	Litt enig	Verken enig eller uenig	Litt uenig	Helt uenig
Et vitne som har vært stresset eller redd under en ulykke gir en dårligere beretning av ulykken					
Eksisterende forventninger hos et vitne, som eksempelvis en forventning til en medarbeider om at han alltid utfører arbeidet sitt grundig, vil prege hva et vitne observerte under ulykkeshendelsen					
Alderen på vitnet kan ha betydning for hvor pålitelig informasjon en får om hendelsen av vitnet					
Kvinner er bedre vitner og husker bedre ulykkesforløpet enn menn					
Mennesker som har fått opplæring, eller har erfaring med å rette oppmerksomhet til					

viktige detaljer gir bedre vitneutsagn enn utrente					
--	--	--	--	--	--

- a. Har du eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at et vitne som har vært preget av stress eller redsel under en ulykke har dårligere hukommelse og beretningsevne?
- b. Har du eksempler på at forventninger hos vitner knyttet til en spesiell operasjon eller medarbeidere kan påvirke det de har oppfattet av hendelsen?
- c. Har du noen gang opplevd at alder på vitnet har betydning for kvaliteten i det vitnet kan bidra med? Kan du gi noen eksempler?
- d. Har du noen gang opplevd at menn husker generelt bedre enn kvinner, eller omvendt?
- e. Har du eksempler på tilfeller der du har intervjuet vitner som selv har hatt opplæring/trening i det å observere viktige detaljer? Hvis ja, har du opplevd at denne treningen har påvirket vitnenes evne til å huske på en positiv måte?
- f. Mener du disse faktorene vi har gjennomgått kan være av betydning for kvaliteten i det vitner kan bidra med i granskingsarbeidet?

6. I lagringsperioden

Forskning viser at i perioden hvor **informasjon lagres i hukommelsen** er det mye som kan påvirke denne lagringen. Ut fra denne teorien ønskes det at informant vurderer om følgende utsagn også kan gjøre seg gjeldende i granskingsintervjuer av vitner:

Utsagn	Helt enig	Litt enig	Verken enig eller uenig	Litt uenig	Helt uenig
Jo lengre tid som går før vitner intervjues, jo mindre pålitelig blir deres observasjoner					
Dersom vitner får mulighet til å prate med andre involverte i ulykken, eller får tilførsel av informasjon fra andre steder, vil dette påvirke det vitner forteller					
Vitner er mer tilbøyelig til å endre på mer perifere detaljer, enn viktige sentrale detaljer					
Sentrale detaljer i en ulykke er vanskeligere å endres på i hukommelsen med misledende informasjon					

- Har du eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at vitner husker dårligere, jo lengre tid det går etter ulykken?
- Har du eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at et vitne endrer sin beretning om hendelsen dersom vitnet har fått anledning til å prate med andre involverte eller fått ny informasjon om hendelsen utenfra? Har dere eksempelvis utført to intervjuer av samme vitne på ulike tidspunkt og at dette har resultert i ulike vitneutsagn?
- Har du eksempler på tilfeller hvor vitner husker bedre sentrale detaljer enn de mer perifere?
- Har du eksempler på tilfeller hvor du har opplevd at vitner har endret sin beretning om perifere detaljer, men at de sentrale detaljene ikke har endret seg?
- Mener du disse faktorene vi har gjennomgått kan være av betydning for kvaliteten i det vitner kan bidra med i granskingsarbeidet?

7. Under gjenfortelling av minner

Forskning viser at under **gjenfortelling av minner** finnes det ulike faktorer som kan påvirke vitners beretning. Ut fra denne teorien ønskes det at informant vurderer om følgende utsagn også kan gjøre seg gjeldende i granskingsintervjuer av vitner

Utsagn	Helt enig	Litt enig	Verken enig eller uenig	Litt uenig	Helt uenig
Intervjuteknikken jeg bruker har betydning for hvilken informasjon man kan få av et vitne					
At et vitne kan få rapportere fritt om hendelsen ut fra egen opplevelse, enn å svare på spesifikke spørsmål, gir mer nøyaktige svar					
Ordlyden på spesifikke spørsmål som stilles kan påvirke det vitner forteller					
Intervjuerens autoritet kan påvirke hvor nøyaktig og fullstendig granskingsintervjuet blir					
En mental reetablering av det fysiske miljø og den følelsesmessige tilstanden vitne var i under hendelsen kan bidra til at et vitne husker bedre viktige detaljer					
Å la vitne fortelle hendelsen i motsatt kronologisk rekkefølge kan hjelpe vedkommende til å huske bedre					
Jeg spør vitne noen ganger om å fortelle hva som					

skjedde ut fra en annen involvertes posisjon, da dette kan bidra til å hjelpe vitne til å huske flere viktige detaljer					
Når intervjuet går mot slutten pleier jeg å ta et tilbakeblikk og oppsummere det vitnet har sagt					

- a. Tenker du over at det arbeidet du gjør under intervjuet kan ha betydning for hvor god informasjon du får fra et vitne?
 - i. Hvis ja, hvilken strategi bruker du da for å utføre arbeidet ditt best mulig?
 - ii. Hvis nei, er det en grunn til hvorfor har du ikke tenkt over dette?
- b. Har du eksempler på at måten du går frem på under et avhør har betydning for hva vitner klarer å huske?
- c. Mener du disse faktorene vi har gjennomgått kan være av betydning for kvaliteten i det vitner kan bidra med i granskingsarbeidet?

8. Oppsummering – få bekreftelse på egen forståelse

Avsluttende spørsmål

1. Mener du det er behov for et større fokus på vitnedata og vitners pålitelighet i opplæring av granskere, og i litteraturen som omhandler granskingsmetodikk?
 - a. Hvis ja, hvordan mener du da en bør gå frem for å øke dette fokuset?
 - b. Hvis nei, hvorfor mener du dette er av lite relevans?

2. Hvordan vil du karakterisere kvaliteten på deres fremgangsmåte ved intervju av vitner?
 - a. Har du kjennskap til hvordan intervju av vitner gjøres i andre granskingskommisjoner?
 - b. Hvis ja, hvordan vil du sammenligne din/deres metode mot andres tilnærminger til intervjuet?

3. Er det noe du er overrasket over at jeg ikke tok opp i dette intervjuet?

4. Kan jeg ta kontakt med deg pr telefon, hvis det er noe jeg senere lurer på eller ønsker å få tilføyd?